

Kommunedelplan for kulturminne og kulturmiljø i Åmli kommune 2020-2024

Vedtatt i Kommunestyret 24.09.2020

INNHOLD:

1	Innleiing.....	4
1.1	Målsetting	4
1.2	Gjennomføring.....	4
1.3	Definisjonar og avgrensingar.....	5
1.4	Plantype og planperiode.....	6
1.5	Forhold til anna lovverk og eksisterande planar.....	6
2	Historisk bakgrunn og kulturminne i Åmli	9
2.1	Historisk, geografisk og administrativ avgrensing.....	9
2.2	Ferdelsvegar.....	9
2.2.1	FJELLMANNSEVVAR.....	11
2.2.2	ROTEVEGAR RÅBYGGELAGET 1834.....	14
2.2.3	VEGAR PÅ TVERS AV DALFØRA/HEIENE.....	14
2.2.4	KØYREVEGAR FRÅ 1800-TALET.....	20
2.2.5	FERJESTADER.....	23
2.2.6	SKYSSTASJONAR/GJESTGJEVARAR.....	24
2.2.7	STATUS FOR KULTURMINNE LANGS FERDSELSEVVAR.....	26
2.3	Jernbane	29
2.3.1	TREUNGENBANEN.....	29
2.3.2	SØRLANDSBANEN.....	31
2.3.3	STATUS FOR KULTURMINNE KNYTT TIL JERNBANE	32
2.4	Skogbruk	35
2.4.1	FLØTINGSANLEGG	36
2.4.2	SAGER M.M.....	37
2.4.3	STATUS FOR KULTURMINNE KNYTT TIL SKOGBRUK	40
2.5	Jordbruk og tidleg busetnad	44
2.5.1	KULTURLANDSKAP M.M.....	44
2.5.2	KVENNER/STAMPER.....	46
2.5.3	HØYBUER/SLÅTTEBUER	48
2.5.4	STØYLAR	50
2.5.5	ANDRE BYGNINGAR	53
2.5.6	STATUS FOR KULTURMINNE KNYTT TIL JORDBRUK OG TIDLEG BUSETNAD	54
2.6	Jakt og fangst	63
2.6.1	STATUS FOR KULTURMINNE KNYTT TIL JAKT OG FANGST	66
2.7	Jern og anna mineralutvinning	67
2.7.1	KOLBOTNAR:.....	67
2.7.2	JERNVINNE:.....	68
2.7.3	STATUS FOR KULTURMINNE KNYTT TIL JERN OG ANNA MINERALUTVINNING	69
2.8	Krigen i Åmli	71
2.8.1	STATUS FOR KULTURMINNE KNYTT TIL KRIGEN I ÅMLI	74
3	Prioriteringar.....	76
4	Handlingsprogram.....	77

4.1	<i>Integrering av kulturminne i kommunal verksemد</i>	77
4.1.1	OMSYN TIL KULTURMINNE I ANNAN KOMMUNAL PLANLEGGING, INKL. AREALPLANAR	77
4.1.2	KONSEKVENSETGREIINGAR.....	78
4.2	<i>Detaljert handlingsplan 2020-2024</i>	80
5	Vedlegg	84
5.1	<i>Innkomne registreringar gjennom planprosessen</i>	84
5.2	<i>Kulturminne med GPS-koordinatar eller kart/syfaringar</i>	85
5.3	<i>Kart</i>	85
5.3.1	KART OVER REGISTRERTE KRIGSMINNE I ÅMLI KOMMUNE	85
5.3.2	KART OVER REGISTRERTET FERDSELSVEGAR I ÅMLI KOMMUNE	85
5.3.3	KART OVER TOPP 9 KULTURTURAR.....	85
5.4	<i>Illustrasjonar</i>	85
6	Litteratur og tidlegare registreringar	85
7	Kjelder	87
7.1	<i>Skriftlege og digitale kjelder</i>	87
7.2	<i>Munnlege kjelder:</i>	87

Sykkelveg på Treungenbanen over Karlsåna bru, Øy. Foto: Siri Hafnor

1 Innleiing

Kulturminne er spor etter menneske til ulike tider. Dei gir kunnskap om fortida og dannar grunnlag for identitet og tilhørsle. Kulturminne som er gått tapt kan ikkje erstattast, og det er difor viktig å ha kunnskap om sårbare kulturminne i kommunen. God kulturminneforvaltning er ein ressurs for næringsutvikling og reiseliv, og gir attraktive stader å bu og reise til. Å ta vare på kulturminne er ei investering i framtida.

1.1 Målsetting

Formålet med ein communal kommunedelplan er å gi ein oversikt over utvalde kulturminne i kommunen og vere eit kunnskapsgrunnlag for framtidig kulturminneforvaltning. Det er eit nasjonalt mål at alle kommunar skal ha ein kulturminneplan. Kommunen har sjølv ansvar for å identifisere, verdsette og forvalte verneverdig kulturminne, i samarbeid med nasjonale og regionale vernemyndigheter.

På overordna nivå ønskjer ein å styrke kulturminna sin verdi som kjelde til oppleveling, kunnskap og identitet. Kulturminneplanen skal vere ein ressurs for formidling av kommunen sin kulturarv til innbyggjarar og tilreisande.

Kulturminneplanen vil kunne gi eit grunnlag for å prioritere tiltak for å ta vare på sårbare kulturminne. For at planen skal fungere etter formålet, må tema og tiltak i handlingsplanen følgjast opp gjennom kommunens øvrige planverk, budsjett og saksbehandling.

1.2 Gjennomføring

Riksantikvaren starta i 2015 eit kunnskapsløft innan kulturminneforvaltninga, og har invitert fylkeskommunane til å starte opp arbeid med kommunale kulturminneplanar i samarbeid med kommunane. Åmli kommune har fått 100 000 kr frå Riksantikvaren til dette arbeidet. Aust-Agder Fylkeskommune har bidratt med 25 000 kr og medverka i oppstarten av planarbeidet med samlingar for fleire kommunar og invitasjon til seminar i samarbeid med Riksantikvaren.

Arbeidet med kulturminneplanen har bestått av:

- Innsamling og oppdatering av eksisterande og ny kunnskap om kulturminne i kommunen innanfor dei avgrensingane som er gjort i planen.
- Temamøte i Åmli sentrum, Gjøvdal og Tovdal. Sommarutstilling om kulturminneplanen på Elvarheim museum i 2017. Skjema der publikum kunne melde inn kulturminne blei lagt ut på ulike butikkar og offentlege stader.
- Informasjon gjennom artiklar i Åmliavisa og på eiga Facebookside.
- Samanstilling av allereie eksisterande registreringar, og kartfesting av desse.
- Nye registreringar og befaringar med arkeolog frå fylkeskommunen. Kartfesting av registreringane.
- Tolking og verdivekting av kulturminne.
- Prioritering av tiltak, verkemiddel og handlingsplan for vidare arbeid med bevaring, tilrettelegging og formidling av dei kulturminna som er omtalt i denne planen.

Nokre tiltak i handlingsplanen er alt påbegynt før planen var ferdig. Det er valt ut 9 kulturturar i samarbeid med Åmli turistforum og Åmli historielag, og søkt midlar til skilting frå Gjensidigestiftlesen og spelemiddelordninga. Tilsvarande midlar er søkt, og blei innvilga i 2019, for skilting av sykkelveg langs den gamle jernbanen mellom Åmli og Treungen.

Arbeidsgruppe

Dei som har arbeidd med denne planen har vore:

Tonje Ramse Trædal: Kulturrådgivar, prosjektleiar
Egil Fiane: Bygdebokforfattar, fagansvarleg
Anne Tone Aanby: Leiar Åmli historielag og politikar
Kari Hagelia Olstad: Jordbruk- og næringsrådgjevar
Karstein Vaule: Avdelingsingeniør oppmåling
Arlid Håkedal: Museumsnemnda/lokalhistorikar
Jens Magne Føreland: Museumsnemnda/lokalhistorikar
Tore Flottorp: Oppvekstleiar

1.3 Definisjonar og avgrensingar

I kulturminnelova er *kulturminne* definert som spor etter menneskeleg verksemd i vårt fysiske miljø, herunder lokalitetar som det knyter seg historiske hendingar, tru og tradisjon til. Det er denne definisjonen som blir lagt til grunn for den statlege forvaltninga av *materielle kulturminne*. Definisjonen omfattar også *kulturmiljø*; større område som er forma gjennom menneskeleg aktivitet.

- *Automatisk freda kulturminne* er freda direkte etter lov, utan særskilt vedtak. Mellom anna er alle faste kulturminne før 1537 og skipsfunn eldre enn 100 år automatisk freda etter kulturminnelova.
- *Faste kulturminne* er kulturminne som er jord- eller stadfaste. Arkeologiske funn inngår som delar av eit fast kulturminne så lenge dei ligg i jorda eller under vatn.
- *Lause kulturminne* er kulturminne som kan flyttast.
- *Immateriell kulturarv* er munnlege tradisjonar og uttrykk, utøvande kunst, sosiale skikkar, ritual og høgtidsfestar, kunnskap og praksis om naturen og universet, samt kunnskap om tradisjonelt handverk.

Denne planen omfattar materielle, i hovudsak faste kulturminne innanfor følgjande tema:

1. **samferdsel**
 - a. ferdsselsvegar
 - b. jernbane
2. **landbruk og ressursutnytting**
 - a. skogbruk
 - b. jordbruk og tidleg busetnad
 - c. jakt og fangst
 - d. jern og mineralutvinning
3. **krigen i Åmli**

Dette er viktige tema i Åmli si historie, og fortel mykje om utviklinga i kommunen. Mange kulturminne innanfor desse områda er sårbar og står i fare for å gå tapt, og kunnskapen om dei er i ferd med å forsvinne. Samtidig har desse kulturminna stort potensiale for formidling gjennom for eksempel kartfesting og tilrettelegging av turvegar langs gamle ferdsselsvegar, kombinert med andre kulturminne i inn- og utmark. Det er også tema som står sentralt i Elvarheim museum sine utstillingar, og kan knytast opp til formidling. Bygningar i SEFRAK-registeret er normalt ikkje tatt med i denne planen, då desse alt er registrerte til bruk i kommunal saksbehandling.

Planen er ikkje uttømmande med omsyn til kulturhistoriske tema og kulturminne i Åmli kommune, men eit utval. Ved seinare revisjonar og rulleringar bør planen supplerast med andre tema og kulturminne.

1.4 Plantype og planperiode

Ein kommunedelplan for kulturminne er ein tematisk plan og kan innehalde retningsliner for kommunal saksbehandling. Vern av kulturminne ut over dette må sikrast juridisk gjennom kommuneplanens arealdel eller reguleringsplanar. Kulturminneplanen skal vere førande for all bygge- og plansakbehandling i kommunen.

Planperioden er 2020-2024. Handlingsdelen skal rullerast ved behov.

1.5 Forhold til anna lovverk og eksisterande planar

Nasjonale føringer

- **Riksantikvarens strategi for arbeid med kulturarv i kommunene. 2019-2022**
 - Ei målsetting i KIK-satsingen er at alle kommunar skal ha oversikt over sine verneverdige kulturminne, kulturmiljø og landskap, og prioritere eit utval av kulturminne som skal takast vare på, og innan 2020 skal 90 prosent av alle kommunar ha politisk vedtatte kulturminneplanar.
 - Riksantikvaren anbefalar kommunane mellom anna å:
 - gjere arbeidet med kulturminne, kulturmiljø og landskap til eit viktig politisk felt i kommunen blant anna gjennom arbeidet med kommuneplanens samfunnssdel og arealdel.
 - sikre tilstrekkeleg ressursar, kompetanse og kapasitet. Det kan vere ved eigne stillingar og/eller avtalar om samarbeid i regionen med museum, bygningsvernssenter, nabokommunar og frivillige
 - ivaretar kulturminneverdiar gjennom gode samarbeidsarenaer og prosessar for medverknad og involverer eigarar, frivillige, næringsliv og andre aktørar i arbeidet
 - sjå kulturminnetiltak i samanheng med andre viktige samfunnssområd, blant anna brannsikring, folkehelse, friluftsliv, skule, reiseliv, landbruk og natur- og klimatiltak
 - bruker eigne økonomiske midlar for å formidle og sikre kulturarv. Det kan for eksempel vere eigen tilskotspostar til eigarar, tilskot til frivillige, fritak for eigedomsskatt, bruk av landbrukets SMIL-midlar, frilufts- og folkehelsemidlar og lokale prosjekt i Den kulturelle skolesekken
 - som eigar av kulturminner gå foran med gode eksempel på bærekraftig forvaltning blant anna gjenbruk, transformasjon og energieffektivisering
 - skaffer seg god oversikt over verneverdige kulturminne, kulturmiljø og landskap
 - kartfeste dei prioriterte kulturminna og kulturmiljøa i kommuneplanens arealdel og forankre kulturminnearbeidet i samfunnssdelen
 - oppdaterer arealplanar og bruker omsynssoner og andre verkemiddel i plan- og bygningslova
 - tilrettelegger for bruk, gjenbruk, transformasjon og energieffektivisering av verneverdige bygningar og anlegg
 - bruker byggesaksreglane aktivt for å ivareta kulturminneverdiane
- **Nasjonale forventningar til regional og kommunal planlegging 2019–2023**
 - kommunane har hovudansvaret for å identifisere, verdsette og forvalte verneverdige kulturminne, kulturmiljøv og kulturhistoriske landskap i tråd med dei nasjonale måla
 - Planar og beslutningar skal bygge på eit godt og oppdatert kunnskapsgrunnlag.
- **Lov om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningslova):** Planlegging etter denne lova skal klarlegge gjeldande og framtidig arealutnytting i eit område, og skal sikre både bruk og vern av arealet. Denne lova er den viktigaste reiskapen for å ivareta mangfaldet av kulturminne og kulturmiljø, og som planmyndigkeit har kommunen ei sentral rolle i forvaltninga av kulturarven. Kommunen kan ved bruk av plan- og bygningslova sikre vern av kulturminne og kulturmiljø på både kommuneplannivå (§11-8) og reguleringsplannivå (§12-6).

- **Lov om kulturminner (kulturminnelova):** Denne lova har som formål å verne kulturminne og kulturmiljø med sin eigenart og variasjon som ledd i ein heilskapleg miljø- og ressursforvaltning.

Kulturminne frå oldtida og mellomalderen før 1537 er automatisk freda. I tillegg er ståande bygg med opphav frå perioden 1537-1649 automatisk freda dersom ikkje anna er bestemt. Uavhengig av alder kan byggverk og anlegg fredast ved enkeltvedtak. Den som eig eit automatisk freda kulturminne har eit spesielt ansvar for å ikkje gjennomføre tiltak som kan øydelegge, skade eller komme i konflikt med kulturminnet utan at dette er avklart med kulturminneforvaltninga.
- **Lov om offentlege styresmakters ansvar for kulturverksemd (kulturlova):** Denne lova har som formål å fastlegge offentlege styresmakters ansvar for å fremje og legge til rette for eit brent spekter av kulturverksemd, herunder verne om, fremje innsikt i og vidareføre kulturarv (§2).
- **St. meld. Nr. 16 (2004-2005) "Leve med kulturminner":** Har fokus på å betre rammevilkår for kulturminne i privat eige, kulturminne som grunnlag for verdiskaping i næringsliv og utvikling i lokalsamfunn, samt kulturminne som kjelde til kunnskap og oppleveling.
- **St. meld. Nr. 22 (2004-2005): Kultur og næring:** Legg vekt på berekraftig bruk av kulturminne i næringssamanheng og kulturarv som føresetnad for reiseliv. I 2007 lanserte regjeringa ein handlingsplan for kultur og næring med 25 nye tiltak for at kulturnæringane skal bidra til meir kreativitet og innovasjon.
- **St. meld. Nr. 26 (2006-2007) om "Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand":**
 - Strategisk mål for bevaring og bruk av kulturminne: Mangfoldet av kulturminne og kulturmiljø skal forvaltast og takast vare på som bruksressurs, og som grunnlag for kunnskap, oppleveling og verdiskaping. Eit representativt utval av kulturminne og kulturmiljø skal bevarast i eit langsigkt perspektiv.
 - Nasjonale resultatmål: Det årlege tapet av verneverdig kulturminne og kulturmiljø som følge av fjerning, øydelegging eller forfall skal minimalisera, og skal innan år 2020 ikkje overstige 0,5% årleg. Freda og fredingsverdige kulturminne og kulturmiljø skal vere sikra og ha ordinært vedlikehaldsnivå i 2020. Den geografiske, sosiale, etniske, næringsmessige og tidsmessige breidda i varig verna kulturminne og kulturmiljø skal vere freda innan 2020.

Regionale føringer

- **Et godt varp. Strategisk plan for kulturminner og kulturmiljøer i Aust-Agder 2014-2017**

Hovudmål i planen er å utvikle kulturarven og by på oppleveligar, kunnskap og historier knytt til kulturminne for å auke bevisstheit, engasjement og vilje til å ta vare på og bruke kulturminner i Aust-Agder. Kulturarven skal forvaltast på ein slik måte at han ikkje blir forringa, og han skal vere tilgjengeleg for alle. Planen har fire fokusområde:

 - *Bevaring:* arbeide med bygningsvern, vern av uthamnene.
 - *Kunnskap og formidling:* styrke arbeid med formidling og tilrettelegging. Oppdatere kulturminneregister og kart.
 - *Forvaltning:* styrke samarbeidet med kommunane. Styrke lokal kompetanse om kulturminne.
 - *Verdiskaping:* ta i bruk kulturarven, samarbeide om kulturvern.
- **Regionplan Agder 2030**

Innan kultur legg planen mellom anna opp til å:

 - Innarbeide strategiar for auka forskings- og utvulingsaktivitet innan kultursektoren i relevante planar og styringsdokument.
 - Styrke samarbeidet mellom frivillig sektor og kulturminnevernet.
 - Tilrettelegge kulturelle satsingar og regionens kulturarv for heilheitlig attraksjonsutvikling.
 - Vidareutvikle bibliotek, museer, kulturskular, ungdomshus, fritidsklubbar og idrettsanlegg som arenaer for aktivitet, læring, debatt, mangfald og inkludering

Lokale føringer

- **Kommuneplan 2019-2031:**
 - Hovudmål: Berekraftig verdiskaping, gode tenester, framtidsretta organisasjon
 - Utvalde delmål kultur, jordbruk, skogbruk og næring
 - Tilrettelegging for allsidig fritidstilbod, idrett og friluftsliv
 - God forvaltning og formidling av kulturarv
 - Gode sosiale og kulturelle møteplassar
 - Tilrettelegging for god skjøtsel av kulturlandskap og hindre gjengroing
 - God forvaltning av skog- og utmarksressursar
 - Næringsutvikling basert på skogressursane
 - Satsing på reiseliv og tilrettelegging for hyttefelt
- **Kommunedelplan for Åmli sentrum (2014)**
 - R§1: Omsynssone kulturmiljø og kulturlandskap (H570): Innanfor områda med omsynssone kulturmiljø og kulturlandskap skal kulturhistoriske element (automatisk freda kulturminne, bygningar, vegar, murar og særmerkt vegetasjon) og landskapsformer ivaretakast. Den middelalderske kyrkjetomta nær prestegarden er eit automatisk freda kulturminne. Alle inngrep i grunnen eller andre tiltak som kan ha innverknad på kulturminnet er ikkje tillate utan etter dispensasjon frå kulturminnelova.
- **Stedsanalyse for Åmli sentrum. Asplan Viak 2002**
- **Prosjektrapport for områdetiltak Homdrom (2004).** Kari Hagelia Olstad, jorbruksjef
- **Skjøtselsplan for Ramse (2006)** Ellen Svalheim
- **Viktige kulturlandskapsområde i Åmli (2007).** Kari Hagelia Olstad, jordbruksrådgivar Åmli kommune
- **Skjøtselsplan for Åmlandsgrenda, beite- og slåttemark. Åmli kommune, Aust-Agder fylkes (2018).** Inger Birkeland Sløgedal, Norsk Landbruksrådgiving Agder
- **Verneplan for Gjøvdal kyrkjegard, 2013**

Styvingstre/kyllingstre på Øvre Ramse. Foto: Ellen Svalheim

2 Historisk bakgrunn og kulturminne i Åmli

2.1 Historisk, geografisk og administrativ avgrensing

Frå slutten av 1400-talet hørde Åmli til Raabyggelaget fogderi saman med fleire innlandsommunar i Agder opp til Bykle i nord og Åseral i vest. Namnet tyder truleg «lovområdet for dei som bur i ein avkrok». I 1866 gjekk Åmli over til Nedenes fogderi, seinare Nedenes Amt. Frå 1918 blei det Aust-Agder fylke.

Namnet Åmli var først knytt til den garden som no er prestegarden, og kjem truleg av treet alm. Åmli prestegjeld omfatta kyrkjesokna Åmli, Gjøvdal, Tovdal og Mykland. Mykland blei lagt til Herefoss prestegjeld i 1875.

Ved Formannskapslovene i 1837 blei Åmli oppretta som eigen kommune, og omfatta også Mykland fram til 1876. Gjøvdal og Tovdal blei skilt ut i 1908. I 1960 og 1967 blei igjen Gjøvdal og Tovdal innlemma i Åmli kommune.

Vegskilt ved Bås. Foto: Egil Fiane

2.2 Ferdsselsvegar

Dei eldste ferdsselsvegane i Åmli var kløvvegar/sleper/stiar mellom hus og grender. Vegane gjekk som i dag mellom innland og kyst, men òg i mykje større grad enn nå, på tvers av heier og dalar. Gjennom åra blei nokre traséar utbetra med t.d. steinsetting i hellande terrenget, trandlar over myrer og blaute parti, og med bruer og ferjer. Vegane kunne òg bli flytta i terrenget ved behov. Vintervegane gjekk over frosne myrar og is.

Vegane mellom innland og kyst blei ofte kalla «fjellmannsvegar», men i gamle kjelder finn me òg at dei blei kalla «ålmannvegar» og «byvegar». Vegane mellom Åmli kyrke og annekskyrkjene kunne bli kalla «prestevegar» og veggen til futen i Herefoss «Futevegen» (frå 1820 budde ikkje lenger futen i Herefoss). Delar av vegane hadde lokale namn etter gardane dei kryssa eller ført til, som t.d. «Fiskvassvegen» og «Beråsvegen».

Ein eldgammal veg som blir sett i samband med den viktige transporten av jern frå jernvinneplassane i innlandet til kysten, er kalla Kongevegen. Den kom i fylge Sigmund Monen frå vest til vadeplassen over Tovdalselva på Bås. Han ser Bås som ein sentral stad for jerntransporten frå nord og vest til eit handelssenter i Fjære.

Dei gardane som sokna til Gjøv og Nidelva hadde handelssamkvem med kjøpmenn i Arendal (etter kvart òg med Tvedestrand) og med Nes Jernverk. Gardane som sokna til Tovdalsåna hadde meir handel med borgarane i Kristiansandsområdet og Frolands Verk. Difor hadde dei gamle ferdelsvegane desse stadene som mål.

Bendik Taraldlien skriv om fyresdølane: *Um vetrane reiste dei helst til Arendal. Naar føre var godt, reiste dei avgare, helst fleire i selskap. Dei kjørde isen ut Fyresvatten, ut Dalsliane og til Arendal. Til javnaen hadde dei eit lass paa 5 tonnar fram og tilbakers. Det gjekk godt naara dei greidde Arendalsreisa paa 8 dagar. Til byen selde dei kjøt, smør, skjinn, fugl og talg, og so kjøpte dei salt, konn, sukker, kaffi og saape m.m. Dei brænde brennevin heime, men det var sjella dei gløymde aa faa noko med fraa byen* (Taraldlien 1910: 10). Han skriv òg at når dei kløvja, kunne hesten bere 1 ½ tonne: ½ tonne i kvar meis og ½ tonne i åbandet (på ryggen mellom meisane). 1 korntonne vog ca. 85 kg.

Dei viktigaste vegane var «rotevegane» som det offentlege styrte med. Rotene (rodene) var vegstykke som ei gruppe bønder hadde ansvar for. Utgiftene blei dekka som pliktarbeid eller skatt, fordela etter storleiken på eigedomen. Kvar rote hadde ein rotemeister. Rotevegane blei etter kvart utbetra frå ridevegar til sledevegar. Den eldste rotelista me kjenner, er frå 1834. Den viser at det på den tida hadde vore utbetringar av veggistema i Råbyggelaget fogderi som Åmli høyrd til. T.d. står det om roten mellom Tveit og Epletveit at over det halve var oparbeidet.

Frå 1837 løyvde amtstinget (fylkestinget) pengar til omlegging og bygging av bygdevegar. I 1850-åra ser me at dei omtalar eksisterande vegar som *simpel bygdevei* og *slet oparbeidet vei* som ikkje kunne kallast køyreveg. Det går likevel fram at enkelte strekningar var framkomelege for køyrereiskap.

Den første vegen gjennom Åmli som var laga som kjerreveg, blei bygd frå Vestlandske hovudveg ved Fiane til Eidsto i Vrådal i åra 1848-1854. Den same vegina var med utbetringar og mindre omleggingar i bruk heilt til Treungbanen blei lagt ned i 1967. Frå Simonstad og nordover blei vegen dei neste åra for ein stor del lagt over på jernbanelina. Strekninga Storbru – Rislandsfeta blei freda i 2009 som døme på kompensasjonsveg med lange rettstrekkningar og slake kurver som erstatta nedlagd jernbane.

I 1872 hadde køyrevegen frå Arendal gjennom Froland kome til Svenes, og i 1880 var køyrevegen Svenes-Dølemo ferdig. Vegen frå Nygaard fergested til Smeland i Gjøvdal blei bygd som køyreveg i fleire etappar frå 1886 til 1897 (Smeland). Fyrst i 1959 var vegen ferdig til Telemarksbytet ved Nesvatn. Etter at Gjøvdalsvegen var ferdig til Moghus i 1887, starta arbeidet med køyreveg gjennom Todal. I 1893 var vegen ferdig til Austenå. Vegen vidare til Dale blei avlevert i 1940.

Kjeldene til det me veit om gamle vegar, er munnlege tradisjonar, spor i terrenget, opplysningar i utskiftingar og andre gamle dokument, og ikkje minst gamle kart i Kartverkets serie *Historiske kart*. Trass i fleire kjelder må me likevel innsjå at mykje kunnskap om dei gamle vegane er gått tapt. Me manglar munnlege kjelder til fleire av vegane som er teikna på gamle kart.

Eit militærkart frå starten av 1800-talet, som dekker Åmli, er forsvunne, men det finst eit kart over Telemark frå 1823 som tek med delar av Åmli til litt sør for Nelaug. Den einaste vegen som er teikna inn, er ridevegen langs austsida av Nidelva om Øy, Epletveit og Åmli kyrkje. Derifrå rundar den Lauveik og ser ut til å gå over heiane nordaust for Mjonevatn i staden for om Simonstad som nyare kart viser. Dei eldste karta me elles finn over Åmli, er frå 1848, 1849 og 1850. Seinare i 1850-åra kom det fleire kart, m.a. *amtorskarta* i 1856 og 1858. Det er tydeleg at dei bygger på dei fyrste karta, men vegane er merka på ulikt vis.

På 1850-kartet er det stort sett rotevegane (sledevegane) frå 1830-talet som er merka som hovudvegar (samanhengande strek), medan ridevegane/stiane er prikka. Men ein ser tydeleg på merkinga at Telemarksvegen hadde kome nesten til Måmoen i 1850 (dobbelt strek).

Den einaste vegen gjennom Åmli som er merka som *Hovedvei* på Amtskartet 1859, er Telemarksvegen. Ingen av dei andre vegane er merka som *God bygdevei*, dei fleste er *Mindre Bygdevei el. god Ridevei*. Den siste veggruppa me finn på kartet er *Fodstig*.

2.2.1 FJELLMANNSVEGAR

I grove trekk kan me tale om to hovudtraséar for fjellmannsvegane: det me kan kalle Austre Fjellmannsveg på austsida av Nidelva og Vestre Fjellmannsveg på vestsida. Men som me skal sjå, var ikkje dette ei enkelt line frå A til Å. Vegane tok opp i seg sidevegar og greina seg ut seinare. Traséane til dei ulike veg-generasjonane; dei eldste ridevegane, sledevegane frå 1830-åra og den nye kjerrevegen 1847-1854, skilde seg òg frå kvarandre, i alle fall stykkevis. Full oversikt over dette, har me neppe kjelder til å finne ut av.

Austre Fjellmannsvegen

Telemark grense –Åmli kyrkje/Tveit

Den eldste vegen her var truleg ein rideveg frå Telemark som kom inn i Åmli frå Haugsjå og gjekk til Øy (*Fjellmannhola* nord for Sjodiplane og *Fjellmannstallen* på Øy er minne om denne). Til Øy kom det òg ein veg ned Vågsdalen frå Onstad. Den var i bruk heilt til 1970-åra og blei i ei utskifting 1889/90 kalla *Den gamle Fjellmannsveien*. Vegen frå Onstad kryssa vassdraget i eit vad (Onstadvøylen) og gjekk bratt opp på høgdedraget mot Stokksvatn. Der passera den Asensprang og Taterklova på veg mot Vågsdalen. Vintervegen frå Onstad gjekk over Stokksvatn om Katterås til Vegårshei (Åse Emilie Øy).

Kulturminne:

Onstadheia: Varp på på kanten av stupet mot Stokksvatn (Hageland 2013: 54 og Øy).

Frå Øy gjekk det ein rideveg inne på heia til Katterås i fylgje eit kart frå 1848 (*Katteråsvegen*). Åse Emilie Øy kjenner til kor mesteparten av denne vegen går. Ein annan veg gjekk noko lenger vest over Koparåsane. Den kom ned av heia ved Raudåna og kryssa åna i eit vad og heldt fram til Fiskvatn. Åse Emilie Øy har teikna denne med avvikande traséar av ulike aldrar inn på kart.

Kulturminne:

Nonnuten: Firkanta steinsetting rundt bolten på det trigonometriske punktet. To likkviler (Hageland 2013:55 og Øy).

Koparåsane ved bytet mlm. 29/40 og 29/4: Fire likkviler, bedarbås (?), gravrøys (Hageland 2013:56 og Øy).

Svendsens myrar: Tre likkviler (Øy).

Katterås var eit knutepunkt i vegnettet. Derifrå gjekk det òg ein veg nordover på vestsida av Drangsfiellet som kryssa Drangsåna. Ved Haugstøyl dela den seg med ein arm til Treungen og ein til Felle. Fellsingane brukte òg ein veg lenger aust forbi Bråvatn, Mjåvatn, Orrevatna og over Fellsheia til Katterås. Frå Felle heldt vegen fram til Gjerstad og vidare austover. Det skal òg ha vore veg til Rausandlia i Vegårshei, men den er ikkje teikna inn på dei gamle kartene. (Bispevegen får eigen omtala seinare.)

Den fjerde vegen frå Katterås gjekk sørover rundt austsida av Øyvassfjellet. Den dela seg i ein arm vestover nord for Øyvatn om Kleivane til Fiskvatn og ein arm sørover om Haukedalen til Tveit. På kart frå 1850-åra er lina til Fiskvatn teikna inn som *Mindre god bygdevei el. god ridevei*, og lina til Tveit som *Fodsti*.

Fiskvatn var òg eit knutepunkt, og derifrå gjekk det fotstiar til Sandå, til Rotevegen nord for Krossbekk og til ridevegen frå Seljås til Tveit på austsida av Hanekamb. (*Fiskvassvegen* som ikkje er teikna inn på karta får eigen omtale seinare.)

Me må rekne med at det òg var rideveg nordfrå til kyrkja langs Nidelva, men sidan det som er merka på dei eldste kartene er Rotevegen, kan me ikkje vere sikre på om traséane for ridevegen og dei nyare vegane var heilt samanfallande.

Rotevegen me kjenner frå 1830-åra, kom inn i Åmli nord for Sjodiplane. Dette var ei rideveg/sledeveg som til naud kunne køyrast med med simpel hjulreiskap enkelte strekningar. Den gjekk på bru over Karlsåna og passera like ved plassen Sundsli, før den kryssa det som då heitte Raudåna (nå Katteråsåna). Vegen gjekk like ved eller

gjennom tunet på Neset og deretter ganske nær åna til like ovanfor Olstad (som ligg på den andre sida av åna). Der deler den seg i to. Som nemnt ovanfor gjekk ein veg gjekk forbi Seljås til Tveit medan hovudvegen kryssa Motjønnbekken ved Gamle Mobru. Den gjekk opp i lia aust for tuna på Epletveit og også aust for Nygård. Før den kom til Høgevoll deler den seg att. Ein trasé gjekk nærmere åna til ferjestaden Sundet, den andre oppunder heia forbi den gamle Høgevolltomta og Børtinghus. Derifrå gjekk vegen til prestegarden og den gamle kyrkja. Lokalkjende er tvilande til at vegen her gjekk slik karta viser grunna ravinelandskapet den er teikna gjennom.

Åmli kyrkje/Tveit – Hovde/Revheia

Frå Åmli kyrkje gjekk vegen sørover like aust for Risland. Før den kom til Fåtjønn (Sagtjønn), hadde den på toppen av Århuskleiva kryssa vegen som kom frå Tveit langs det brattaste av Tveitfjellet og rundt Lauveik (den gjekk vidare vestover til den nord for Hagetjønn møtte rotevegen mellom Åmli og Sundet).

Vegen frå kyrkja om Risland kryssa Stigvassåna (der kom det òg ein veg frå Tveit) og heldt fram forbi Reklia, over Kløvfjellet, aust for Kaunberget og gjennom tunet på Måmoen. Derifrå og sørover er det den nye køyrevegen som er teikna inn.

Kulturminne:

Risland: Gravfelt jernalder. Rundhaug og langhaug (Askeladden).

Gravhaug jernalder. Rundhaug (Askeladden).

Gravhaug jernalder (Skosmieplassen). Rundhaug (Askeladden).

Gravfelt jernalder. Seks rundhaugar, to langhaugar (Askeladden).

Gravfelt jernalder. Fleire haugar fjerna (Askeladden).

Risland/Åmli prestegard: Gravfelt jernalder. Ti runde/ovale haugar, to langhaugar (Askeladden).

Åmli prestegard: Gravhaug jernalder (Askeladden).

Tidlegare kyrkjested. Mellomalder. (Askeladden).

Gammal kyrkjegard. Mellomalder (Askeladden).

Børtinghus: Gravfelt. Minst ti haugar fjerna (Askeladden).

Lillemo: Kistegrav funnen under graving av jembanetråsé (Agderposten).

Fjellmannsvegen (*Den gamle byvegen/Rotevegen*) mellom Tveit og Vikvatn gjekk omtrent der skogsbilvegen går i dag (Grytebru – Rotevegen – Nedre Fleketjønn – nordenden av Vikvatn). Derifrå finn ein spor etter den gamle vegen rundt Vikvassnuten og sørrenden av Stavvatn (*Fjellmannsvegen* på nye kart), over Steinsmyr og til Dei tolv steinane der Tveit, Simonstad og Ufsvatn møtest. Vidare mot kysten gjekk vegen om Ufsvatn, Ormshammer, Übergsmoen, Nes Verk og Fiane til Tvedstrand.

Når folk frå gardane på austsida av Nidelva i Øvrebygda kom frå bytur, kunne dei ta *Fiskvassvegen/Gamle Fiskvassvegen*. Då tok dei av frå Rotevegen litt sørvest for Dei tolv steinane ved Rauhella og gjekk nordover aust for Stavvatn, Mjåvatn, Dobbetjønn og Holmvatn. Frå Olasli på nordvestsida av Holmetjønn gjekk Fiskvassvegen mot Haukedalen og passera sørrenden av Haukedalstjønna. Den heldt fram mellom Eiklivatna til Fiskvatn.

Frå Tveit gjekk det òg ein trasé av Fjellmannsvegen til Simonstad og Hovde. Den gjekk slik: Homstølvadet – Kløvfjell – Gangdalen (alternativt Spjotshea– Hasseldalen) - Simonstad – Kallandsvad v/Øygarden – Skipsåsen - Kilevollen – Gjerustad – Kleivane – Hovde – Revheia/Holmetjønnheia.

Kulturminne:

Liane: Gravfelt jernalder, sju haugar/røyser (Askeladden).

Skippsåsen: Båtforma steinrøys ca. 27 x 4 m kalla Noahs Ark. Bronsealder, steinalder (?) (Askeladden).

Kilevollen: Restar etter sag (Fiane og Aabakk 2009:35).

Gjerustad: Moglege gravhaugar mlm. garden og Lundehald. Bautastein som etter tradisjonen har vore offerstein (Fiane og Aabakk 2009:34).

Kleivane: Røys 5 m i diameter nord for garden (varp/gravhaug?) (Fiane og Aabakk 2009:89).

Hovde: Røys på Revheia/Holmetjønnheia (Fiane og Aabakk 2009:115).

Hovde/Revheia - Tvedestrand

Revheia – Holmetjønnmyrane – over Grytebekken i Holtevad – nord for Grimelandshovet - Østre Mosberg – Ospelunden- Ormshammer – Ubergsmoen, Nes Verk og Fiane til Tvedestrand.

Hovde/Revheia - Arendal

Revheia – Hytta – Grøsskrokane – Nygårdholta – Flaten skule – Furland – Hovet - Imeland – Haugsjå - gjennom Froland/A. Moland til Arendal.

Kulturminne:

Østre Vimme: *Holmgangane på Skjellmyrheia (tre steinrøyser) (Fiane og Aabakk 2009:309).*

Store Øygardsåsen: *Klebersteinsbrot, yngre jernalder(?) (Askeladden og Fiane og Aabakk 2009:308).*

Vestre Fjellmannsvegen

I eldre tid var Arendal ein mykje brukta handelsstad for setesdølane. Før det kom køyreveg til Setesdal i 1844 (til Valle kyrkje), tok folk frå øvre Setesdal på heia frå Brottveit sør i Valle sentrum opp Stavdalen og over heia til Fisstøyl sør i Finndalen. Derifrå gjekk dei om Birtedalen til Gjøvdal. Lenger sør kunne dei t.d. ta heiane fatt mot Straumsfjorden og Årdalen eller fjellvegen mellom Jordalsbø og Dale.

Birtedalen – Smørlistemmen (Gakkenskilet)

Birtedalen – Smedland – Jørundland – Askland – Harstveit – Oland – Tiljone – Hunemo – Mjåvasstøyl – V.

Fiskvatn – Tverrstøyl (Sveisbekkdalen) – Gakkenskilet/Smørlistemmen.

Sjå registreringar i 2.2.3. «Frå/i Gjøvdal».

Gakkenskilet – Oland i Froland – Arendal

Gakkenskilet – Flåstøyl – Nordli – Fjellmannmonen (Håstøldalen) – Stidalen – Oland – Jomås – Ferjestaden – Hurveheia – Arendal.

Gakkenskilet – Berås

Gakkenskilet – Vehus - Berås

Kulturminne:

Oppsal: *«imellem Gaardene Vehus og Bæraas findes flere høie flade Stene opsatte i en Kreds» (Kraft 1837: 228). Denne steinringen er ikke funnen att, men det er registrera ryddingsrøyser og hustuft (mellomalder) i Beråsskog ved vegen frå Vehus (Kjem i Askeladden).*

Vehus: *Stort gravfelt med 25 gravhaugar. Jernalder (Askeladden).*

Frå Berås :

- Til Solberg – Lauvdalen – Oland – Arendal
- Til Flateland – over åna til Brubakken, Mykland – Evje
- Til Flateland – Sparhaugtveit – Svenes – Hynneklev – Herefoss
- Til Flateland – Sparhaugtveit – Svenes – Hynneklev – Arendal

Kulturminne:

Sparhaugtveit: *Gravhaug 7 x 4,5 m, jernalder. Like ved gammal vegsløyfe ved Flateland (Askeladden).*

Frå Grøssæ kom det ein veg gjennom Årdalen til Dale og vidare ned Tovdal. Kalla Fjellmannsveg? Sigmund Monen kjenner traséen.

2.2.2 ROTEVEGAR RÅBYGGEDET 1834

Holt – Nissedal:

Denne vegen kom inn i Råbyggelaget ved Ubergsvatn og hadde tre roter gjennom Vegårshei før den kom inn i Åmli ved Raudhella. Roter i Åmli:

Raudhella – Tveit $\frac{3}{4}$ mil

Tveit – Epletveit $\frac{3}{4}$ mil

Epletveit – Raudånbrua 1 mil

Raudånbrua – Telemark grense 1 3/8 mil

Åmli – Mykland mot Herefoss (Futevegen). Roter i Åmli:

Engenesstøa – Gakkenskilet 5/8 mil

Gakkenskilet – Mo over Vehusheia 1 mil (lagt ned då Dølevad bru blei bygd i 1842).

Mo (ferje) – Mykland grense $\frac{3}{4}$ mil (Mo låg då i Åmli)

Denne vegen heldt øg fram på austsida av Tovdalsåna forbi Flateland, Svenes, Hynnekleiv og Herefoss til Kristiansand og til Froland/Arendal.

Gakkenskilet – Tovdal

Gakkenskilet – Klovstenene 3/8 mil

Klovsteina – Tovdalsbytet 5/8 mil

Åmlibytet – Kullebunnen $\frac{3}{4}$ mil

Kolbunnen – Tveitvatnet $\frac{3}{4}$ mil

Tveitvatnet - Austenå 1 mil

Åmli – Gjøvdal

Olstad sund – Hunemo 1 mil

Hunemo – Gjøvdal kyrkje 1 mil

Gjøvdal kyrkje – Arnebergstigen 1 mil

Åneberg – Smeland $\frac{1}{2}$ mil

Nelaug – Nedenesbytet

Dette var vegstykket fra Rustedalen ved Nelaug til bytet mellom Omdal og Jomås i Froland. Gardane Røysland, Oland, Sparsås. Moripen, Omdal og Øyrås høyde til Risland tinglag i Råbyggelaget fram til 1852.

[Roteinndelingar frå 1861 (har kopi), 1887 (har kopi) og seinare finst på Statsarkivet]

2.2.3 VEGAR PÅ TVERS AV DALFØRA/HEIENE

Kongevegen

Frå Åseral og Evje nord om Himmelsyna til kryssingsplassen over Tovdalselva ved Bås. Sjå vedlegg.

Kulturminne:

Namna Jernhylen, Jernhylmyra og Jernhylåsen sør for Bås (feilstava *Gjenn-* på Norgeskart).

Namnet Varpefoss ovanfor Apål.

Helleren ved Koppsåna

Frå/i Tovdal:

Dale – Øyvatn – Rukkevatn – møter veg frå Austenå ved Litjønn.

Dale – nord for Svåbasstjønnin og Eksæ – Øyardalen – Jordalsbø

S. Monen: Meir detaljera om denne vegen som var den gamle arendalsvegen som setesdølane brukte. Sjå vedlegg.

Kulturminne:

Bøgbrøtet: Brureled i Bogbrotdalen (Hageland 2013:70).

Dale – Årdalen – Sveig - Åraksbø

Kulturminne:

Årdalen: Slagg/jernvinne (sjå 2.7. «Jern og anna mineralutvinning»).

Støylar: Stuvestøyl, Ånebjør, Videstøyl, Nuten (sjå 2.5. «Jordbruk og tidleg busetnad»).

Budalen: Tvisamt brureled i sør for Videstøyl (Hageland 2013: 69).

Austenå – Hagestøyltjønn – Svanetjønn – Litjønn - Hægestøyl – derifrå to greiner: ned Rukkedalen til Gjøvdalsvegen og på austsida av Urdefjell til nordenden av Gjevden.

S. Monen: Annan trasé mellom Austenå og Tovdalsstranda i enden av Nesvatn. Sjå vedlegg.

Kulturminne:

Støylar: Toskestøyl (3), Hagestøyl (3), Litjønnstøyl, Listøyl (sjå 2.5. «Jordbruk og tidleg busetnad»).

Tobakksteinen: Varp i Rukkedalen (Olaf S. Moe)

Austenå – Mjåvatn – Nasvatn – Mjåland

S. Monen: Meir detaljera om denne vegen. Sjå vedlegg.

Kulturminne:

Støylar: Urstøyl, Nösstøyl, Lauvfokbua, Berstøyl (sjå 2.5. «Jordbruk og tidleg busetnad»).

Bruliheia: Tre brureled, eitt på 16, eitt på 15 og eitt på 18 steinar. (Hageland 2013: 67/68).

Lisletjønn: Ryddingsrøyser (?) nord for tjønna (vest for Mjåland).

Austenå - Vrålstad – sør for Svåbassen – vest Eksæ – Øyarden – Jordalsbø

S. Monen: Meir detaljera om denne vegen. Sjå vedlegg.

Kulturminne:

Støylar: Urstøyl, Nösstøyl, Lauvfokbua, Berstøyl (sjå 2.5. «Jordbruk og tidleg busetnad»).

Berglandsheia: Brureled på 12 steinar på Berglandsheia i kommunebytet (Hageland 2013: 70).

Kvitfoss: Tvisam likkvile (Hageland 2013:69).

Berglandsheia: Gravrøys med fotring der kommunebytet Åmli/Bygland vinklar i vestkanten av heia. Kalla «Ringen» på kart frå 1849 (8A 6; 8A 7; 8A 10; 8A 11) (Askeladden).

S. Monen: Vrålstad – Nedre Skjeggedal og Hesskleiv med detaljar og tilleggsopplysningar. Sjå vedlegg.

S. Monen: Vrålstad – Øvre Skjeggedal og Tveitli med detaljar og tilleggsopplysningar. Sjå vedlegg.

Hillestad– Stormyr - Mågestøyl – Hesskleiv (kyrkjeveg)

Kulturminne:

Støylar: Mågestøyl, Hestkleivstøylen (Egebergs hytte?). (sjå 2.5. «Jordbruk og tidleg busetnad»)

Tveit/Hillestad – Nedre Skjeggedal (Nedre Skjeggedals kyrkjeveg)

Kulturminne:

Hillestadløa: Samanrasa slåttebu med restar av kvovtak.

Vardløa: Registrert som støyl i Askeladden. Hytte nå (?).

- Skredløa: *To bygningar på gammalt ØK.*
Bruleheiè: *Øvst i kleiva i Nedre Skjeggedals kyrkjeveg. Åtte-ni gamle og tre nye brureled. Pikkstein (Hageland 2013: 71/72).*

Nedre Skjeggedal – Høgeli – Øvre Skjeggedal

Ingen kjende registreringar.

Øvre Skjeggedal – Tveitli – nord for Sandsvatn – Lindalen – Lislehom – Lauvdal

Øvre Skjeggedal – Tveitli – sør for Sandsvatn – Gråhei – Lauvdal

Øvre Skjeggedal – Tveitli – Guddalen – Gjuvassnuten - Gråhei - Lauvdal

Øvre Skjeggedal – Tveitli – Guddalen – nord for Longeraksvatn – Djupedal – Tveitå

Ingen kjende registreringar i Åmli, mange i Bygland.

Nedre Skjeggedal – Høgeli – Bruleheia – Grimsdalen – sørsida av Longeraksvatn – Langebutjønn – Longerak

Nedre Skjeggedal – Høgeli – Bruleheia – Grimsdalen – Tjønnstøy – Grendi

Kulturminne:

Støy: *Ringebekk (sjå 2.5. «Jordbruk og tidleg busetnad»)*

Høgeli opp mot Brulehei: *Stor oval likkvile, bedarbåsar og små rom av steinar (Hageland 2013: 73).*

Bruleheia: *Tre stutte brureled, vardar og pikksteinar (Hageland 2013: 74).*

Stien Høgeli – Grimsdalen er registrert og ligg i Askeladden.

Frå vegen Høgeli – Grimsdalen gjekk ei grein sørover til Vatnedalen med samband til vegane til Gautestad/Evie og Risdal/Mykland.

Kulturminne:

Støylar: *Svålekrona, Stogedalen, Vatnedalen (sjå 2.5. «Jordbruk og tidleg busetnad»).*

Heddevatn: *Jernvinne/slagg (sjå 2.7.2. Jernvinne).*

Heddevatn: *Steinalderfunn (Askeladden).*

Heddevatn: *Restar av kistedam og steindam (sjå 2.4.1 Fløytingsanlegg).*

Skinnaren: *Kisteskjermar (sjå 2.4.1 Fløytingsanlegg).*

Tamburen: *Gammal busetting (Hodne 1977: 66).*

Nedre Skjeggedal – Mjåvatn/Risdal/Hushovd

Kulturminne:

Bjårvatn: *Varp ved gamlevegen. Segn (Hageland 2013: 70)*

Nedre Skjeggedal – Tjarandlia – Ytre Ramse.

Kulturminne:

Tjarandlia: *Nedlagd gard (Hodne 1977: 238).*

Y. Ramse – Nystølvatn – Øy – (avstikkar til Vå) – Vårli – vegen Bås/Auestad

Kulturminne:

Støylar: *Øy, Vå, i bruk 1935 (Seterlistene og Hodne 1977: 335)*

Vårli: *Nedlagd plass/støy (Seterlistene og Fiane 2014: 442)*

Ø. Ramse – Åbog – Sinevatn – Landsverk – Askland

Kulturminne:

Åbog: Tre brureled datera 1820-åra og 1850-åra (Hageland 2013: 68).

Frå/i Gjøvdal

Sundstøy – Vinsnes – Kilegrend

Ikkje registrera kulturminne i Åmli i Askeladden.

Nesvatn – Grøssæ – V. Kile – Åraksbø

Ikkje registrera kulturminne i Åmli i Askeladden.

Smeland – Rukkedalen – Austenå (sjå «Frå/i Tovdal»).

Mjåland – Austenå (sjå «Frå/i Tovdal»).

Askeland/Åmland – Måvasstøy – Espestøy – Nybu – Haugsjåsund/Tjønnefoss (Hageland 2013: 65, Askeladden, H. Harstveit). Sjå vedlegg.

Kulturminne:

Stien Askland – Åmland: Gravrøys (markerer bytet) (Askeladden).

Heimste Skjoldmøykastet: Rundrøyser og steinsetjingar aust for Trytetjønnine (Hageland 2013: 65).

Austaste Skjoldmøykastet: Gravrøys/varp og hjuringhytte vest for Måvatn (Hageland 2013: 66).

Måvatn: Benk(?) sør for Austaste Skjoldmøykastet. Fleire lag med flate steinar i u-form (Hageland 2013: 66).

Kjørka: Diger steinblokk og to tvilsame(?) likkviler i nærleiken (Hageland 2013: 66).

Måvasstøy: Fyrste brureled sør for støylen. 25 steinar og bokstavar laga av steinar (Hageland 2013: 66).

Andre brureled sør for støylen. 9 steinar (Hageland 2013: 66).

Tredje brureled sør for støylen. 36 steinar (Hageland 2013: 66).

Storemyr:

Samanrasa likkvile nordaust for myra (Hageland 2013: 66).

Måvasstøy:

Tre støylar under Åmland (sjå 2.5. «Jordbruk og tidleg busetnad»).

Askeland/Åmland – Måvasstøy – Uvdalen – Haugsjåsund (Hageland 2013:65, Askeladden).

Kulturminne:

Nedre Øytjønn: Brureled på nordsida. 12 steinar. (Hageland 2013: 65).

Harstveit (Mosvald) – Landsverk – Sinevatn – Åbog – Ø. Ramse (H. Harstveit). Sjå vedlegg

Harstveit (Mosvald) – Landsverk – Tjønnestveit - Skurvestøy – Åbog – Ø. Ramse (H. Harstveit). Sjå vedlegg

Oland – Vikstøy – Haugedalen – Olstad

Kulturminne:

Grenlia:

Burled sør for Vikvatn 32 + 31 steinar. Her gjekk det støylsvegar både frå Oland og Homdrom til Haugedalen. (Hageland 2013: 63).

«Askjilds båre»:

Likkvile på same stad pluss bedarbås (Hageland 2013: 64).

Barnegrava:

Ved stien mellom Haugedalen og Vikstøy. Hellegrav med barnebein (?) funnen 1920 (Askeladden).

Fra Tiljone gjekk den gamle Gjøvdalsvegen litt oppe i lia aust for Sandnes forbi Moghus og Gangsei til Javnes (før 1842 om Olstad).

Kulturminne:

Hjuringvarpet: Gravrøys, restar etter steinbu (*hjuringhytte?*), to nedrasa vardar, likkvile nordaust for Sandnes (Hageland 2013: 61).
Ved fortsetjinga av denne vegen fra Tiljone, låg det eit bortkome varp av kvistar og konglar mellom Oland og Harstveit (Hageland 2013: 61).

Gangsei – Homdrom gjennom Røysheidalen (ikkje på kart)

Kulturminne:

Røysheikastet: Skjoldmøykast nordvest for Røysheitjønna. Gravrøys/varp (Hageland 2013: 59, Helland 2, 1904: 228).

Frå/i Åmli

Bås – Auestad – Øvre Lauvrak – Mjåland – Vegusdal – Setesdal/Kristiansand (bruca til Bakke lagting i Årdal).

Kulturminne:

Bås bru: Fagverksbru kosta av O. A. T. Skjelbred i 1935 (Knudsen-Baas, Fiane 2014: 402).

Ferieplass: Tovdalsåna nedanfor Bås bru (Askeladden, Knudsen-Baas. Sjå 2.2.5. «Ferjestader»).

Koppsåna kulturminne: Vassdriven sag med høvel, kvenn, stemmar og renner ved Koppsånhulen (Askeladden, Knudsen-Baas. Sjå òg 2.4.2. «Sager m.m.»).

Koppsåna: Fløytingsanlegg (Askeladden. Sjå 2.4.1. «Fløytingsanlegg »).

Heller: Under fjellet på nordaustsida av Koppsånhulen (Knudsen-Baas, kjem i Askeladden).

Bås – Auestad – Øvre Lauvrak – Mykland kyrkje (bruca som presteveg)

Ingen kjende registreringar i Åmli.

Bås – Håkedal – Lauvdal – Øvre Eiklitjønn – Oland

Kulturminne:

Øvre Eiklitjønn: Brureled på nordvestsida av tjønna (Hageland 2013: 68).

Gakkenskilet (Smørlistemmen) - Kleiva – Presthollet - Mo – Åstveit – Røysland – Mykland kyrkje (presteveg til omlegging ca. 1820. Følgde deretter rutevegen til Vehus med ferje Monen-Krokan på Mo).

Kulturminne:

Pæninghaugane: Haugar/groper vest for den vestre Landsåstjønna (Askeladden, Fiane 2014: 42).

Prestefjellet: Her huva presten for å bli sett over til Mo (trad.).

Monen: Ferjeleie (Sjå 2.2.5. «Ferjestader»).

Flateland – Brubakken/Belland – Svenes.

Kulturminne:

Stemmar m.m. mellom Kvenntjønn og Flatelandsfjorden (Askeladden. Sjå 2.4.1. «Fløytingsanlegg »).

V. Mosberg – Røysland – Oland – Arendal

Ingen kjende registreringar i Åmli.

V. Mosberg – Nelaugvatn/Nidelva – Simonstad

Ingen kjende registreringar, men mistenkeleg steinsetting oppdaga av Helge Aabakk.

V. Mosberg – Hustølvatn – Vehus
Ingen kjende registreringar.

Ø. Vimme – V. Vimme- Nidelva – Øyrås – Moripen – Arendal
Ingen kjende registreringar i Åmli.

Ø. Vimme – Furland – Kleivane – Vormvik
Ingen kjende registreringar i Åmli.

Stormyrlia/Flatenvegen – Furland – Imeland – Haugsjå – Arendal
Ingen kjende registreringar i Åmli.

Stormyrlia/Flatenvegen – Furland – Kylland – Setane – Hegland – Nes Verk
Ingen kjende registreringar i Åmli.

Stormyrlia/Flatenvegen – Furland – Kylland – Våje
Ingen kjende registreringar i Åmli.

«Åmlislepa»: Kolveg fra Aallgardane i Vimsbygda til jernverket (Fiane og Aabakk 2009: 409).
Ingen kjende registreringar i Åmli.

«Gamle Flatenvegen»: Porskil – Grimeland – Stormyrlia – Ø. Vimme – Flaten
Ingen kjende registreringar.

Katterås – Felle – Gjerstad
Ingen kjende registreringar i Åmli.

Katterås – Haugstøy – Tveitsund
Ingen kjende registreringar i Åmli.

«Bispevegen» Katterås –Gjerstad

Før Kristiansand blei bispesete for m.a. Åmli prestegjeld i 1682, låg Agder og Øvre Telemark under biskopen i Stavanger. Vegane han brukte på visitasreisene blei kalla bispevegar. Den kanskje mest kjende fjellovergangen med dette namnet er Bispevegen frå Valle i Setesdal over fjellet gjennom Finndalen til Kleivgrend i Fyresdal. Historikaren P. A. Munch skriv at denne var den feldvei, som bisperne, da Thelemarken lagdes til Stavanger stift, fandtes mest brukt og passabel (Langstrøm m.fl. 1984: 14). Den siste biskopen som rei over fjellet var Jacob von der Lippe i 1844 (Store norske leksikon).

Det er munnleg tradisjon i Fyresdal om at Bispevegen gjekk vidare austover over Nape til Fjone og Treungen. Ein naturleg trasé frå Katterås til Treungen er over Munkekrona på vestsida av Stokksvatn og Tjørull. Åse Emilie Øy skriv: I Munkekrona er der ein stor stein, og akkurat ved steinen er der eit vegkryss. Vegen som kan vere Den gamle Bispevegen kryssar her med den gamle vegen mellom Øy og Onstad. Vegen til høgre går til Onstad og vegen til venstre går innover heia til dei to vegvardane.

På denne strekningen er det namn (katolske?) og kulturminne som kan tyde på at dette er den rette samanbindinga mellom dei to kjende bispevegane, men noko skriftleg bevis for det, veit me ikkje om.

Kulturminne:

Munkekrona: Namnelokalitet (Åse Emilie Øy).

Vegvardar: Nyllingar på heia vest for vatna litt lenger oppe enn Stokksvatn (Åse Emilie Øy).

Frå Katterås til Gjerstad går Bispevegen slik: Vissedalsstea – Tjovmyra – nordenden av Spjotvatn – Biskopmyra – Brøkane – sørsida av Trælvatn – Omnen – nordsida av Langvatn – Hoskuldsteinen – sørenden av Kleivvatn –

Fanterøysa – Mykland – Åmlivollen på Løyte – Gjerstad kyrkje. Den siste katolske biskopen som gjekk denne vegen skal ha vore Hoskuld Hoskuldsen i 1514. NB! Kulturminna nedanfor ligg i Gjerstad.

Kulturminne:

- Bispestolen: Bygd av store flate steinheller med sete, ryggstø og armlene (Hagelia. Jol i Åmli 1999).
- Vegvisarsteinen: 3 m høg bauta bak stolen (Hagelia. Jol i Åmli 1999).
- Omnem: Hjørnestein i byte Gjerstad, Vegårshei og Nissedal (Hagelia. Jol i Åmli 1999).
- Hoskuldsteinen: Markerer der trælen Hoskuld skal vere ofra. (Hagelia. Jol i Åmli 1999).
- Fallosstein: Ved Spjotvatn. Bortkommen (?) (Hagelia. Jol i Åmli 1999).

2.2.4 KØYREVEGAR FRÅ 1800-TALET

Telemarksvegen Fiane – Telemark grense:

Frå vegårsheibytet til Simonstad ligg RV 415 stort i den same traséen som den gamle vegen frå ca. 1850, men den er lagt om nokre stader. Spor etter gamlevegen er framleis synlege:

Kulturminne:

- Grasåsen, Ø. Mosberg: Steinkvelvbru.
- Gjerustadkleiva: Steinkvelvbru.
- Gjerustadkleiva: Rest av vegmur ut mot vatnet nedst i kleiva.
- Storbrua: Brukar
- Foløya - Simonstad: Stykke av gamlevegen på begge sider av Lillebru.

Frå Foløya og nordover blei det over lange strekningar bygd ny veg på traséen til Treungbanen som blei lagt ned i 1967. Delar av gamlevegen er framleis synlege:

Kulturminne:

- Storbrua- Rislandsfeta kompensasjonsveg (1965-1973). Vernerato 21.12. 2009. Objekt nr. 200 i Statens vegvesens landsverneplan.
- Mjonevassbekken: Gamle brukar og rest av vegline sørover.

Frå Haugen til vestre innkjørsel til Bergene Holm ligg gamlevegen inntakt på nordsida av ny veg. Den første delen er i bruk som tilkomstveg til hus. Vidare opp til Fossnesvegen ligg gamlevegen ut mot elva. Mellom Fjellsol og Fossnesvegen er det fin vegmur (og mur etter jernbanen).

Gjennom Gangdalen ligg gamlevegen på vestsida av rv. 415. Frå Fossnesvegen og til vegen inn til Fossund, er gamlevegen attgrodd, men godt synleg. Derifrå er den i bruk som veg til hus og driftsveg (ganske ombygd) med avbrot ved Mjonevassbekken. På nordsida av bekken ligg den som driftsveg til den blir broten av ny riksveg ved vegen inn til Måmoen. Frå Måmoen går gamlevegen over jordet på Kaunberget til Kløvfjell på austsida av rv. 415. Strekningen frå Måmoenvegen til Kløvfjell er spesielt godt bevart og egner seg til restaurering.

Mellan svingen ved Reklia og vegen inn til Feta kan ei fylge gamlevegen vest for 415 (usikker status). Frå Vallekilen til Åmli sentrum fylgjer nåverande fylkesveg 274 den gamle traséen.
Åmli sentrum - nordover: Manglar opplysningar.

Svenes – Dølemo

Vegen blei bygd som køyreveg i åra 1879-1880, og har i dag stort sett den same traséen som den gongen. Sør for Skeimo er vegen retta ut, og gammal vegline på steinmur ligg framleis intakt på austsida av noverande veg eit kort stykke. Lenger ned mot Svenes står det att ein kort murrest med stikkrenne. 1880- vegen avløyste den eldre vegen Dølevadet – Mo på vestsida av Tovdalsåna og Skeimo – Svenes på austsida.

Dølemo – Åmfoss bru

Fram til Åmfoss bru blei bygd (1913-18), gjekk det ein slet oparbeidet veg frå Dølevadet til hovudvegen ved Risland over ferjestaden Sundet (Omlisund). Det var ikkje veg mellom Sundet og Engenes, og frå Engenes til Åmfoss/Gjøvland var det bare sti. Frå 1909 blei vegen utbetra og bygd om slik at den ikkje lenger gjekk mellom husa på Eppeland, men gjennom Kjellingdalen. Den nåverande Ljoslandsvegen blei bygd ny og gjort ferdig kring 1915 til bruva og til den møtte Gjøvdalsvegen ved Hauglandsmonen.

Den gamle vegsløyfa om Eppeland ligg der framleis, og enkelte stader mot Åmli er det støttemurar av stein langs vegen.

Nygård ferjestad/Åmfoss bru – Nesvatn – Telemark grense

Frå 1870-åra blei det arbeidd for å få betre veg i Gjøvdal. Fyrst var Gjevedals Kirke tenkt som endepunkt, men i fylkets vegplan 1881 var det endra til Jørundland. Fyrst i 1886 blei det gitt statsbidrag, og i 1887 var parsellen frå Ferjestaden til Moghus med bru over Gjøv ferdig (overlevering 1888). Til Jørundland blei vegen avlevera i 1894. I 1897 blei den gamle bygdevegen utbetra forbi Smelandsfjellet, men først i 1927 blei arbeidet på statsbygdeveganlegget Jørundland – Gjevestemmen sett i gong. Avleveringa var ikkje før i 1959. Då blei arbeidet på vegen opp til Nesvatn starta med avlevering i 1961. Stykket langs Nesvatn til Telemark grense blei bygd i 1975/76. Fleire spor etter rideveg og gammal bygdeveg vegminne på Gjøvdalsvegen er kjend (m.a. Ellinor Oland). «Gamle Gjøvdalsvegen» er blåmerka på strekningar. Jfr. 2.2.3 Frå/i Gjøvdal.

Kulturminne:

Åmfoss bru:

Statleg listeført steinkvelvbru i to spenn 1918 (Askeladden).

Hauglandsmonen:

Gravfelt jernalder. Tre rundhaugar Askeladden).

Gravfelt jernalder. To rundhaugar, to, kanskje tre langhaugar (Askeladden).

Mosvald:

Gravhaug med hellekiste nord for kryss til Åmland. Fjerna i 1924 då det blei laga leikeplass (Askeladden).

Gravhaug (usikker) like vest for huset til Olaf S. Moe (Askeladden).

Gravhaug bak skulen (Askeladden).

Kolgrop på sørsida av vegen nord for verkstaden (Askeladden).

Tjøreberget aust for vegen nord for Mosvald. Ring med seks store steinar (Askeladden).

Fakse Mosvalds grav. Store steinar markera hovud og fot (Eivind Aarli (1956).

Gjøvdal. I Fiskaa, Falck Mykland (red.) Norges bebyggelse: 355, Kraft 1837: 228). Vist for skulelevar i 1957/58 (H. Harstveit)

Runestone. Skal vere fjerna og brukta i ei bru på 1900-talet (H. Harstveit). Sjå vedlegg.

«Fektering», seks store steinar, synleg i 1954 (Eivind Aarli (1956). Gjøvdal. I Fiskaa, Falck Mykland (red.) Norges bebyggelse: 355, Kraft 1837: 228).

Askland:

Digernesmoen sørvest for Jørundland skulehus. Ring med sju steinar (Askeladden).

Deknesteinane i Lindalen mot Breidablikk. Segn (Øyvind Aarli, Jol i Åmli 2004).

Flateland:

Ryddingsrøyser vest for vegen ut mot åna (Askeladden).

Gardsanlegg med hustufter og rundrøyser (Askeladden).

Gjevden:

Gravfelt ved Gjevestøyl (Askeladden).

Gjevdekleiva:

Initialar i fjellet (Olaf S. Moe. Jol i Åmli 2007)

Dølemo – Dale

I 1850-åra blei det løyvd pengar til ombygging av bygdeveg ved Vrittet (?) og langs Tveitvatnet. Etter å ha vore planlagd frå 1870-åra, kom vegstykket Dølevad – Østnæa i Lille Topdal med i vegplanen 1881 i kategorien bygdeveg med statsbidrag. Etter at Gjøvdalsvegen var teken i bruk fram til Moghus i 1887, starta arbeidet på Tovdalsvegen. Dei første 19 km blei avlevera i 1890 og stykket frå nordenden av Tveitvatnet til Austenå i 1893. Frå Austenå til Dale var det då bare ein svært bratt rideveg (brattast ved Staddaren) som var lite framkomeleg på

vinterføre. Arbeidet på dette anlegget blei starta i 1932 med avlevering i 1940. Frå 1978 til 1984 blei vegen mellom Øvre Ramse og Dale utbetra. Ein kjenner til at det er kunnskap om eldre vegstrekningar, men manglar elles opplysningar om spor etter gamle vegar i Tovdal.

Kulturminne:

Eppeland, Dølehall:

To skeisteinar (bautasteinar?), flytta frå Skesteinmoen ved den gamle vegen til Dølevadet. Det skal ha stått 6-7 steinar der (Helland 1904 b.2:228). Ringforma steinsettingar fjerna av vegarbeidarar i 1890-åra. To høge steinar teke vare på og sett opp på idrottsplassen (A. Eppeland notat).

Bås:

Gammalt brukar nord for Lille-Bås (Knudsen-Baas).

Kolmile (Lindblom 1982: 70)

Toftefjorden:

Steinalderlokalitetar kolgrop(Lindblom 1982: 69)

Y. Ramse 13/3:

Kolmile (Lindblom 1982: 70)

Ø. Ramse:

Surtekjellsundet. Jernvinnepllass (Lindblom 1982: 68)

Ruae/Svarvarodden. Kolmiler, kolgrop, jernvinnepllass, steinalderlokalitet (Lindblom 1982: 68).

Under Tveitfossen:

Steinalderlokalitet (Lindblom 1982: 67)

Tveitvatn:

Steinalderlokalitetar (Lindblom 1982: 67)

Hillestad:

Odde sør i Søylfjorden. Buplass steinalder. Gjenstadsfunn. (Lindblom 1982: 66)

Austenå Nordstog:

Daudmannshola. Hellar (Hageland 2008:36).

Austenå 12/5:

Kyrkjegard og kyrkjested vest for Dalsåna (Vestenå). Mellomalder, automatisk freda (Askeladden, Lindblom 1982: 64).

Austenå 12/1,4:

Gravfelt Vestenå. Jernalder, automatisk freda. Nå to langhaugar og fem (seks?) rundhaugar. Tolv haugar skal ha blitt fjerna (Askeladden, Lindblom 1982: 64).

Austenå Oppigard:

Standarfossen. To likkviler mellom vegen og kvennfalla ved foten av fossen.

(Hageland 2023: 69).

Dyrkingsspor, tufter, steinstreng. Uavklart vernestatus (Askeladden).

Vrålstadvatn:

Tre steinalderlokalitetar (Lindblom 1982: 65)

Jernvinnepllass i sørrenden (Lindblom 1982: 65)

Dale:

Hustuft med steinsett grunnmur. Etterreformatorisk tid (Askeladden).

Den siste ferjemannen, Olav Sigurdsson Solheim ved Ferjesundet i Åmli. Foto: Åmli historielag

2.2.5 FERJESTADER

Der vegane måtte krysse ei elv, kunne dei vegfarande ofte vasse eller ri over der det var grunt nok og fast botn, eit vad. Der det ikkje var mogleg, blei det på viktige vregar oppretta offentlege ferjestader. Kor gamle ferjestadene er, veit me ikkje, men den viktigaste i Åmli, ved Sundet, Gjermundnes, er nemnt alt i 1683. Oversikter over desse ferjestadene finn me fleire av frå 1800-talet.

I Åmli, som andre stader, var det òg fleire mindre ferjestader mellom gardar på kvar si side av ei elv, eller der gardane hadde skog og mark på begge sider av ei elv. Dei blei nokre stader kalla eit «yvero» eller «ivero». Ferjene dei brukte var oftast slik at dei kunne bere hest og reiskap. Døme på slike «yvero» er Homdal – Innjorda og Engenes – Engenesstoa. Desse ferjestadene er ikkje registrert i denne omgangen.

Åmlisund (Sundet/Ferjesundet) – 200 alen

Dette var den viktigaste ferjestaden i Åmli. Her måtte ein over for å kome til skrivar og fut i Herefoss og til Bakke ting i Årdal (Grendi). Øvrigheten kom den andre vegen når det var ting. Presten blei sett over her når han skulle til Tovdal og Mykland, det same blei folk i Vestre Åmli når dei skulle til kyrkjebygda. Også for å kome fram til dei vestre Fjellmannsvegane til Arendal og Kristiansand var ferja i Sundet nødvendig. Det finst opplysningar om løyving til båt ved *Omblj Sund* så tidleg som i 1683. Ferjemannen her hadde fast betaling (*hver oppsidder i Omblie, Wimsbygdens undtagen, betaler in natura 1 notting korn aarlig [.....] og omkostningerne ved ny færge*) og frikarl (ung mann som slapp militærtjeneste mot å ferje i sju år). 1803: *Her er megen Færdsel* (SAK).

Ferjinga tok slutt i 1918 då Åmfoss bru opna.

Olstad – 200 alen

Ukjend når ferjinga starta. 1803: *Herover passerer Præsten til Giævedahls Kirke, men der er elles ingen betydelig passage af Almuen.* Nedlagt og flytta til Javnes i 1844, m.a. på grunn av at ferjeleiet var langt afsides beliggende (SAK).

Javnes

Ferjestad mellom 1844 og 1887 då ferjeleiet blei flytta til Nygård/Ferjestaden (SAK).

Nygård (Ferjestaden)

Nygaard færgested var det offisielle namnet, oppkalla etter plassen Nygård ved ferjeleiet på austsida av åna. Ferjemannen budde på Gjøvlandssida, i Ferjestaden. Ferjinga tok slutt i 1918 då Åmfoss bru opna. Husa her står, og er eigd av Åmli historielag.

Bås – 300 alen

Denne ferjestaden over Tovdalsåna blei oppretta mellom 1813 og 1820. Det var ferjing her til Baas bru blei bygd i 1936. Spor etter ferjeleiet er framleis synlege, ferja blei teken av ein flaum i 1972 (SAK, Knudsen-Baas).

Mo – 180 alen

Ferjing mellom Vehusmonen og plassen Kroken sør for Mo. Ukjend når ferjinga starta. 1803: *Her bliver Præsten oversadt, naar han reiser til Møklands Kirke, her er ellers ingen synderlig Færdsel, men Opsidderne har, saavidt ieg veed ingen Belønning* (SAK). Blei truleg nedlagt då Mykland sokn blei overført til Herefoss prestegjeld i 1875.

Hunemo – 150 alen

Ferjing over Gjøv. Ukjend når ferjinga starta. 1803: *Er bevilget Frikarl. Her maa hele Giævedals Sogn passere til Arendall.* 1834: *Da der nu ingen Rodevei falder forbi dette Sund, saa benyttes det, saavidt vides, ikke mere* (SAK).

Tveit i Tovdal – 200 alen

Eldste kjende bevilling frå 1799. Udatera dokument frå byrjinga av 1800-talet: *Færdselen er ubetydelig.* Nemnt 1847, nedlegging ukjend (SAK).

Asklands hotell og skysstasjon 1922. Foto: P.M. Danielsen

2.2.6 SKYSSTASJONAR/GJESTGJEVARAR

Over heile landet blei det oppretta skysstasjonar og gjestgjeveri. Det var særleg embetspersonar som reiste, og dei var ofte kravstore folk som hadde friskyss. Andre reisande, som det blei fleire av etter kvart, betala etter takstar pr. mil og etter kva slags køyrety dei brukte. Alle betala for kost og losji der stasjonshaldaren òg hadde løyve som gjestgjevar. Fyrst etter at det i 1787 kom ny *Forordning om Skydsvæsenet*, veit me noko om organiseringa i Råbyggelaget. Det var futen som hadde ansvaret, og truleg i 1789, laga han ein oversikt som viser at det då var skysskifte på Eppeland, Risland og Vehus. I tillegg var det roskyss mellom Engenes, Flaten og Moripen/Rustedalen (i Froland). Frå 1792 veit me at Flaten blei skysstasjon også til lands. I 1803 var Vehus, Gjermundnes, Flaten, Øvre Ramse og Åmland skysskifte. Etter 1814 auka talet på stasjonar, men i heile perioden fram til bilar og tog overtok på 1920-talet, ser me at stasjonar blei oppretta, lagt ned eller flytta. Den siste stasjonen i Åmli, var *Nergaarden Skydsstation* (Asklands hotell) som blei lagt ned frå 16. mai 1927.

Vehus

Nemnt tidleg på 1700-talet, så att frå 1784. Her var det både skysskifte og gjestgjeveri. Lagt ned i 1847, Eppeland overtok. Skyssa til Tveit, Hynnekleiv, Mjåland (Mykland) og Bås i 1847.

Gjermundnes

Skysstasjon og gjestgjeveri frå 1799. Lagt ned og overført til Bås i 1813.

Flaten

Nemnt frå 1792, overført til Ø. Mosberg i 1818.

Øvre Ramse

Nemnt 1803. Skyssa til Bås, seinare Eppeland og til Vrålstad og Austenå.

Åmland

Nemnt 1803. Nedlagt og overført til Askland mellom 1821 og 1847.

Dølemo

Oppretta i 1890 då Eppeland blei lagt ned. Sjølv lagt ned i 1924. Skyssa til Nergarden, Y. Ramse, Øygarden og Mjåvatn i Mykland.

Eppeland

Nemnt fra 1787. Lagt ned og oppretta att i 1847 då Vehus og Øy blei lagt ned. Skyssa til Øvre Ramse (Y. Ramse i 1874), Nergarden, Mjåland i Mykland, Hynnekleiv.

Tveit

Nemnt fra 1820. Lagt ned og flytta til Nergarden 1853. Skyssa til Ufsvatn, Vehus, Øy, Bås og Askland i Gjøvdal i 1847. Då blei Vehus og Bås erstatta av Eppeland.

Øy/Monen

Nemnt fra 1820, lagt ned i 1914. Skyssa til Tveit og Haugsjásund i 1847, Risland og Tveitsund i 1868 og Nergarden og Tveitsund etter 1877.

Risland

Nemnt fra 1784, overført til Nergarden 1877. Skyssa i 1868 til Øy, Simonstad, Eppeland og Oland.

Simonstad (Haugen)

Oppretta 1816, lagt ned ca. 1923. Skyssa til Tveit og Mosberg i 1847, til Risland og Ubergsmoen i 1868

Nergarden

Oppretta 1853 då Tveit blei lagt ned, nedlagt 1927. Skyssa til Øy, Simonstad, Eppeland/Dølemo og Askland i Gjøvdal.

Bås

Oppretta 1813 (overført frå Gjermundnes). Lagt ned 1847. Skyssa til Vehus, Tveit, Øvre Ramse, og Mjåland i Mykland ved nedlegginga.

Øyna

Roskyss til Rustedalen i Froland og til Sundet. Lagt ned 1860.

Askland

Nemnt 1874 med skyss til/frå Negarden og til Smeland, men hadde teke over etter Åmland ein gong før 1847. Då blei det skyssa til Tveit og Drangstveit.

Ø. Mosberg

Oppretta 1818, lagt ned 1866. Skyssa til Simonstad og Ubergsmoen i 1847.

Hovde

1903-1908

Engenes

Nemnt 1789 og 1792 – flytta til Gjermundnes.

Vrålstad/Austena

Nemnt 1847

Oland

Nemnt 1850- åra.

Munnlege innspel om at det har vore skysstasjon på Katerås og Hunemo.

Kjelder til dette kapitlet: (Harbo: 1847, SAK).

2.2.7 STATUS FOR KULTURMINNE LANGS FERDSELSVEGAR

KULTURMINNE LANGS FERDSELSVEGAR				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Varp Onstadheia Tobakksteinen, Rukkedalen Bjåvatn Austre Skjoldmøykastet Hjuringvarpet, Sandnes Røysheikastet	Automatisk freda	Høg verneverdi	Kartfesting. Skilt ved utvalde varp. Rydding av skog.	Kommunen og fylkeskommunen. Grunneigarar.
Likkviler Nonnut Koparåsane Svendsens myrar (Øy) Kvitfoss? Storemyr Mjåvasstøy Askjilds båre Hjuringvarpet, Sandnes Austeånn Oppigard	Automatisk freda	Høg verneverdi	Kartfesting. Skilt ved utvalde likkviler.	Kommunen og fylkeskommunen. Grunneigarar.
Gravrøyser/gravfelt Koparåsane Risland Åmlid prestegard Liane, Tveit Skipsåsen/Noas ark Gjeruldstad Kleivane Hovde Østre Vimme Vehus Berglandsheia Stien Askland-Åmland Heimste Skjoldmøykastet Austre Skjoldmøykastet Hjuringvarpet, Sandnes Røysheikastet Hauglandsmonen Mosvald Gjevdalen ved Gjevdestøy	Automatisk freda	Høg verneverdi	Kartfesting. Skilt ved utvalde gravrøyser. Rydding av skog.	Kommunen og fylkeskommunen. Grunneigarar.
Barnegraver Stien mellom Haugedalen og Vikstøy		Høg verneverdi	Kartfesting. Skilting. Rydding av skog.	Kommunen og fylkeskommunen. Grunneigarar.
Brudeled Bogbrotet Bruliheia Austenå-Mjåvatn-Nasvatn-Mjåland Berglandsheia Brulehei i Kleiva i Nedre Skjeggedal Høgeli opp mot Brulehei	Automatisk freda.	Høg verneverdi	Kartfesting. Skilting ved utvalde brureled.	Kommunen og fylkeskommunen. Grunneigarar.

KULTURMINNE LANGS FERDSELSVEGAR				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Åbog Mjåvasstøy Nedre Lytjønn Grenlia (støysveg frå Oland og Homdrom til Haugedalen Øvre Eikeliønn				
Bedarbåsar Koparåsane Høgeli opp mot Brulehei Askjilds båre		Høg verneverdi	Kartfesting. Skilting ved utvalde bedarbåsar.	Kommunen og fylkeskommunen. Grunneigarar.
Vardar Brulehei Skjeggedal Hjuringvarpet, Sandnes		Høg verneverdi	Kartfesting.	Kommunen.
Steinringar/steininformasjonar Sandnes Oppsal (steinring) Måvatn (fleire lag med flate steinar) Vestre Mosberg-Nelaug-Simonstad Digernesmonen, Askland Deklesteinane i Lindalen mot Breidablikk	Uvisst	Høg verneverdi	Kartfesting. Arkeologiske undersøkingar. Skilting utvalde stader.	Kommunen og fylkeskommunen.
Bautasteinar Vegvisarsteinen		Høg verneverdi	Kartfesting	Kommunen
Bruer Fagverksbru Baas bru Gjøvlandsbrua Steinkvelvbruer Gjeruldstadkleiva Åmfoss bru Brukar Nord for Lille-Bås		Høg verneferdi	Freding av Åmfos bru og Gjøvlandsbrua. Vedlikehald. Restaurering i tråd med SVVs verneplan.	Kommunen Fylkeskommunen Riksantikvaren Statens Vegvesen
Hellerar Koppsånhulen Svárthylkyrkja		Middelse verneverdi	Kartfesting	Kommunen og grunneigarar
Namnelokalitetar Pæninghaugane, Landsås Hoskuldsteinen Bispestolen Namnet Jernhylen, Jernhylmyra og Jernhylåsen sør for Bås		Høg verneverdi	Kartfesting	Kommunen og grunneigarar
Vegvardar Langs fleire kløvvegar		Høg verneverdi	Kartfesting La stå i fred	Kommunen og grunneigarar Turfolk
Gamle vegfar Foløya-Simonstada Mjonevassbekken	Delvis gjengrodd og borte	Høg verneverdi	Kartfesting Rydding og restaurering Tursti	Kommunen og grunneigarar. Lag og organisasjoanr.

KULTURMINNE LANGS FERDSELSVEGAR				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Initialar i fjell Gjevdekleiva		Middels verneverdi	Kartfesting Reinsking Oppmåling	Kommunen og grunneigarar
Skeisteinar Dølehall		Høg verneverdi	Bevaring	Kommunen
Runesteinar Mosvald	Flytta	Høg verneverdi	Registrering	Kommunen
Kyrkjestader Åmli prestegard: den gamle kyrkjegården Austenå Vestenå	Automatisk freda	Høg verneverdi	Arkeologiske undersøkingar. Kartfesting. Rydding.	Kommunen Fylkeskommunen Grunneigarar
Ferjestader Tovdalsåna sør for Bås bru Ferjesundet	Ferjesundet eigmeld av Åmli historielag	Høg verneverdi	Blå skilt på bygningane Informasjonshefte DKS-tilbod Arrangement Reiselivsattraksjon Sikring av gjenstandar Rydding og skjøtsel	Åmli kommune Åmli historielag Grunneigarar
Skysstasjonar	Privat eige	Høg verneverdi	Blå skilt på bygningane Informasjonshefte Vedlikehald	Åmli kommune Grunneigarar

Sandå stasjon med vasstårn. Foto: Åmli historielag

2.3 Jernbane

2.3.1 TREUNGENBANEN

Jernbanestrekningen mellom Arendal og Tveitsund har hatt ulike namn etter at Stortinget i 1894 vedtok å bygge jernbane mellom Arendal og Åmli. Offisielt var namnet først Arendal- Aamlibanen (Arendal-Frolandsbanen 1908-1910), men den blei òg kalla Arendalsbanen og Åmlibanen. Etter at den var ferdig til Tveitsund, fekk den namnet Arendal – Tveitsundbanen eller bare Tveitsundbanen. Frå 1926 til nedlegginga i 1967 heitte den Treungenbanen.

Arbeidet på banen starta 17. desember 1900 ved Solbergvannet i Øyestad, men først i 1908 finn me jernbanearbeidarar i likninga for Åmli. Då blei arbeidsstokken auka frå 300 til 600 mann, og 17. desember 1910 var det storslagen opning i Åmli ved statsminister Wollert Konow. Forlenginga til Tveitsund blei vedteke i 1908, og då trafikken blei sett på til Åmli, var alt arbeidet i gong frå begge kantar mellom Åmli stasjon og Treungen. Opningsdagen på strekninga var 14. desember 1913, men utan offisiell feiring (difteriepidemi).

Etter at det siste toget i rute hadde gått frå Treungen 30. september 1967, blei det i nokre månader frakta grus frå Bjorevja og litt anna gods. I mai 1968 starta arbeidet med å rive opp sporet mellom Treungen og Simonstad. Traséen blei på lange strekningar bruka til ny veg, difor er det frå Simonstad og nordover få spor etter haldeplassar m.m. På andre strekningar finn ein att den gamle jernbanegrunnen. I 2017 starta det eit arbeid med å rydde og etablere sykkelveg mellom Åmli og Treungen, dels på gammal banegrunn, dels på gammal veggrunn. Strekningen mellom Nelaug og Simonstad ligg i dag som industrispor. Den er ein fullt operativ del av jernbanenettet, men utan regelmessig trafikk.

Frå Froland grense til Treungen:

Kulturminne:

Sørenskil:

Kort bru, steinfylling.

Kilandskilen:

Kort bru.

Kiland:

Enkelte tog hadde stopp etter ruteplanen til 1977. Ingen restar.

Slævsund:

Kort bru, steinfylling (ca. 20 000 m³), brakke, i dag feriebustad (703), skal opphavleg ha vore skulehus i Tjennsnes krets i Froland (Opplyst av eigar).

Flatefoss haldeplass:

Togstopp for enkelte tog for skulelevar frå 1938, offisiell haldeplass 1953-1989. Kort sidespor ned til kraftverket frå 1926 til 1970. Traseen kan skimtas, elles ingen restar etter sidespor og haldeplass i dag. Namneendring 1958 frå Flatenfoss til Flatefoss, men «Flatenfoss» på skiltet til nedlegginga.

Flaten stasjon:

Stoppestad 1910- 1959, men fullverdig stasjon om somrane mellom 1956 og 1961. Ekspedisjonshus (brann 1962), do og vasstårn teikna av Harald Kaas.

Nåverande ekspedisjonshus flytta hit frå Nelaug etter brannen, stod opphavleg på Gamle Nelaug stoppestad. Plattform og lasterampe.

Gjennomgåande kryssingsspor og spor inn til lasterampa, nokre få år rundt 1930 også ei kort svingskive. Ingen spor av desse i dag med unntak av lasterampa. Vasstårnet (pusa opp for ca. ti år sidan) og ekspedisjonsbygningen har staus som verna. Vaktarbustad med uthus i privat eige frå 1973.

Grytbekken:

Kort bru med fløtingsmur over bekken.

Vimmekilen:

Steinfylling, kort bru, haldeplass 1957-1980.

Nelaug stasjon:

Sjå Sørlandsbanen.

Nelaugdammen:

Steinkvelvbru over jernbanen for å sikre atkomst til elva for grunneigaren.

Gamle Nelaug stasjon:

Stoppestad 1910 – 1935. Ekspedisjonshus (Harald Kaas), flytta til Nelaug 1935, seinare til Flaten 1962. Kjerrat for å ta opp tømmer frå Nelaug brann 1959. Plattform og lasterampe. Kort sidespor til lasterampa låg til ca. 1960.

<u>Hovdekilen:</u>	Lasterampa stod til ca. 2000 då området blei opparbeidd til badeplass og friluftsområde. Vaktarbustad med uthus i privat eige frå 1964, nå fritidsbustad. Steinfylling, kort bru.
<u>Igletjenn:</u>	Kort bru.
<u>Skjering ved Øynes:</u>	Initialar og årstal hogge inn i fjellsida.
<u>Øynes haldeplass:</u>	Oppretta 1949. Dagens plattform er ikkje den originale, men blei sett opp tidleg på 1990-talet då Arendalsbanens venner begynte å bruke Øynes.
<u>Nilsestrand:</u>	Eit gammalt bustadhús blei flytta hit og brukta som brakke frå ca. 1908 til etter 1910. Kanskje flytta vidare med banen nordover. Hytte sett opp på tomta ca. 1952.
<u>Langmyrdalen/Vårvikbukta:</u>	Steinfylling, kort bru.
<u>Lauvvikbukta:</u>	Steinfylling.
<u>Fiskådalen:</u>	Fylling, kort bru, tunnel (71 m).
<u>Vedstøbrakka:</u>	Denne brakka blei sett opp ca. 1909 av tømra frå det gamle innhuset på Flaten. I desember 1910 budde det sytten arbeidrarar her, men truleg året etter, blei huset flytta til Simonstad og teke i bruk som bustadhús og butikk (riven 1997).
<u>Foløysundet:</u>	Kort bru og 200 m lang steinfylling opp til 12 m djup (ca. 25 000 m³). Den største fyllinga på jernbanen mellom Arendal og Treungen.
<u>Simonstad stasjon:</u>	Oppretta 1910, ubetent frå 1958, lagt ned 1.10. 1967. Stasjonsbygning, do, vasstårn, vaktarbustad med uthus, dresinbu og reiskapshus (Harald Kaas). Plattform og lasterampe som ligg der ennå. Alle bygningane med unntak av vasstårnet er rivne. Vasstårnet er restaurera og halde ved like av Vanntårnets Venner. Ikke verna eller freda.
<u>Haugen haldeplass:</u>	Oppretta 1955. Restar ?
<u>Mellom Fjellsol og Fossnesvegen:</u>	Fin steinmur.
<u>Suplandsfoss haldeplass:</u>	Oppretta 1944 for A.T.-leiren. Heilt sør i Gangdalen. Ikke spor att.
<u>Bumoenbrakka:</u>	Denne brakka blei brukta som arbeidarbrakke mellom 1910 og 1912 og skal opphavleg ha vore eit bustadhús frå Heldal i Froland. Frå 1913 til 1939 var det bustadhús for fam. Terje og Helje Steinsland. Rive.
<u>Måmoen haldeplass:</u>	Oppretta 1928. Grind på vestsida av vegen i dette området.
<u>Måmoenbrakka:</u>	Få opplysningar. 18 jernbanearbeidrarar her 1910.
<u>Måmoen:</u>	Sidespor til sandtak (spor att i dag ?)
<u>Kauneberget haldeplass:</u>	Oppretta 1911. Også kort sidespor 1911-1960, truleg lit brukta. Ingen spor i dag.
<u>Gamle Harnes:</u>	Restar etter smie. Frå jernbanetida? Grind.
<u>Kløvfjell haldeplass:</u>	Oppretta 1955. Bevara skilt.
<u>Kløvfjell tunnel (Nobbatunnelen)</u> 186 m:	Etter nedlegginga brukta som lager for gulerøter og poteter. Vurdera som mogleg lager for atomavfall. Partiet ved tunnelen er dei einaste synlege restane av jernbanetraseen mellom Simonstad og Åmli i dag.
<u>Vallekilen stoppestad:</u>	Oppretta 1910, ubetent frå 1928, lagt ned 1.10.1967. Ekspedisjonshus, godshus, dresinskur, rivne etter nedlegginga. Plattform og lasterampe. Kort sidespor ikkje synleg i dag. Vaktarbustaden med uthus blei seld som bustadhús i 1972. Hestebom (står den ennå?).
<u>Åmli stasjon:</u>	Oppretta 1910: Stasjonsbygning (ombygd til bibliotek i same stil i 1990), do, uthus, eitt godshus (bevara som pakkestasjon for buss), og godsrom i stasjonsbygningen, kolskur (Harald Kaas). Plattform og lasterampe. Mellom 1910 og 1913 var det òg lokstall og svingskive (låg på plass lenge, ligg på lager). Lokstallen blei brukta som lagerbygg etter 1913, men brann først på 1920-talet. Stasjon og godshus er verna.
<u>Ferjesundet haldeplass:</u>	Oppretta 1952. Venteskuret står ennå på plass.
<u>Epletveit haldeplass:</u>	Oppretta 1948. Spor ?
<u>Seljås stasjon (stoppestad)</u> :	Oppretta 1913. Stasjonsbygning, do, uthus (Ivar Næss). Plattform, lasterampe. Betent til 1928, lagt ned 1.10.1967. Privat eige sidan 1973.
<u>Bjørnebakke haldeplass:</u>	Oppretta 1936. Spor?

Sandå stasjon (stoppestad): Oppretta 1913. Stasjonsbygning, do, uthus, vasstårn (Ivar Næss). Plattform, lasterampe. Vasstårnet er rive. Betent til 1928, lagt ned 1.10.1967. Privat eige sidan 1973. Den mest originale stasjonen nord for Åmli. Vedtaksfreda 2002 (stasjonsbygning og privét).

Liskieringa haldeplass: Oppretta 1949. Spor?

Liabrakka:

Øy stasjon (stoppestad): Oppretta 1913. Stasjonsbygning, do, uthus (Ivar Næss), plattform, lasterampe. Betent til 1958, lagt ned 1.10. 1967. Privat eige frå 1973. Svært ombygd. Karlsåna bru kort før stoppestaden er den einaste steinkvelvbrua på den delen av banen som låg i Åmli kommune.

Bjorevja haldeplass: Oppretta 1947. Sidespor til grustak ca. 600 m nord for haldeplassen var i bruk til seinhausten 1967 etter nedlegginga. Ingen spor etter dette i dag.

Bjorevjabrakka: Det gamle huset i Bjorevja. Flytt til Treungen (Noraberg hotell).

Nelaug stasjon

2.3.2 SØRLANDSBANEN

Sørlandsbanen hadde ein trond fødsel. Alt i 1870-åra blei det lagt fram ein plan om jernbane mellom Aust- og Vestlandet. Banen mellom Oslo og Kongsberg blei åpna i 1871 og Jærbanken mellom Stavanger og Egersund var ferdig i 1878. I det såkalla store jernbane-kompromisset i 1884 blei det fleirtal for først å bygge sidebanar før ein tok til med dei store prosjekta. Men det var fleire som parallelt arbeidde med å få til ein Vestlandsbane mellom Oslo og Stavanger. Ein ulempe i dette arbeidet var stor usemje om det skulle bli ein kystbane eller ein innlandsbane. Eit resultat av denne diskusjonen blei at Stortinget vedtok å bygge Bergensbanen før Vestlandsbanen (i 1913 vedtok Stortinget å døype den om til Sørlandsbanen).

På eit stort jernbanemøte i Arendal i 1906 vann forkjemparane for den indre linje, og i 1908 vedtok Stortinget at landet skulle få ein stambane fra Oslo til Stavanger. I 1912 starta anleggsarbeidet ved Kongsberg, og i 1927 var sporet lagt til Neslandsvatn. I 1923 hadde Stortinget vedteke at anlegget skulle halde fram vestover til Grovane, men det blei ikkje løyvd pengar til permanent drift før frå 1. juli 1926.

Likevel hadde arbeidet på avdeling 11 med Flaten som senter («Nelaugparsellen») på 20 km mellom Espeland i Vegårshei og Heldal i Froland) starta seinwinteren 1923 i Nygård-skjeringa like aust for Selåsvatn stasjon, men då som naudsarbeid. På Flaten var det stort lager, snikkarverkstad og smie. Materiellet kom med toget frå Arendal og blei frakta vidare med hest. Mellom 100 og 150 mann var i arbeid.

Sørlandsbanen blei offisielt opna til Nelaug og Arendal 9. november 1935 av kong Haakon 7. Då var det på ein stad der det ikkje hadde budd folk før, bygd stasjonsbygning, godshus, uthus, lokomotivstall, svingskive, vasstårn

og fire tenestemannsbustader. I 1939 og 1948/49-1951 blei det sett opp fleire bustader, den siste perioden i samband med elektrifiseringa av banen. Då blei det òg bygd omformarstasjon i fjell.

Nelaug var sporbruddstasjon fram til Treungbanen i 1946 blei bygd om frå smalspor til normalspor. Nelaug er saman med Hønefoss stasjon den einaste i landet med spor i fire retningar. Det var ikkje veg til stasjonen før oktober 1949.

Under arbeidet på 11. avdeling, var det i Åmli brakker ved Vimmekilen, Gryting) og Majorbrua. Det var 16-mannsbrakker med kokkerom, matrom, vaske- og tørkerom. Fleire arbeidarar og arbeidsleiinga leigde seg inn privat.

Kulturminne:

Vimmekilbrakka: På nordsida av Arendalsbanen mellom Vimmekilen og Kvennevja. 16-mannsbrakke bygd i 1922 til Sørlandsbanen. Privatbustad 1939-1946. Riven og bygd opp att som uthus på Nelaug i 1951. Synleg grunnmur.

Grytingbrakka: I Grimelandsmark ikkje langt frå bytet til Østre Vimme. Anleggsbrakke til 1935, leigd av private til 1945. Synlege murar etter brakka nær jernbanen og etter gammal plass 10-20 meter lenger borte.

Majorbrubrakka: Låg på vestsida av Grytebekken ved Majorbrua. Seld til nedriving i 1934 og brukta til småbruket Sørdal 48/2.

«Sylgruve»: Sørvest for Oppstaua, V. Vimme. Sørlandsbanen ødela den delvis.

Kjelder til kapittel 2.3.: Frøstrup 2013, Bjerke og Tovås 1989, Ingebretsen 1988, Åmli Heim og ætt 2009, 2011, 2018, notat frå Agderposten og Tiden.

2.3.3 STATUS FOR KULTURMINNE KNYTT TIL JERNBANE

JERNBANE				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Jernbanesporet og kulturminne langs Arendalsbanen	I bruk som sidespor mellom Nelaug og Arendal	Høg verneverdi	Velikehald Formidling og kartfesting av kulturminne	Bane Nor Arendalsbanens venner
Jernbanesporet mellom Nelaug og Simonstad	Operativt, men utan regelmessig trafikk. I bruk for veterantog. Planlagt bruk til nytt Biozinanlegg	Høg verneverdi	Vedlikehald. Ta vare på originale kulturminne ved opprusting av togsporet. Kartfesting	Bane Nor Kommunen Bergene Holm
Nedlagt jernbane mellom Simonstad og Nissedal grense	Frå Simonstad til Åmli: kompensasjonsveg på jernbanesporet. Frå Åmli til Treungen: delvis riksveg, delvis sykkelveg.	Høg verneverdi	Vidareutvikle sykkelvegen mellom Åmli og Treungen. Videreføre sykkelvegen frå Åmli til Simonstad på delar av gamle Telemarksveg. Ta vare på kulturminne langs det gamle jernbanesporet.	Kommunen SVV

JERNBANE				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Bruer Sørenskil Kilandskilen Slevesund Grytbekken Vimmekilen Nelaugdammen Hovdekilen Igletjenn Langmyrdalen/Vårvikbukta Fiskådalen Foløysundet Karlså bru	Arendalsbanen Arendalsbanen Arendalsbanen Arendalsbanen Arendalsbanen Steinkvelvbru Industrispor Industrispor Industrispor Industrispor Industrispor Restaurert som sykkelveg	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Bane Nor Arendalsbanens venner
Haldeplassar Kiland Flatenfoss Vimmekilen Øynes Haugen Suplandsfoss Måmoen Kaunberget Kløvfjell Vallekilen Ferjesundet Epletveit Bjørnbakk Liskjeringa Bjorevja	Øynes: framleis trerampe Vallekilen: vaktarbustad med uthus seld som bustadhus	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Bane Nor Arendalsbanens venner
Stasjonar Flaten Nelaug Gamle Nelaug Simonstad Åmli Seljås Sandå Øy	Flaten: Ekspedisjonshus brunne ned. Platform og lasterampe. Vasstårn freda?, opprusta. Vaktarbustad med uthus privat eige. Nelaug: i bruk Gamle Nelaug: feriebustad Simonstad: Alle bygnignar unntatt vasstårn rive. Åmli: i bruk som bibliotek m.m.	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Bane Nor Arendalsbanens venner
Grinder Måmoen (vestsida av vegen) Gamle Harnes Øynes	Bevert? Bevert? Bevert?	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring Kopi	Kommunen Grunneigarar
Hestebommar Vallekilen	Bevert? Gjengrodd	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring, kopi	Kommunen Grunneigarar

JERNBANE				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Skilt Kløvfjell	Bevart på plassen	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Steinfyllingar Slevesund Hovdekilen Langbyrdalen/Vårvikbukta Lauvvikbukta Fiskådalen Foløysundet		Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Tunnellar Fiskådalen (71m)	Del av nedlagt spor	Høg verneverdi	Kartfesting	Kommunen
Initialar Skjering ved Øynes	Bevart	Høg verneverdi	Kartfesting Reinsking/rydding	Kommunen
Brakker Slevesund Nilsestrand Vedstøbrakka Bumoenbrakka Måmonbrakka Liabracka Bjorevjabracka Vimmekilbracka Grytingbracka Majorbrubracka	Feriebustad Flytta Flytta til Simonstad Riven Borte Spor? Flytta til Treungen Flytta til Nelaug Riven, synleg mur Riven	Høg verneverdi	Kartfesting Informasjonshefte Blått skilt	Kommunen Grunneigarar
Sidespor Måmoen (til sandtak)	Synleg?	Høg verneverdi	Kartfesting Rydding Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Smier Gamle Harnes	Stein og jern synleg	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Arbeidarbustader Nelaug: Opphavleg 15 hus sett opp i perioden ca 1927-1949	Privatbustader Nokre kommunale utleigebustader. Tomannsbustadene er bygd på slutten av 1940-talet for elektropersonale.	Høg verneverdi	Bevaring Stadanalyse og verneplan Hindre riving og store endringar i bevart originalt eksteriør. Blå skilt	Åmlia kommune Grunneigarar

2.4 Skogbruk

Åmli er den største skogkommunen på Agder, med eit samla areal på 1 130 km². Skogen har vore hovudgrunnlaget for busettning og vekst, og bøndene i Åmli har vore leverandørar av tømmer til skutebygging og eksport til Europa sidan seinast byrjinga av 1600-talet. Folkeauke i Vest-Europa hadde ført til oppdyrkning og avskoging, og Europa var avhengig av å importere tømmer. Innføring av oppgangssaga på 1520-talet og organisering av tømmerfløyting på elvane la grunnlag for å utnytte skogen økonomisk i stor stil.

I løpet av 1500-talet var eikeskogene langs kysten uthogde, og ein måtte hente trevirke lenger inne i landet. Tømmeret blei frakta ned dei store vassdraga Tovdalselva og Nidelva frå dei indre skogsbygdene i Agder og langt opp i Telemark, og mottakarane var sager og utskipingshamner ved kysten. Handelsborgarskap – også kalla plankeadelen – var dei som profitterte mest på denne verksemda, og tømmereksperten la grunnlag for utvikling av byane langs kysten. Byborgarane fekk sagbruksprivilegium og hadde monopol på handelen med utlandet. Dei kunne også kjøpe opp skog i innlandet for å sikre jamn leveranse.

Då Kristiansand blei grunnlagt i 1641 fekk borgarane der monopol på handelen på Agder. Bøndene fekk ofte betalt i overprisa varer. Det dei tente på tømmerleveringa gjekk først og fremst til korn, salt, tekstilar, jern og skattar – iblant også lån. Over tid kom mange i gjeld til kjøpmannen. Sjølv om dei gamle «Nedenesprivilegia» gav bøndene langs kysten rett til å selje trelast til Danmark i byte med korn, fekk Arendalsborgarane meir og meir hand om trelastnæringa i Nidelvvassdraget utover 1600-talet. Rundt 1700 var trelasteksperten fra Arendal større enn fra Kristiansand, og Arendal var ein av dei rikaste byane i Europa.

Nokre av dei største skogeigarane i Åmli slo seg også opp på tømmerhandel, særleg i tida før byborgarane sikra seg einerett på handelen. Verdien av gardar med mykje skog auke ettersom trelasthandelen blei viktig. Også andre i Åmli var engasjert i tømmerhandelen, og skaffa seg levebrød og frå hogst og køyring, fløyting og saging. Dette blei eit nødvendig vinterarbeid og tilleggsnæring for mange. Tømmerflöttinga tok slutt så seint som i 1972, og all tømmertransport gjekk over på vegane. Men sagbruk, tømmerdrift, tømmerkøyring og bygging av skogsbilvegar gir framleis levebrød til mange i Åmli.

Flöttingsdam på Kallingsheia. Foto: Jens Magne Føreland

2.4.1 FLÒTINGSANLEGG

Kulturminne:

Gjøv/Rukkeåna:

- Asklandsfossane:
Gunhildsbuevja:
Holmane, Gjøv:
Smeland 15/7:
Smeland 15/1:
Smeland 15/7:
Smeland 15/1, 15/10,11:
Smeland 15/7:
Smeland 15/1:
Smeland 15/7:
Smeland 15/7:
Sundstøyl 15/4 m.fl.:
Gjevdalen:
Smeland 15/2:
Sundstøyl 15/4 m.fl.:
Nesvatn:
Hægestøyl 15/3:
Hægestøyl 15/3:
Hægestøyl 15/3:
Hægestøyl 15/3:
Hægestøyl 15/3:
Hunemo 26/1:
- Åtte fløtinggsskjermar av stein, restar etter fossebru, rull og bom (Askeladden)
Bom (spor?) (Askeladden)
Bom (spor?) (Askeladden)
Bom i Blandsteinshylen (spor?) (Askeladden)
Fløtingsskjerm av Stein ved Katterompa – 40 m lang. (Askeladden)
Bomfeste ved Steane (stor Stein med augekrok). (Askeladden)
Fløtingsskjerm (stein?) ved Holmen. (Askeladden)
Fløtingsskjerm av betong ved Smelandsmoen. (Askeladden)
Fløtingsskjerm (stein?) Rukkångrunnen. (Askeladden)
Fløtingsskjerm av betong halvveis nede i Gjevdefossen. 35 m. (Askeladden)
Boltar halvvegs nede i Gjevdefossen, truleg feste for treskjerm. (Askeladden)
Fløtingsskjerm av Stein i Gjevdefossen, 28 m. Kisteskjerm bak. (Askeladden)
Brukar av Stein etter dam. (Askeladden)
Fløtingsskjerm av rullestein ved Svårthylkyrkja, 70 m. (Askeladden)
Fløtingsskjerm av hogde Stein ved Svårthylkyrkja, 30 m. (Askeladden)
Nåledam av Stein og tre med to løp. Ligg nå under vatn. (Askeladden)
Persbekkmyran. Dam der Persbekk renn ut i Rukkeåna. Spor? (Askeladden)
Dam der Grunnvassbekken renn ut i Rukkeåna. Manglar data. (Askeladden)
Dam i nordenden av Lislevatn. Manglar data. (Askeladden)
Dam mellom Lisle Rukkevatn og Lislevatn. Manglar data. (Askeladden)
Dam i Lisle Krokvatn. Manglar data. (Askeladden)
Stavevja. Bom (spor?) (Askeladden)

Tovdalsåna:

- Bås 66/1, Bjortjønn 13/3: Båskilen. Bomfeste på begge sider av Tovdalsåna. I bruk til 1970.
(Askeladden)
- Y. Ramse 13/1: Gåsetjønn. Mura stem av naturstein, ca. 20 m. (Askeladden)
- Eppeøamd 65/1: Steinskjermar

Vestre Fiskvassåna:

- Fiskvatn 62/4: To steinskjermar og boltrekke etter treskjerm nedanfor vegen inn til hyttefeltet.
Steinstem(Askeladden).
- Fiskvatn 62/4: To steinskjermar, ein på kvar side av åna. Ovanfor saga (Askeladden).
- Fiskvatn 62/4: 102 m lang skjerm på vestsida av åna, 17 m av hogd Stein, 85 m voll av Stein
og jord. Nedanfor Mjåvasstemmen (Askeladden).
- Fiskvatn 62/4: Mjåvasstemmen. Hogd Stein, nåledam. Bygd 1902 (Askeladden).
- Fiskvatn 62/4: Restar av gammal stem ovanfor stemmen frå 1902. Stein og restar av lafta
tømmerkiste (Askeladden).

Kvassåna:

Ingen registreringar i Askeladden.

Karlsåna:

Ingen registreringar i Askeladden.

Katteråsåna:

Ingen registreringar i Askeladden.

Fiskåna:

Ingen registreringar i Askeladden.

Tveit, Skåldalen 43/28:

Stem Øvre Skålvatn, Stein og betong 9 m lang. Utløp gjennom Nedre Skålvatn
til Vegår (Askeladden).

Stigvassåna:	Ingen registreringar i Askeladden.
Ufselva:	Ingen registreringar i Askeladden.
Bjoråna:	Ingen registreringar i Askeladden.
Heståna:	Ingen registreringar i Askeladden.
Stuvåna:	Ingen registreringar i Askeladden.
Tvilandsåna:	Ingen registreringar i Askeladden.
Bjoråna:	Ingen registreringar i Askeladden.
Stemvassbekken:	Ingen registreringar i Askeladden.
Koppsåna:	<p>Y. Ramse 13/1, Bås 66/1, Auestad 85/6: Stem Våvatn. Mura av naturstein, støypt sideskjerm (Askeladden).</p> <p>Y. Ramse 13/1: Stem Sløvatn. Steinfylt tømmerkiste i stemkara (Askeladden). Steinskjerm nedanfor Vogsdalsvasstemmen (Askeladden). Vogsdalsvasstemmen. Nåledam 6 m. Steinmurt (Askeladden).</p> <p>Y. Ramse 13/2: Tømmerrenne av tre, 30 m, bare restar i dag (Askeladden).</p> <p>Y. Ramse 13/1 og 13/2: Restar av kistestem i vestre løp nedanfor Nystøylvatnet (Askeladden).</p> <p>Y. Ramse 13/1 og 13/2: Stem for Nystøylvatnet, mura av fine stein (vestre løp) (Askeladden).</p> <p>Y. Ramse 13/1: Restar etter to dammar 20 m frå kvarandre som stengde for austre løp frå Nystøylvatnet (Askeladden).</p> <p>Tviland: Smørlistemmen (Fiane 2014:44).</p> <p>Bås 66/1: Steinskjerm ovanfor Kallefoss, 15 m (Askeladden).</p> <p>Bås 66/1: Steinskjerm i Kallefoss, 30 m (Askeladden).</p> <p>Bås 66/1: Steinskjerm like under Kallefoss, 15 m (Askeladden).</p> <p>Bås 66/1: Koppsåna kulturminne. Vassrenner og steinskjermar. Sag, materialhus, kvern (Askeladden).</p>
Håkedalsåna:	Ingen registreringar i Askeladden.
Tovdalsåna:	<p>Y. Ramse 13/1: Stem Gåsetjønn av mura naturstein, ca. 20 m (Askeladden).</p>
Skjeggedalsåna:	<p>Hestkleiv 3/1: Hestkleivstemmen. Laftebygd stem fylt med stein (Askeladden).</p> <p>Nedre Skjeggedal 1/3, 1/4: Storstemmen (i Høgelimark). Bygd av Fellesfløtningen rundt 1915. 50 m lang. Store hogne steinar på sidene, steinfylling i midten (Askeladden).</p> <p>Nedre Skjeggedal 1/3: Høgelifossen. Lafta tømmerskjerm fylt med stein, truleg bygd kring 1915 (Askeladden).</p>
Uldalsvassdraget:	<p>Nedre Skjeggedal: Heddevatn. Restar av kistedam og steindam (Askeladden).</p> <p>Nedre Skjeggedal: Skinnaren. Kisteskjermar (Askeladden).</p>

2.4.2 SAGER M.M.

Kulturminne:	
Nedre Skjeggedal 1/4:	Høgeli sag frå 1950-åra. Restar etter hjul og sagbenk (Askeladden).

- Dale Der nord 6/2:
På austsida av elveløpet. Nyleg riven ned og fjerna. Foto (S. Monen)
- Dale Der heime 6/1:
Gammal sag? Elektrisk driven sag i Hommen. Ikke halden ved like (S. Monen)
- Austenå Nordstog 7/4:
To plasseringar i Toskåna. Elektrisk sag under Rotten, nå erstatta av eit verkstadbygg (S. Monen).
- Vrålstad Søgard 8/3:
Sag i Bjørndalsbekken. Bare spor? (S. Monen).
- Vrålstad Nordgard 8/5:
Sag i Sagbekken. Spor (S. Monen).
- Askland, Søgard:
Sag. Står framleis.
- Jørundland 17/2:
Sag. Står framleis (Askeladden).
- Jørundland 17/1:
Brufossen. Saga tatt av flaum i 1959 (Askeladden).
- Smeland 15/7:
Sagrestar til 1960-talet (Askeladden).
- Smeland 15/7:
Kraftverk i Storbekk, bygd av Nicolai Smeland i 1946 (Askeladden).
- Smeland 15/7:
Kraftverk i Gjevdefossen, rive 1970-talet (Askeladden).
- Åmland 22/8 og 22/7:
Sag nedanfor Lisletjønn (Stemmetjønn).
Materialar til våningshus og driftsbygning på 22/8 skore her på 1870-talet (Harstveit).
- V. Fiskvatn 62/4:
Sag ved Sagfossane, bygd 1920-1935. Bygd om til elektrisk drift 1977 (Askeladden).
- Øy 29:
Øysaga ved Bergtjønn var felles for Der heime og Austigard og var sett opp før 1889. Bare restar att i dag (Fiane 2011: 43,44).
- Fiskvatn 32:
1.Kongeleg sagløyve 1781. Uvisst om den låg der sag nr. 2 blei sett opp og or lenge den var i drift.
2.Sag ved Sandsåna på Sandå. Vassdriven med vatn frå Saghylen . Kalla Petter Fiskvatns sag. Restar att (Fiane 2011: 253).
- Gjøvland 36:
1.Sagløyve 1821 for præiligera sag med ei grind og eitt blad. Eigd av Gjøvland og Gangsei. Låg ved Kvennefossen.
2.Kongeleg bevilling 1845 på ny sag til utanbygdes eigalar. Låg på Sagmoen ovanfor Kvennefossen. Nemnt i overdragningar fram til 1947 som tomt med tilhøyrande fossefall, kvenn og sag (Fiane 2011: 445).
- Epletveit 37:
Ingen opplysningar, men namnet Sagbekken ned frå Stemtjønn fortel om sag.
- Risland 41:
1.Sag i Sagbekken nedanfor Fåtjønn (nå Stemtjønn). Haldestein synlege.
2.Sag ved Engenesstøa.
- Tveit 43:
1.Sagløyve 1803 Austigard og Haugan (flaumsag). Truleg den same saga som også Bakkan og Vestigard var medeigarar i i 1819.
2.Terjei K. Tveit ny sag 1889 eller før (Fiane 2018: 41).
3.John Oland motordriven sag ved Vallekkilen 1913-1915 (Fiane 2018 VI: 265).
4. Odeltre DA på Stigvassmoen (Fiane 2018 VI: 429).
- Simonstad 44:
1.Sag med 100 bords skur nemnt alt i 1661.
2.Sagløyve 1795 – fleire eigalar. Låg i Libubekken. Sist nemnt 1836. Haldestein stod til rundt 1910.
3.Sag i Mjonevassbekken, truleg frå ca. 1836, eigd av Nes jernverk.
4. Ny sag i Mjonevassbekken ca. 1890, bygd av Geelmuyden & Co. Restaurera av Åmli kommune 1918, i bruk til ca. 1930.
5. I 1943 setta Arbeidstenesta opp motordriven sag høgare opp i Mjonevassbekken. Få år i drift. Haldestein står att (Fiane 2018 VII: 40).
1. Part i sag ved Libubekken ca.1795 til 1840-åra.
2.Flaumsag i bekken ved Kilevollen saman med Eikås 1890. Dam og vasshjul står att.
3.Sag nr. 2 flytta til Gjerstadmyra ca. 1950. Elektrisk motor (Fiane og Aabakk 2009: 35).
Part i saga ved Libubekken (Fiane 2009 og Aabakk: 90).
- Gjerstad 45:
Saman med Grimeland i Grytebekken frå 1800 til sist i 1890-åra (Fiane og Aabakk 2009: 115).
1.Part i flaumsag Selås, Vegårshei frå 1600-talet. Truleg i bruk til ca. 1880. Låg i Sagdalén ved Vimmebytet, nedst i bekken mellom Lislevann og
- Kleivane 46:
Part i saga ved Libubekken (Fiane 2009 og Aabakk: 90).
- Hovde 48:
Saman med Grimeland i Grytebekken frå 1800 til sist i 1890-åra (Fiane og Aabakk 2009: 115).
- Østre Mosberg 49:
1.Part i flaumsag Selås, Vegårshei frå 1600-talet. Truleg i bruk til ca. 1880. Låg i Sagdalén ved Vimmebytet, nedst i bekken mellom Lislevann og

- Sandvann.*
2.Eiga flaumsag ved garden bygd ca. 1885, brukta til ca. 1930. Står i god stand, nyleg våla (Fiane 2009 og Aabakk: 176).
- Grimeland 50/:**
1.Sag saman med Hovde i Grytebekken frå 1800 til sist i 1890-åra (Fiane og Aabakk 2009: 224).
- Grimeland 50/1:**
2.Flaumsag på den gamle tomta bygd 1906. Flytta nærmere garden ca. 1932 med dieselmotor. Brann ca. 1980 (Fiane og Aabakk 2009: 224).
- Grimeland 50/2:**
Sag mellom Lona og Grimelandsvannet 1907- ca. 1940 (Fiane og Aabakk 2009: 224).
- Østre Vimme 51/1,4 :**
1.Part i flaumsag Selås, Vegårshei frå 1600-talet. Truleg i bruk til ca.1880.
Låg i Sagdalens ved Vimmebytet, nedst i bekken mellom Lislevann og Sandvann.
2. Felles sag for begge brukta i bekken frå Stemtjønn på 1800-talet. Riven og ny sett opp 1902. I bruk til 1950. Framleis restar att i 1986 (Fiane og Aabakk 2009: 310).
- Imeland 53/1:**
Sag nemnt i 1627. Sagløyve 1803, uvisst kor lenge den var i bruk. Ukjend stad, men Sagåsen ligg nord for garden (Fiane og Aabakk 2009: 411).
- Flaten 56/1:**
1. Sag i Sagdalens ved Nidelva nord for Flatenfoss frå seinast 1785. Truleg i bruk til 1826.
2.Priviligera sag på Sagstea på Flatensida av Grytebekken frå 1826 (Jacob Aall). Flaumsag brukta til eit stykke inn på 1900-talet.
3. Saga på Sagstea flytta til Flaten i 1920 og bygd om til motordrift. Bruka til litt ut på 1950-talet. Til nedfalls 2009.
4. Ny sag bygd 1948 ved Flaten stasjon. I drift til 1960-talet, riven ca. 2001(Fiane og Aabakk 2009: 411).
- Vestre Vimme 57/1,2:**
Felles flaumsag med sag nr. 2 på Flaten (Fiane og Aabakk 2009: 578).
- V. Mosberg 60:**
1.Løyve 1797. Truleg i bruk til 1880-talet. Låg ved Mosberglonene.
2. Sag ved Hytta ved Nelaug. Bjarne Sætra sette opp sag her kring 1940 (Fiane 2018 VII: 328).
- Sigridnes 61:**
Ingen opplysningar før Elster Jensen bygde sag kring 1918 (Fiane 2018 VI: 507).
- Gjermundnes 62:**
1.Sag ved Ormåsmyna. Nemnt bytestein nedenfor sagen i 1918.
2. Sag ved Sagfossane i Fiskvassåna bygd mellom 1920 og 1935. Ombygd til elektrisk drift med vassturbin 1977. Kanskje har det stått sag på same staden tidlegare (Fiane 2018 VII: 383).
- Tverrstøy 63:**
Hadde ein firedel i Tvilandsaga i 1823 (Fiane 2018 VII: 554).
- Tviland 64/1:**
Sagløyve 1803. Flaumsag. Restar etter saga ved Smørlistemmen. Nå gardssag ved tunet med elektrisk motor (Fiane 2014: 42).
- Eppeland 65:**
1. Sag nemnt på Negard i 1765 og 1769. I nyare tid hadde Negard vassdriven sag ved Kolfit. Sist brukta i 1950. Riven p.g.a. vegutviding.
2. Anon og Jon Eppeland (Lundevoll og Oppigard) medeigarar i Tvilandsaga frå 1803.
3. Oppigard hadde sag i Hegglandsåna ovanfor Kolhusstea, overteke av Svend Eppeland i 1932. Frå 1930-åra har Oppigard hatt elektrisk sag i uthuset.
4. Sag ved Fossnes.
5.Tre sager på Dølemo under krigen. «Martins sag» i drift til 1975.
6. Sag i Saghylen? (Fiane 2014: 124)
- Bås 66:**
Sag i Koppsåna 1897(?). Sporadisk brukta etter 1928. Restaurera – inngår i «Koppsåna kulturminne» (Fiane 2014: 405).
- Innjorda 66:**
Traktordriven sag sett opp ca. 1925, i drift til 1952/53 (Fiane 2014: 466).
- Rostveit 68:**
Traktordriven sag på Lisle-Homdal i drift til om lag 1940. Seinare flytta til Flateland (Fiane 2014: 490). Vehus 70: Sag ved Stemvatn. Brann rundt 1880. Bygd opp att, men flytta ned til Tovdalsåna tvers over for Mo i 1921. Bruka fram til ca. 1985. Eigd av Vestigard og Heimigard (Fiane 2014: 617, 618).

Solberg 71:

Sagløyve 1799. Saga folk kjenner til i dag, låg der bekken frå Krokvatnet renn ut i Solbergtjønna. Den blei riven etter 1947. På kart frå 1850 er det teikna inn symbol for sag/kvenn i bekken som renn ut frå sørenden av Solbergtjønna (Fiane 2014: 790).

Berås 72:

Tuftet etter gammal sag i Stemvassbekken. Seinare hadde Berås og Flateland sag saman, truleg i Kvenntjønnbekken på vestsida av Tovdalsåna der det er restar etter to sager (Fiane 2014: 815).

Flateland 73:

Sjå ovanfor.

Traktordriven sag frå Lisle-Homdal flytta hit etter 1940 av Theodor Flateland (Fiane 2014: 490).

Ymse:

Jørundland 17/2, 17/4:

Tåkbrua/Nautbrua. Restar av bru over åna (brukar m.m.) (Askeladden).

Smeland 15/1, 15/7:

Smelandsfjella. Restar etter hengebru 1900-tale (Askeladden).

2.4.3 STATUS FOR KULTURMINNE KNYTT TIL SKOGBRUK

SKOGBRUK				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Tømmerskot Asklandsfossane	Få fysiske spor. Stadnamn. Betongkant i Åmli sentrum	Høg verneverdi	Kartfesting	Kommunen Grunneigarar
Rull Asklandsfossane	Askeladden Ved evebreidda.	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring av spor	Kommunen Grunneigarar
Fløtingsskjermar Katterompa, Smeland Holmane, Smeland Smelandsmonen Rukkågrunnen, Smeland Gjevdefossen, Smeland Gjevdefossen, Sundstøyl Svårthylkyrkja, Smeland Svårthylkyrkja, Sundstøyl Fiskvatn Våvatn, Koppsåna Vogsdalsvatnet, Ytre Ramse Nystølvatnet, Ytre Ramse Kallefoss, Bås Koppsåna kulturminne Gåstjønn, Ytre Ramse Eppeland	Askeladden stein stein? Beton Stein? Beton Stein Rullestein Hogd stein 3 stk	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Fløtingsbom og bomfeste Asklandsfossane Gunnhildsbuevja Holmane, Gjøv Blandsteinhylen Steane, Smeland Stavevja, Hunemo Båskilen	Askeladden Spor?	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Boltar Gjevdefossen, Smeland Fiskvatn, fleire s tader	Askeladden Treskjerm Steinskjermar	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar

SKOGBRUK				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Brukar Gjevden	Askeladden	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Nåledammar Nesvatn Persbekkmyran, Hægestøy Grunnvassbekken, Hægest. Liskevatn, Hægestøy Rukkevatn/Lislevatn Lisle krokvatn Fiskvatn Vogsdalsvatnet, Ytre Ramse Nystølvatnet, Ytre Ramse Hestkleivdammen, Skjegged.	Askeladden Under vatn Spor? Mangler data Mangler data Mangler data Mangler data Steinmurt 2 dammar	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring Restaurering av utvalde	Kommunen Grunneigarar
Stemmar Gåstjønn, Ytre Ramse Fiskvatn Skålvatn, Tveit Våvatn, Koppsåna Sløvatn, Ytre Ramse Nystølvatnet, Ytre Ramse Smørlistemmen, Tviland Gåstjønn, Ytre Ramse Hestkleivdammen, Skjegged. Storstemmen, Nedre Skjegg. Høgelifossen, Nedre Skjegg.	Askeladden Stein og betong Lafta, fylt med stein Hogde stein, fylt Lafta, fylt med stein	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring Restaurering av utvalde	Kommunen Grunneigarar
Tømmerrenner Ytre Ramse	Askeladden	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring Restaurering	Kommunen Grunneigarar
Kistedammar Nystølvatnet, Ytre Ramse Heddevatn, Nedre Skjegg.	Askeladden	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Steindammar Heddevatn, Nedre Skjegg.	Askeladden	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Kisteskjermar Gjevdefossen, Sundstøy Fiskvatn Sløvatn, Ytre Ramse	Askeladden Tømmerkiste Steinfylt tømmerkiste	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Vassrenner til sag/kvern Aslefoss, Ytre Ramse Koppsåna kulturminne	Askeladden Restar Intakt/restaurert	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring Restaurering	Kommunen Grunneigarar Stiftelse
Sager Aslefoss, Ytre Ramse Koppsåna kulturminne Høgeli, Nedre Skjeggedal Askland, Søgard Jørundland Smeland Sagfossen, V. Fiskvatn Bergtjønn, Øy Sandåna, Fiskvatn Kvennfossen, Gjøvland	Askeladden Treng vedlikehald Restaurert Restar etter hjul og sag Intakt Ei intakt, ei borte Restar Elektrifisert 1977 Restar Restar Restar?	Høg verneverdi	Registreing Kartfesting Bevaring Restaurering av utvalde	Kommunen Grunneigarar Stiftelse

SKOGBRUK				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Sagbekken, Epletveit	Ingen spor			
Fåtjønn, Risland	Haldesteinart synleg			
Engenestjønna	?			
Austigard og Haugan, Tveit?	?			
Vallekilen	?			
Sigvassmonen	?			
Mjonevassbekken, Simonstad	Haldesteinart att			
Gjerstad	Dam og vasshjul står			
Librubekken, Kleivane	?			
Øvre Mosbeg	Restaurert			
Grimeland	?			
Østre Vimme	Restar att?			
Imeland	?			
Flaten	Til nedfalls?			
Vestre Mosberg	?			
Sigridnes	?			
Gjermundnes	?			
Smørlistemmen, Tviland	Restar att			
Eppeland	Riven			
Vehus	Intakt			
Solberg	Restar att			
Stenvassbekken, Berås	Restar			
Dale Der nord	Nyleg fjerna			
Dale Der heime	Elektrisk, forfall			
Astenå Nordstog	Elektrisk sag, borte			
Vrålstad Søgard	Restar?			
Vrålstad Nordgard	Spor			
Åmland	Sag ved Lisletjønn			
Materialhus	Askeladden	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar Stiftelse
Koppsåna kulturminne	Intakt/restaurert			
Bordbu Eppeland				
Kraftverk	Askeladden	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Storbekk, Smeland	Rive			
Gjevdefossen, Smeland				
Traktordrivne sager	Askeladden	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Innjorda				
Rostveit/Flateland				
Bruer	Askeladden	Høg verneverdi	Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Asklandsfossane	Restar			
Tåkbrua/nautbrua, Jørundland	Restar etter hengebru			
Smelandsfjella				
Nidelva	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Kvassåna	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Karlsåna	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Katteråsåna	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfesting	Kommunen Grunneigarar

SKOGBRUK				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
			Bevaring	
Fiskåna	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfestning Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Stigvassåna	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfestning Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Tvilandsåna	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfestning Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Ufselva	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfestning Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Heståna	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfestning Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Stuvåna	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfestning Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Bjoråna	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfestning Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Stenvassbekken	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfestning Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Håkedalsåna	Ingen registreringar	Høg verneverdi	Registrering Kartfestning Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Tømmerkoier og skogshusvære Heile kommunen Blekom, Øy Dalane, Tveit Buvollen Olasli, Tveit Vestigard Lyngvatn, Eppeland	Ingen registeringar Fast busetnad 1716-1760, seinare tre støylar og skogshusvære Fast busetting 1826-1851, seinare støyl og skogshusvære Støyl, skogshusvære til ca 1945 Støyl, skogshusvære, hytte	Høg verneverdi	Registrering Kartfestning Bevaring	Kommunen Grunneigarar

Buplass med gravrøyser på Flatelandsmoen, Jørundland. Foto: Jens Magne Føreland

2.5 Jordbruk og tidleg busetnad

Ein brukbar definisjon av omgrepene gard kan vere «en navngitt lokalitet med bygninger der folk og husdyr har permanent tilhold eller vinteropp hold, med utnytting av jord- og planteproduksjon.» (Sandnes 1979: 166.) Nyare forsking meiner at garden som institusjon sikkert eksisterte seinast frå år 2-300 e. Kr. (Låg 1999: 22).

Gardsnamn seier noko om kor gamle gardane er. Dei eldste gardane er dei med korte naturnamn, som Vimme, Ramse, Åmli og Øy. Dei store gardane som ender på –land i dei midtre heiebygdene på Agder er truleg frå yngre romartid (200 – 400 e. Kr.) og folkevandringstid (400-600 e. Kr). (Låg 1999: 27). Dei er det fleire av i Åmli, t.d. Gjøvland, Askland, Smeland.

Mindre gardar på –land (Furland, Kiland), gardar på –stad (Hillestad, Olstad, Simonstad) og –tveit (Epletveit, Harstveit) er rekna for å vere noko yngre, med ryddingstid i merovingartid (600 – 800 e. Kr.) og vikingtid (800 – 1050 e. Kr.). (Stemshaug 1976 og Låg 1999).

Gardar med samansette naturnamn som Landsås, Håkedal, Hunemo har blitt rydda gjennom eit langt tidsrom, men dei er rekna for å vere noko yngre enn dei usamansette naturnamna. Namn i bunden form er blant dei yngste namna, oftast bruka om små gardar og husmannsplassar (Bakken, Brekkone, Kåsa).

Gardsanlegget på Flatelandsmoen i Gjøvdal er datera til folkevandringstid/yngre jernalder, og er eitt av dei mest komplette gardsanlegga i Sør-Noreg. Anlegget består mellom anna av tuftene etter eit 25 meter langt langhus, ei mindre hustuft, ti gravhaugar, ryddingsrøyser og spor etter åkerdrift.

2.5.1 KULTURLANDSKAP M.M.

Kulturminne:

Askland 20/5, 20/10, 20/32:

Buveg 100 meter (Askeladden).

Jørundland 17/1, 17/2:

Buveg og inngjerding, ryddingsrøyser (Askeladden).

Jørundland 17/2:

Åneberglia. Røys, kolmile, to tufter (Askeladden).

Sundstøyl 15/4 m.fl.:

Fossæ. Husmannsplass 1844-1870-åra. Sør for Gjevdeli. Synleg (Askeladden).

Sundstøyl 15/4 m.fl.:

Lønnegrav. Husmannsplass til 1850. Synleg tuft (Hodne 1981: 34, Askeladden).

- Hægestøy 15/3: Urdine. To husmannsplassar, busett til 1888. Tufter (Hodne 1981: 44, Askeladden).
- Harstveit 23/6: Bjønnåsen. Husmannsplass ca. 1810-1850-åra. Dyrkingsflate (Hodne 1981: 236, Askeladden).
- Nedre Skjeggedal: Domtveit. Støyl. Nedlagd 1935. (Seterlistene). Truleg mellomaldergard med ny busetting midt på 1600-talet (Hodne 1978: 66)
- Dale 6/2, 6/5: Videstøy. Gardsanlegg, tufter. Jernalder/mellomalder. Automatisk freda (Askeladden, Lindblom 1982: 61).
- Dale 6/1 (31/2 Bygland): Nuten. Kjøpt av Dale i 1868. Jernalder- /mellomaldergard med ryddingsrøyser og åkerfall. Automatisk freda. (Askeladden, Lindblom 1982: 60).
- Dale 6/1: Ånebjør. Jernalder-/mellomaldergard, busett på nytt 1656 til 1700-talet. (Hodne 1977: 134, Askeladden).
- Årdalen: Ånebjør. Jernvirneanlegg (Askeladden, Lindblom 1982: 63).
Ånebjør. Steinalderlokalitet (Askeladden, Lindblom 1982: 63).
Steinalderlokalitet austsida av åna (Lindblom 1982: 62).
Kulturlag nedanfor Ånebjørfossen (Lindblom 1982: 62).
Steinalderlokalitet vestsida av åna søraust for Stuvestøy (Lindblom 1982: 63).
- Austenå, Toskestøy: Steingjerde. Dyrka mark på den eine sida. Kanskje ei rekke attgravne dyregraver langsetter morenen lenger sør (S. Monen).
- V. Fiskvatn 62/5: Mjåvasstøypllassen. Busetting 1809-1859, seinare slåttemark/beitemark med sommarfjos. Haldestein og restar av tømmer funne for nokre år sidan (Fiane 2018 VII: 469, Askeladden).
Mjåvasstøy. Busetting frå slutten av 1600-talet til 1935.
- V. Fiskvatn 62/5, 62/6: Kulturlandskap under opprydding, stogehus, restar etter andre bygningar. Stor verdi p.g.a. Engvald Bakkans bøkar (Fiane 2018 VII: 451, Askeladden).
- Håkedal 14/1: Ålmekrona. Husmannsplass i 1890-åra. Dyrkingsflate. Støyl i nyare tid (Hodne 1977: 370, Askeladden).
- Håkedal 14/2: Lauvhom (Feil for Nauthom?) Husmannsplass, seinare slåttemark. Dyrkingsflate (Askeladden).
- Håkedal 14/2: Åqli. Husmannsplass, seinare slåttemark. Dyrkingsflate (Hodne 1977: 377, Askeladden).
- Y. Ramse 13/3 (Bås): Bjortjønn. Mellomalderbustad (?). Dyrkingsflate (Askeladden).
- Gunleifjell 12/1: Automatisk freda bur og loft. Gardstun med fleire gamle bygningar.
Høg verneverdi (Askeladden).
- Y. Ramse Nordigard 13/1: Automatisk freda dobbelt stolpehus, eldste del mellomalder (Askeladden).
- Ø. Ramse: Lauvingsli (Askeladden).
- Ø. Ramse Livoll 11/7: Roine (bnr.13). Busettingsområde. Tufter etter innhus, to uthus og bakaromn. Steingjerde, «Toneshyll» (Askeladden).
Veganlegg dels oppmura (Askeladden).
- Ø. Ramse Kasin 11/6, Breibakk 11/17: Veganlegg (Askeladden).
- Ø. Ramse Kasin 11/6:
- Ø. Ramse 11/1, 11/4, 11/5, 11/7:
- Ø. Ramse 11/5:
- Ø. Ramse:
- Tviland 64: Buveg (Askeladden).
Hustuft (Askeladden).
Fleire lokaliteter i Askeladden.
Smørli. Gammal busetting (til 1918). Fine husmurar og lite attgrodd dyrkingsflate (Fiane 2014: 103).
Berjits plass, Smørli. Ca. 1840 til 1908. Husmurar (Fiane 2014: 112).
Hanses plass Smørli. 1886/87 til 1921. Stoge til nedfalls (Fiane 2014: 114).
Solem/Solheim. Truleg gammal busetting. Rydda opp at som plass ca. 1860, nedlagd ca. 1912. Hustuft (Fiane 2014: 116).

Eppeland 65:

Solkleivane: Dyrkingsrøyser, moglege haldestein for bygning.
Preg av oppdyrkning. Mellomalderbusetting? (Føreland).
Rostveitlia: Lange nedgrodde steingjerde. Ryddingsrøyser?
(Føreland).

Rostveit 68:

Brunåsane: Ryddingsrøyser (Føreland).
«Tuftine». Ruinar etter gammalt tun (Fiane 2014: 504).

Vehus 70:

Revegardar Monen, Heimigard, Vestigard (Homdal m.fl.).

2.5.2 KVENNER/STAMPER

Kulturminne:

Nedre Skjeggedal 1/4:

Høgeli kvennhus. Haldestein og restar etter inntaksstet (Askeladden).

Austenå:

Fleire kvennhus i Kvinnåna. Det øvste til Oppigard står att. Nordstog hadde kvennrett under Staddaren.(S. Monen)

Vrålstad Søgard:

Kvennhus i tilknytning til saga i Bjørndalsbekken.(S. Monen)

Dale Der heime:

Kvennhus i Kvennbekken frå Kleivetjønnane. Står i dag i Siljekjær på Løddesøl (S. Monen)

Ytre Ramse:

Begge brukta kvenn i Aslefoss. Det eine står att, det andre flytta og står ved vegen til Tjarandlia (S. Monen)

Jørundland 17/1:

Brufossen. Kvenna forsvann i flaum i 1959. Kvennsteina heime på garden (Askeladden).

Smeland 15/7:

Storebekk. Kvenn for alle brukta på Smeland. Flytta fleire gonger (Askeladden).

Askland, Søgard:

Kvenn (treng naudhjelp).

Åmland 22/7 og 22/8:

Kvenn nedanfor Lisletjønn (Stemmetjønn)(H. Harstveit)

Harstveit

Restaurera kvenn.

Øy 29:

1.Flaumkvenn 1661 og 1723. Må ha ligge i Kalsåna der namna Kvennkilen, Kvennbekken og Kvennvegstykket har vore brukta.

2.Kvenn i Kvennbekken mellom Stemtjønn og Bergtjønn frå før 1890. Bnr. 5 Austigard fekk i utskiftinga 1889/90 lov til å bygge kvenn bak saga der. Den stod der ca. 1925. Kvennsteina er tekne vare på. Bnr. 10 Der heime har kvenn i Det raude uthuset. Den blei brukta under krigen (Fiane 2011: 43).

Lia 30:

Part i kvenn nemnt i 1723. Kvennhus nemnt ved delinga av garden i 1753. Må ha ligge i Kvennhusbekken nord for garden (Fiane 2011: 189).

Fiskvatn 32:

Flaumkvenn nemnt 1670 og 1723. Seinare skifte tyder på at det var fleire kvenner, men opplysningar manglar om kor dei stod (Fiane 2011: 253).

Katterås 33:

Flaumkvenn nemnt 1670 og 1723. Skifte på 1700-talet viser at dei to brukta hadde kvenn saman. Stod ved Kvennfossen i Katteråsåna. Elles manglar opplysningar (Fiane 2011: 319).

Seljås 35:

Flaumkvenn nemnt 1668 og 1723 og i seinare skifte. Elles manglar opplysningar. I Seljåsbekken? (Fiane 2011: 378).

Gjøvland 36:

Den beste av dei åtte skattlagde kvennene Åmli i 1621. To flaumkvenner i 1670.

1.På 1800-talet felles kvenn på garden ved Kvennefossen brukta til leigemaling. Det blei òg kjøpt korn frå byen som eigarane mol for sal. I drift til 1913. Står framleis i brukbar stand. Det skal òg ha vore vadmålsstampe ved Kvennefossen.

2.Kjetil Risland og Olav Gangsei hadde kvenner med vatn frå Rjuken i 1818. Einvind Kjetilson selde tomt, fosserett, oppbygde steinar og renne til sageigarane i 1844 og reiv ned si kvenn (Fiane 2011: 445, 448).

Flaumkvenn 1661 og 1723. Låg truleg i Sagbekken (Fiane 2011: 515).

Ingen herlighed 1661. Ikke nemnt kvenn 1670, 1723 (Digitalarkivet).

Ingen herlighed 1661. Ikke nemnt kvenn 1670, 1723 (Digitalarkivet).

To flaumkvenner 1661. Ei flaumkvenn 1670, 1723 (Digitalarkivet).

Ei flaumkvenn 1661, 1670, 1723 (Digitalarkivet).

- Tveit 43:
Flaumkvenn Vestre Tveit 1661, to på Austre og ei på Vestre 1670. 1801: Skatt av to kvenner på Austre og ei på Vestre. I Kvennbekken var det òg vadmålsstampe ca. 1900-ca.1914 (Fiane 2018 VI: 41).
- Simonstad 44:
*To flaumkvenner nemnt 1661. Bruka hadde felles kvenn i Mjonevassbekken (i fleire skifte er det nemnt partar i to kvenner (Fiane 2018 VII: 40).
Kvenn og vadmålsstampe i Borvassbekken (Fiane 2018 VII: 41).*
- Simonstad, Måmoen:
Kvenn og vadmålsstampe i Borvassbekken (Fiane 2018 VII: 41).
- Gjerustad 45/1:
Flaumkvenn nemnt 1670 og 1723. Stod i bekken ved Kilevollen. Bevara kvennstein (Fiane og Aabakk 2009: 35).
- Kleivane 46/1:
Flaumkvenn nemnt 1670 og 1723. I Mjåvassbekken (dels aleine, dels saman med Hovde og Øynes) (Fiane og Aabakk 2009: 90).
- Hovde 47/1:
Flaumkvenn (lita) nemnt 1661 og 1723. I Mjåvassbekken(dels aleine, dels saman med Kleivane), sist nemnt ca. 1800 (Fiane og Aabakk 2009: 115).
- Ø. Mosberg 49/1:
*Flaumkvenn nemnt 1661. Seinare kvenn saman med Grimeland. Bruka truleg òg kvenna i bekken ovanfor Selåssaga (Fiane og Aabakk 2009: 176).
«Damkvenn» nemnt 1661 og 1723. I Grytebekken. Saman med Ø. Mosberg på 1700-talet. Frå 1780 hadde dei to brukta her kvar si kvenn (Fiane og Aabakk 2009: 224).*
- Grimeland 50/1,2:
*Flaumkvenn nemnt 1661. Part i kvenna ovanfor Selåssaga.
Vestigard hadde òg kvenn ved Kvennhylen i Grytebekken nedanfor Majorbrua, og Østigard ved Stemtjønn (Fiane og Aabakk 2009: 310).*
- Østre Vimme 51/1,4:
Bekkekvenn 1661, to flaumkvenner 1670. Ei kvenn i bekken mellom Ospelundstjønna og Styggedalstjønna. Skal ha vore brukta til andre halvdel av 1800-talet. Kvennsteinane tekne vare på ved Hovet (Fiane og Aabakk 2009: 375).
- Furland 52/1,2:
Flaumkvenn 1661 og 1723. Frå ca. 1795 hadde Imeland og Dalen kvar si kvenn. Kvenn frå Haugsjå, Froland flytta til Imeland i 1896. Seinare flytta til Gjøvdal (Fiane og Aabakk 2009: 411).
- Imeland 53/1:
Flaumkvenn 1661 og 1723. Ved Kvennhylen i Grytebekken. Det må òg ha vore kvenn i bekken som renn ut i Kvennevja ved Vimmekilen (Fiane og Aabakk 2009: 578).
- Flaten 56:
Bruka truleg Vimmekvenna i Grytebekken på 1600-talet. I 1703 opplyst at Flaten leide grunn til kvenn av Vimme. Seinast frå 1720 hadde garden kvenn på Olsbu som blei brukta til ca. 1850. Retten til vassfallet der blei stadfestat i 1896 (Fiane og Aabakk 2009: 504).
- Vestre Vimme 57/1,2:
Flaumkvenn 1661 og 1723. Ved Kvennhylen i Grytebekken. Det må òg ha vore kvenn i bekken som renn ut i Kvennevja ved Vimmekilen (Fiane og Aabakk 2009: 578).
- Øynes 58:
Kvenn i bekken frå Stuttjønn sist på 1700-talet. Frå byrjinga av 1800-talet felles kvenn med Kleivane i Mjåvassbekken (Fiane og Aabakk 2009: 701).
- V. Mosberg 60:
Flaumkvenn 1661. Stod vest for husa i Kvennhusfossen. Bruka til ut på 1900-talet. Riven og bygd opp att som lœ på Larsnes, truleg på 1920-talet (Fiane 2018 VII: 328).
- Sigridnes 61:
Kvenn nemnt 1624, men ikkje 1661, 1670 og 1723. Andre kjelder nemner kvenn/part i kvenn 1701, 1713 og 1720-åra og seinare (Fiane 2018 VI: 441).
- Gjermundnes 62:
*Kvenn nemnt i skifte 1702. Flaumkvenn 1723.
1. 1729: Kvenn til Gjermundnes i Breivassbekken. Kvennsteinar teke vare på.
2. 1729: Kvenn til Fiskvatn. Skal ha stått i området ved Sagfossane. Ingen restar (Fiane 2018 VII: 383).*
- Tverrstøy 63:
Kvenn nemnt i 1733. Kvennskatt betala i 1801 (Fiane 2018 VII: 554).
- Tviland 64:
Bekkekvenn 1661, flaumkvenn 1670. I Tvilandsåna ved Smørlistemmen. Dobbeltkvenn med to steinar (Fiane 2014: 42).
- Eppeland 65:
Hadde ei av dei tre skatlagde kvennene i hovudsoknet i 1621. Flaumkvenner Øvre og Nedre Eppeland 1661, 1668 og seinare. Truleg i fossen vest for husa i Negard og Oppigard. Negard hadde i nyare tid fram til ca. 1930 kvenn ved Kolfit. Kvennsteinane tekne vare på. Kvenn/mølle på Ekra 1924-ca. 1945 (restane brunne 2010). Kvenn i Hegglandsåna ved Fossnes til ut på 1900-talet. Kvenn ved Kvennhusstea i Hegglandsåna? (Fiane 2014: 124).

- Bås 66: Flaumkvenn 1661. Ny kvenn i Koppsåna 1870-åra, brukta til ut i 1950-åra.
Restaurera – inngår i «Koppsåna kulturminne» (Fiane 2014: 405).
- Selberg: Flaumkvenn 1670 (Fiane 2014: 448).
- Innjorda 67: Hadde kvenn saman med Mo på Mo grunn i bekken frå Skavlitiønna som renn ut i Ljosevatn (1/2 part i 1729 og 1/3 part frå 1795). Det ligg kvennstein på garden. Hadde 1/3 i Sigridneskvenna i 1844 (Fiane 2014: 465).
- Rostveit 68: Truleg ikkje eiga kvenn. I 1759 halvparten i ei kvenn i Eppelandsbekken (Fiane 2014: 490).
- Landsås 69: Utekvenn nemnt i 1699. Flaumkvenn 1723. Stod i Stokkebekken (Fiane 2014: 570).
- Vehus 70: Vestre Vehus: Flaumkvenn 1661 og 1723. Kvenn i Bjaråna på kart 1850.
Austre Vehus: Der nede (Haugen) halvparten i kvenn 1699. Der heime, Lundevoll og Austigard betala kvenneskatt i 1801 (Fiane 2014: 617).
- Solberg 71: Flaumkvenn 1661, 1670, 1723. Kvenneskatt 1802. Låg i bekken frå Krokvatn til Solbergtiønna ovanfor saga (Fiane 2014: 790).
- Berås 72: To flaumkvenner 1661 (Flateland og Sparhaugtveit ikkje dela frå då), ei flaumkvenn 1670, 1723. Låg truleg i Kvenntjønnbekken på vestsida av Tovdalsåna (Fiane 2014: 815).
- Flateland 73: 1661: Sjå ovanfor. Eiga kvenn ikkje nemnt 1670 eller 1723, men det har vore kvenn i Kvenntjønnbekken som kan ha vore felles med Berås og Sparhaugtveit (Fiane 2014: 895).
- Sparhaugtveit 74: 1661: Sjå ovanfor. Eiga kvenn nemnt 1670, men ikkje i 1723. Kan ha brukta kvenna i Kvenntjønnbekken (Fiane 2014: 919).

2.5.3 HØYBUER/SLÅTTEBUER

Kulturminne:

- Dale: Plassen Hommen hadde bu i Årdalen der dei koka ute og låg inne.
Plassen Bakkane hadde bu i Årdalen kalla Jens si bu (S. Monen).
- Vrålstad Nordgarden: Plassen Krona hadde eiga slåttemark, Kroneslätta, med jordgamme. Dette var truleg den einaste jordgamma i Tovdal (S. Monen)
- Åmland Der nord 22/1: Slåttebu på Mjåvassstøyl og på Standsbakken (H. Harstveit).
- Åmland Hagen 22/2: Slåttebu i Kleppskard (H. Harstveit).
- Åmland Der sør 22/7: Høybu i Rassen (H. Harstveit).
- Åmland Der oppe 22/8: Slåttebuer på Sollid, ved Libua og i Uvdalen (H. Harstveit)
- Tveit 43: På Steane: Haugan og Vestigard.
På Vallefeta: Øystrefet (Haugan), Torbjørnsfet (Vestigard), Pantteigen (Bakkan), to Vallebuer, bua til Gunnar Sigridnes, Austigardsbua, Buvollbua.
- Gjerstad 44: På Tveitheia: Bergs slåtte på Brandeheia(?), Sandvannsmyrane (Haugan og Vestigard), Djuptjønnbekken på Sandvannsmyrane (Vestigard), ved Pissatjønn (Våje), ved Kleivslåtta (Våje), bua ved Stavasstjønna (?), Sneglestadbua, Stavassbua (?), bu på Steinsvassmyra (?) (Fiane 2018 VI: 43).
Lislåbua
Vehusdalsbua
Vollandsbua
Negardsbua
Plankekjær
Tretteslåtbua (Fiane 2018 VII: 42).
- Gjermundnes 62/1: «Fleire» buer, m.a. ved Gjerustadmyra og på Kilevollen. «Plassbua» ved Ufsvatsvegen var høybu, etter krigen brukta som lager for varer og mjølk (Fiane og Aabakk 2009: 35).
- V. Mosberg 60: Slåttebu på Eikelimyra. I bruk til ut på 1940-talet. Stod til 1980-talet (Fiane og Aabakk 2009: 377).
- Gjermundnes 62/1: Løe ved Sigridnesvegen (Fiane 2018 VII: 382).

Tverrstøyl 63:

Løe på Øygardssteane.

Løe på sørsida av Tvilandsåna (Fiane 2018: 558).

Stormyrløa (med overnatningsplass). Bruka til 1940. Riven.

Bjørkhombua. I bruk til ca. 1940. Restar.

Bu ved Våkensbergjtønn. Bygd 1936, i bruk til 1950. Står framleis i god stand.

Klappekleivbua. Ved utskifting i 1946 overteke av Ekra. Rotna ned (Homdal m.fl., Fiane 2014: 125).

Klappekleivbua frå 1946.

Bu ved Skarli. Bruka til ca. 1975. Til nedfalls.

Hormanebua. I bruk til 1936. Brann ned.

Bu i Moen. Flytta i 1946 (Homdal m.fl., Fiane 2014: 125).

Matknappbua. I bruk til ca. 1920. Haldestein att

Lauvbua i Drågedalen. I bruk til først på 1900-talet. Rotna ned (Homdal m.fl., Fiane 2014: 125).

Olav Sveneshaugens bu ved Krokane. Flytta 1946 (Homdal m.fl., Fiane 2014: 125).

Bu ved Bjortjønn (Homdal m.fl., Fiane 2014: 125).

Eppeland, Negard 65/1:

Kilebua opp mot Hisdalen.

Lauvbua i Kiledalen. Stod til ca. 1960. Bare haldestein att.

Åslaugsbu på Spelemannsheia. Står i fin stand.

Lindehoggbua i Lindehogget. I bruk fram til krigen. Står ennå.

Tretteslåttbua ved Eppelandsbytet. I bruk fram til krigen, nå falle ned.

Langemyrbua aust for Ljosevatnet. I bruk fram til krigen. Brann ned 1996.

Haldesteina står att.

Skavlibua mellom Skavlitiønna og Mobytet. I bruk til etter krigen. Står framleis.

Bruka som gjøymestad av Heimefronten under krigen.

Njukebua ved Auestadbytet nord for Njuken. Bruka fram til krigen. Står ennå.

Botnebua ved Botnen nordaust for Njuken. Bruka fram til krigen. Står ennå.

Halvtekke.

Porsdalsbua på heia nordaust for Njuken. I bruk fram mot 1930. Står framleis.

Mura eldstad ved sida.

Bringebærblauebua nær gamlevegen Mo – Dølevadet. I bruk fram mot 1930. Så vidt spor att (Homdal m.fl., Fiane 2014: 467).

Langemyrbua (Austigard)

Skarvheibua (Der heime) i bruk til litt etter krigen.

Håstøylblauebua (Der heime) i bruk til midt på 1950-talet.

Bjørkholtblauebua I (Austigard) i bruk til midt på 1950-talet.

Bjørkholtblauebua II (Der heime) i bruk til midt på 1950-talet.

Jonshåstøylblauebua, Guvdekkemyrbua, Holbekksmyra, Urnipsblauebua,

Haugmyrbua/Tjønnløa, Enterstebua, bu ved nedste Vehustjønn, Stigblauebua, bu

på myra nordvest for Enterste, Surpedalsblauebua, Steblauebua, Lauvstakksblauebua (?),

Dyplemyrbua, Augusta bi litt, bu ved Lauvskogsfjell, Stemvassblauebua,

Lislemyrbua(?), Storemyrbua, Oppstadblauebua, bu på Monen, bu ved Kompehyl,

bu ved Davidshyl (Homdal m.fl., Fiane 2014: 785).

Kleivblauebua. I bruk til 1946.

Langstadiblauebua. I bruk til 1946.

Spontekkbua. Ikkje i bruk etter 1933.

Bu ved Elsekjær. Ikkje i bruk etter 1933

Bu ved Skreleiken. Flytta heim til garden som uthus til hytta (Homdal m.fl., Fiane 2014: 791).

Vehus 70:

Solberg 71:

Sommarfjos

Vrålstad Nordgarden:	Mellan bygdevegen og steingjerdet. Restar. Foto (S. Monen).
Vrålstad Nordgarden:	Sør for Nordgardens fjos (S. Monen).
Rostveit	
Epletveit	
Baas	
Gjerustad:	På nordsida av Ufsvatsvegen (Fiane og Aabakk 2009: 35).
Simonstad:	Måmoen og Fossnes hadde sommarfjos på vestsida av åna (Fiane 2018 VII: 42).
Tviland 64:	Sommarfjos (Fiane 2014: 58).
Vehus 70:	Sommarfjos Der nede. Ombygd badstoge (Homdal m.fl., Fiane 2014: 785).

2.5.4 STØYLAR

Kulturminne:

Tovdal

Nedre Skjeggedal, Søgarden 1/1:	Domtveit. Nedlagd 1935. (Seterlistene). Truleg mellomaldergard med ny busetting midt på 1600-talet (Hodne 1978: 66)
Nedre Skjeggedal,	Svålekrona. Setervoll (Askeladden).
Høgeli 2/1:	Stogedalen. Setervoll (Askeladden).
Øvre Skjeggedal 4/1:	Vatnedalen. Setervoll (Askeladden).
Øvre Skjeggedal 4/2:	Solli. Setervoll (Askeladden). Husmannsplass 1839 – ca. 1865 (Hodne 1978: 76)
Dale 6/1:	Øygarden. Nedlagd 1935. (Seterlistene).
Dale 6/1, 31/2 Bygland:	Tjovdalen. Nedlagd 1935. (Seterlistene).
Dale 6/2:	Ånebjør. I bruk 1935 (Seterlistene). Støylsvoll, støylsbu (Askeladden).
Dale 6/3:	Under restaurering. S. Monen: Nåverande støylsby bygd 1910 av Gunnar Monen d.e. Dei tre øvste stokkane er av tømmer frå dei gamle gardshusa som stod litt lenger sør i vollen.
Dale 6/2:	Nuten. I bruk 1935 (Seterlistene). Støylsvoll. Støyl med bu 1815, løe 1846. Nå bare restar att (Askeladden).
Austenå 7/1(?):	Videstøyl. I bruk 1935 (Seterlistene). Støylsvoll, støylsbu. Siste slått 1946.
Austenå 7/1 (4?)	(Askeladden).
Austenå 7/1	Videstøyl. Løe i søraust med årstal 1756 (Askeladden, ikkje i Seterlistene).
Austenå 7/2:	Stuvestøyl. I bruk 1935 (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (Askeladden).
Austenå 7/2 (9?):	Øvre Hagestøyl. I bruk 1935 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden).
Austenå 7/3:	Nordstogs Hagestøyl. Støylsvoll (Askeladden, ikkje i Seterlistene).
Austenå 7/4:	Oppigards Hagestøyl. I bruk 1935 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden).
Austenå 7/5:	Bjønndalen. I bruk 1935 (Seterlistene).
Austenå 7/1 (4?)	Hestoglia. Nedlagd 1935 (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (Askeladden).
Austenå 7/9	Negards Toskestøyl. I bruk 1935 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden).
Vrålstad 8/ :	Røyrteit. I bruk 1935. (Seterlistene).
Vrålstad Søgard 8/3:	Røystogs Toskestøyl. I bruk 1935 (Seterlistene). Støylsvoll, bygning (Askeladden).
	Nordstogs Toskestøyl. Støylsvoll (Askeladden, ikkje i Seterlistene).
	Badstoga. Støylsvoll, bygning (Askeladden, ikkje i Seterlistene).
	Hovdestøyl. Uvisst 1935. (Seterlistene). S. Monen: Mellom Hovden og nedre Hovestøyltjønna. Samanbygde støylsbuer for Midtgarden mot aust og Nordgarden på baksida mot vest.
	Listøyl. Nedlagd 1935. (Seterlistene). S. Monen: Søgards Listøyl lengst mot aust. Her stod bua i skråbakke på høge honnsteinar med tømra grisefjos under. Bua stod ca. 1950. Sinder og tømd kolrop i nærleiken. Det er grunn til å tru at Listøyl var gard før Svartedauden. Stor jernvinneplass i Tereåsen lenger mot søraust.

Vrålstad Nordgarden 8/5:

Veirstøyl. Nedlagd 1935. (Seterlistene).
Smoldalen. Nedlagd 1935. (Seterlistene).
Hovdestøyl. I bruk 1935. (Seterlistene).
Lauvbukleiva. I bruk 1935. (Seterlistene). S. Monen: Høyrd opphavleg til Øvre Skjeggedal.

Hillestad 9/1:

Listøyl. Nedlagd 1935. (Seterlistene). S. Monen: Nordgards Listøyl lengst mot vest. Ikkje bu der sidan 1800-talet. På Nordgardens Listøyl var det fleire små gravhaugar av same slag som på Ånebjørsvollen.

Nasestøyl. Nedlagd 1935. (Seterlistene).

Midtstøyl. I bruk 1935. (Seterlistene).

Skivestøyl. Nedlagd 1935. (Seterlistene).

Måkestøyl (Mågestøyl?) Nedlagd 1935 (Seterlistene). Støylsvoll, bygning (Askeladden).

Beltestøyl. Støylsvoll (Askeladden, ikkje i Seterlistene).

Vardløa. Støylsvoll (Askeladden, ikkje i Seterlistene).

Gjeruvsdalen. Støylsvoll (Askeladden, ikkje i Seterlistene).

Listøyl. Nedlagd 1935. (Seterlistene).

Næverborg. Nedlagd 1935. (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden). Etter amtskartet låg her fire stølsbruk. I dag eldre jakthytte.

Næverborg. Nemnt 1935, mangler data. (Seterlistene). Sjå ovanfor.

Løkli. Nedlagd 1935. Øygarden er kring 40 år gamal. (Seterlistene).

Listøyl. Nemnt 1935, mangler data. (Seterlistene).

Linnuten. Nedlagd 1935. (Seterlistene).

Lauvdal. Nedlagd 1935. (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden). Her står det framleis eit lite stolpehus. Samanbygd støylsbu og fjos er rasa saman. Stod her i manns minne.

Lauvli. Støylsvoll (Askeladden, ikkje i Seterlistene).

Nystøyl. I bruk 1935 (Seterlistene).

Vågsdal. I bruk 1935 (Seterlistene).

Oy. I bruk 1935 (Seterlistene).

Vå. I bruk 1935 (Seterlistene).

Raundalsbua. Støylsvoll (Askeladden, ikkje i Seterlistene).

Fiskå. Nedlagd 1935. (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden).

Jørundshølone. Støylsvoll (Askeladden, ikkje i Seterlistene).

Ytre Ramse 13/2:

Slettåsen. Støylsvoll. (Askeladden, ikkje i Seterlistene).

Ytre Ramse 13/1:

Rosenhòl. Nedlagd 1880-90 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden).

Håkedal 14/1:

Tjovhelleren. Støylsvoll. Ryddings-røys. Har hatt trevegg, også bruka som ly av hjuringar og turistar (Askeladden. Hageland 2008: 35). Ikkje i Seterlistene).

Håkedal 14/2:

Sollistøyl. Nedlagd 1860-70 (Seterlistene. Ikkje i Askeladden).

Gjevdestøyl. Heimestøyl. Nedlagd ca. 1870-75. Høyrd i si tid til prestegarden i Fyresdal (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (Askeladden).

Hægestøyl (status?)

Tjuvfjell. Rydda ca. 1832, nedlagd 1907 (Seterlistene, ikkje i Askeladden).

Steinsvasstøyen. Nedlagd 1850-60 (Seterlistene, ikkje i Askeladden).

Listøyl. Nedlagd 1910-20 (Seterlistene). Støylsvoll, bygning (Askeladden).

Lauvås. Nedlagd 1890-95 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden).

Ramsestøyl. Nedlagd 1920-30 (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (Askeladden).

Trongedal. Nedlagd 1935, bare av og til bruka som støyl (Seterlistene).

Støylsvoll (Askeladden).

Dalsheia. Støylsvoll (Askeladden. Ikkje i Seterlistene).

Listøyl. I bruk 1935 (Seterlistene). Støylsvoll, bygning (Askeladden).

Sundstøyl 15/4:

Gjevdeli 15/6 m. fl.:

Smeland Rindebakk 15/2:

Tjuvfjell. Rydda ca. 1832, nedlagd 1907 (Seterlistene, ikkje i Askeladden).

Smeland Rindebakk 15/2:

Steinsvasstøyen. Nedlagd 1850-60 (Seterlistene, ikkje i Askeladden).

Smeland Der sø 15/7:

Listøyl. Nedlagd 1910-20 (Seterlistene). Støylsvoll, bygning (Askeladden).

Jørundland Der heime 17/1:

Lauvås. Nedlagd 1890-95 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden).

Jørundland Der heime 17/1:

Ramsestøyl. Nedlagd 1920-30 (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (Askeladden).

Jørundland Der heime 17/1:

Trongedal. Nedlagd 1935, bare av og til bruka som støyl (Seterlistene).

Jørundland Der heime 17/1:

Støylsvoll (Askeladden).

Jørundland Der heime 17/1:

Dalsheia. Støylsvoll (Askeladden. Ikkje i Seterlistene).

Jørundland Der sø 17/2:

Listøyl. I bruk 1935 (Seterlistene). Støylsvoll, bygning (Askeladden).

- Jørundland Der sø 17/2: Sandvassstøy. Nedlagd 1910-20 (Seterlistene). Setervoll, bygning (Askeladden).
- Jørundland Der nede 17/4: Ramsestøy. I bruk 1935 (Seterlistene). Askeladden: støylsvoll. Bygningar.
- Jørundland Der nede 17/4: Dalen. I bruk 1925 (Seterlistene). Askeladden: støylsvoll. Bygning. Har vore anten støy eller slåttebu.
- Jørundland Stedjan 17/3: Nösstøy (Lauvfokbua). Nedlagd 1850-60 (Seterlistene). Støylsvoll, bygning (Askeladden).
- Jørundland Stedjan 17/3: Myrstøy. Har truleg vore støy p.g.a. namnet (Askeladden). Ikke i Seterlistene 1935.
- Jørundland Stedjan 17/3: Grønli: Støylsvoll (Askeladden. Ikke i Seterlistene).
- Mjåland 18/1: Berrstøy. Nedlagd 1840-50 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden).
- Mjåland 18/2: Nösstøy. Nedlagd 1870-80 (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar. Høyrer i dag under det samanføyde bruket 18/1 (Askeladden).
- Mjåland 18/5: Listøy. Nedlagd 1880-90 (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (Askeladden).
- Hågstøy 19/1: Busetting fra første halvdel av 1600-talet til 1870-åra. Seinare brukta som støy til ca. 1950. Stogehus og uthus, kulturlandskap (Hodne 1981: 114).
- Askland Ækra 20/1: Grytestøy. Nedlagd 1890-1900 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden).
- Askland Langvoll 20/2: Fagerheim. Støylsvoll, bygningar (Askeladden, ikke i Seterlistene).
- Askland Søgard 20/3: Osli. Nedlagd 1910-20 (Seterlistene). Støylsvoll, bygning (Askeladden).
- Askland Vollen 20/5: Fjellstøy. Støylsvoll (Askeladden, ikke i Seterlistene).
- Askland Vollen 20/5: Nystøy. Støylsvoll Askeladden, ikke i Seterlistene).
- Askland Vollen 20/5: Suggebu. Nedlagd (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (Askeladden).
- Askland Nordgard 20/7: Sinevassdalen. Støylsvoll (Askeladden, ikke i Seterlistene).
- Askland Langvoll 20/10: Tjønnstøy. Nedlagd 1870-80 (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (Askeladden).
- Askland Langvoll 20/10: Hommane. Nedlagd 1890-1900 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden).
- Askland 20/35: Breidablikk. Støylsvoll, bygningar (Askeladden, ikke i Seterlistene).
- Åmland Der nord 22/1: Måvasstøy. Nedlagd 1900-1910 (Seterlistene). Slåttebu (H. Harstveit). Sjå vedlegg
- Åmland Der nord 22/1: Solli. Nedlagd 1850-60 (Seterlistene). Støylsvoll (22/1, 22/8) (Askeladden).
- Åmland Der sø 22/7: Slåttebu Standsbakken (H. Harstveit). Sjå vedlegg
- Åmland Der sø 22/7: Uvdalsstøy/ Røykstoga. Nedlagd 1880-95 (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (22/1, 22/8) (Askeladden).
- Åmland Der oppe 22/8: Måvasstøy. Nedlagd 1880-90 (Seterlistene).
- Åmland Hagen 22/2: Libua ved Måvatn. Sett opp av Rolf Harstveit sist i trettiåra av eit gammalt kvennhus frå Harstveit 23/4 (H. Harstveit). Sjå vedlegg
- Åmland Døyndalstykket 22/11: Måvasstøy. Nedlagd 1894 (Seterlistene). Slåttebu i Kleppskard (H. Harstveit). Sjå vedlegg
- Harstveit Der burte 23/1: Skurvestøy. Nedlagd 1880-90 (Seterlistene). Støylsvoll, bygning (23/4, 23/5) (Askeladden). Skurvestøy hadde både støybsu («sitebu») og slåttebu (H. Harstveit). Sjå vedlegg
- Harstveit Der nede 23/4: Uppdalens/Uvdalen. Nedlagd 1880-90 (Seterlistene). Uvdalsøygarden: Støylsvoll (Askeladden).
- Harstveit Austjord 23/6: Mostakk. Støylsvoll (Askeladden, ikke i Seterlistene).
- Harstveit Austjord 23/6: Harstveit Obdals og Reismyrstykket 23/17: Lundane. Støylsvoll, bygningar. (Askeladden, ikke nemnt i Seterlistene).
- Oland Der vest 24/1: Haugedalen. Nedlagd 1890-1900 (Seterlistene).
- Oland Negard 24/2: Haugedalen. Nedlagd 1885-90 (Seterlistene).
- Oland 24/1, 24/2: Ljosdalen. Støylsvoll (Askeladden, ikke i Seterlistene).
- Oland Sæsjord 24/5: Vikstøy. Nedlagd 1890-95 (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (24/22, 24/31, 24/35, 24/73, 24/74, 24/75). (Askeladden).

Oland Lundevoll 24/8:	Haugedalen. Nedlagd 1890-1900 (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (24/34, 25/397). NB! Bare ein støy nemnt (Askeladden).
Oland Olandsstykket 24/33, Malvasslia 28/30:	Malevassøygard: Støylsvoll, bygningar (Askeladden, ikkje i Seterlistene).
Homdrom Haugane 25/1:	Hesvassdalen. Nedlagd 1900-1910 (Seterlistene).
Homdrom Haugane 25/1:	Heistøyl. Støylsvoll, bygningar. (Askeladden, ikkje i Seterlistene).
Homdrom Oppigard 25/6:	Bjørndalen. Nedlagd 1890-1900 (Seterlistene).
Gangsei 27/1:	Knutsknatt. Nedlagd 1880-90 (Seterlistene). Støylsvoll, bygning (Askeladden).
Olstad 28/1	Nystøyl. Støylsvoll (Askeladden, ikkje Seterlistene). Fast busetting ca. 1700-ca. 1850 (Hodne 1981: 365).
Olstad 28/2:	Helleren. Nedlagd 1880-90 (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (28/1, 28/2, 28/7 m. fl.) (Askeladden).
Olstad 28/3:	Helleren. Nedlagd 1880-90 (Seterlistene).

Åmli

Øy 29/10:	Blekom. Tre støylar i ei «grend» u. 29/1, 29/11 og 29/12. Nedlagd ca. 1890 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden). Fast busetting 1716-ca. 1760. Seinare støy og skogshusvære. Bygningar. (Åse Emilie Øy: Jol i Åmli 2012)
Lia 30/1:	Gråten. Nedlagd ca.1900 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden).
Gjøvland 36/5:	Lauvås. Støylsvoll (Askeladden). Har vore fast busetting. Høyrdre før 1830 til Gangsei, men formelt overført i matrikkelen 1889 (Fiane 2011: 491).
Engenes Der heime 42/1:	Badstoga. Nedlagd ca.1920 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden). Bygningar.
Engenes Austigard 42/5:	Meøygard. Nedlagd ca.1920 (Seterlistene). Støylsvoll (Askeladden). I dag «Kallingsheim».
Engenes Kallingsheia 42/15:	Napen. Nedlagd ca.1920 (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (Askeladden).
Tveit Austigard 43/7:	Vikstøyl. Støylsvoll, bygningar (Askeladden, ikkje i Seterlistene).
Tveit Buvollen 43/1:	Kraune. Støylsvoll (Askeladden, ikkje i Seterlistene).
Tveit Haugan 43/13:	Risdalen. Nedlagd ca.1900. Var husmannsplass til 1884. (Seterlistene).
Tveit Vestigard 43/19:	Dalane. Nedlagd ca.1900. (Seterlistene). Fast busetting 1826 til 1851, seinare støy og skogshusvære (Fiane 2018 VI: 415).
Eppeland Negard 65/14:	Dobbestøyl. Nedlagd ca.1900. Hadde vore støy i 200 år (Seterlistene).
Bås 66/1:	Olasli. Nedlagd 1890. (Seterlistene). Skogshusvære til ca. 1945 (Fiane 2018 VI: 43).
	Lyngvatn. Nedlagd 1880-90. (Seterlistene). Støylsvoll, bygningar (Askeladden). Tidlegare kalla Kvitterli. Bruka til 1915 (1910?), seinare hytte, skogshusvær (Fiane 214: 125).
	Vårli. Nedlagd før 1880. (Seterlistene).

2.5.5 ANDRE BYGNINGAR

Kulturminne:	
Dale Der heime:	Dobbelt stolpehus. Teikn på tømmerstokkane under kledninga som kan minne om runer. Kryss før og etter det som er skrive (S. Monen). Sjå vedlegg.
Austenå Oppigard 7/1:	Stolpehus med to-romsløysing 1645. Fredningssak pågår (Askeladden, Berg 1995: 9).
Austenå Negard 7/2:	Stolpehus, eitt rom. 1500-talet. (Askeladden, Berg 1995: 10)
Austenå Negard 7/3:	Stolpehus med to-romsløysing 1600-talet. Automatisk freda.(Berg 1995: 11). NB! Ikke i Askeladden.
Austenå Nordstog 7/4:	Stolpehus med to-romsløysing 1600-talet. Automatisk freda. (Askeladden, Berg 1995: 11).
Austenå Søstog 7/5:	Stolpehus med to-romsløysing 1600-talet. Automatisk freda. (Askeladden, Berg 1995: 13).

- Gunnleifjell 12/1:** Bur (kanskje tidleg 1500) og loft med svalgang, 1648. Automatisk freda. (Askeladden, Berg 1995: 15).
Stolpehus i dobbel lengd (ikkje i Askeladden, så vidt nemnt i Berg).
- Y. Ramse 13/1:** Stolpehus i dobbel lengd. Stolpehus med to-romsløysing tidleg 1500-tal («nedste stolphuset») og bur med loft (før 1350?) («øvre stolphuse») sett saman med midtgang og sval. Automatisk freda (Askeladden, Berg 1995: 18).
- Smeland 15/7:** Stolpehus, datera 1597/98. Regionalt verneverdig (Askeladden).
- Askland, Langvoll 20/10:** Smie
- Harstveit Austjordet 23/6:** Stolpehus, opphavleg mellomalder med to-romsløysing, men framromet er skore av. Sein mellomalder(?). På garden står òg eit noko yngre stolpehus (Askeladden, Berg 1995: 30).
- Harstveit Der nede 23/4, 5:** Stolpehus med to-romsløysing, men det meste av deleveggen er skore av. Sein mellomalder/reformasjonstid. På garden står òg eit noko yngre stolpehus (Askeladden, Berg 1995: 26).
- Olstad Austigard 28/3:** Stolpehus med to-romsløysing med seinare påtømra fire omfar. Sein mellomalder/reformasjonstid. Automatisk freda (Askeladden, Berg 1995: 32).
- Fiskvatn 32/1:** Stolpehus med to-romsløysing 1600-talet. Automatisk freda (Askeladden, Berg 1995: 33).

2.5.6 STATUS FOR KULTURMINNE KNYTT TIL JORDBRUK OG TIDLEG BUSETNAD

JORDBRUK OG TIDLEG BUSETNAD				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Spesielt viktige kulturlandskap Høgeli, Skjeggedal Gunnleifjell, Y. Ramse Flatelandsmoen Harstveit	Utpeikt som spesielt viktige kulturlandskap av fylkeskommunen	Spesielt høg verneverdi	Bevaring Skjøtsel	Fylkeskommunen Grunneigarar
Støylar Domtvit Nedre Skjegg Svålekrona, N. Skjegg. Stogedalen N. Skjegg. Vatnedalen N. Skjegg. Solli, Høgeli Øygarden, Ø. Skjegg Tjovdal, Ø. Skjegg Ånebjør, Dale Nuten, Dale Videstøy, Dale Stuvestøy, Dale Ø. Hagestøy, Austenå N. Hagestøy, Austenå O. Hagestøy, Austenå Bjønndalen, Austenå Hestoglia, Austenå Negards Toskestøy Røyrteit, Austenå Søstogs Toskestøy Nordstogs Toskestøy	Askeladden Mellomaldergard? Setervoll Setervoll Setervoll Setervoll Restaurert Tufter Løe årstal 1756 Setervoll, bygning Setervoll Setervoll Setervoll Setervoll, bygning Setervoll Setervoll, bygning Setervoll	Høg verneverdi	Registrering Bevaring Skjøtsel Kartfesting	Kommunen Grunneigarar

JORDBRUK OG TIDLEG BUSETNAD				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Badstoga, Austenå Hovdestøy, Vrålstad Listøy, Vrålstad Veirstøy, Vrålstad Smoldalen, Vrålstad Hovdestøy, Vrålstad Lauvbukleiva, Vrålstad Listøy, Vrålstad Nasestøy, Hillestad Midtstøy, Hillestad Skivestøy, Hillestad Måkestøy, Tveit Beltestøy, Tveit Vardløa, Tveit Gjeruvsdalen, Tveit Listøy, Ø.R. Innistog Næverborg, ØR Innist. Næverborg, ØR Bujord Løkli, Ø.R. Oppistog Listøy, Ø.R. Kasin Linnuten, Ø.R. Livoll Lauvdal, Gunnleifjell Lauvli	Setervoll, bygning Setervoll, bygning Setervoll Setervoll Oppr. 4 støylar, i dag jakthytte Stolphus står. Samanbygd støylsbu og fjøs rast. Setervoll.			
Nystøy, Y. Ramse Vågsdalen, Y. Ramse Øy, Y. Ramse Vå, Y. Ramse Raundalsbua, Håkedal Fiskå, Håkedal Jørundsholone, Håked Slettåsen, Hægestøy Rosenhol, Hægestøy Tjovhelleren, Hægest. Sollistøy, Sundstøy Gjevestøy, Gjevdeli Heimstøy, Gjevdeli Hægstøy, Rindebakk Tjuvfjell, Smeland Steinvassstøy, Smeland der Sø Listøy, Jørundland Lauvås, Jørundland Ramstøy, Jørundland Trongedal, Jørundland Dalsheia, Jørundland Listøy, Jørundland Sandvasstøy, Jørundl. Ramsestøy, Jørundl. Dalen, Jørundland Nosstøy, Jørundland Myrstøy, Jørundland	Setervoll Setervoll Setervoll Setervoll Setervoll Setervoll Setervoll Setervoll, bygningar Setervollar og bygningar			

JORDBRUK OG TIDLEG BUSETNAD				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Grønli, Jørundland Berrstøy, Mjåland Listøy, Mjåland Hågstøy Grytestøy, Askland Fagerheim, Askland Osli, Askland Fjellstøy, Askland Nystøy, Askland Suggebu, Askland Sinevassdalen, Askland Tjønnstøy, Askland Hommane, Askland Breidablikk, Askland Måvasstøy, Åmland N Solli, Åmland N Uvdalsstøy, Åmland S Måvasstøy, Åmland S Måvasstøy, Åmland H Døyndalsstykket, Åml. Tjønnestveit, Harstveit B Skuvestøy, Harstveit N Uppdalene; Harstveit A Uvdalsøygarden, Harstveit Austjord Mostakk, Harstveit A Lundane, Harstveit Haugedale, Oland V Haugedalen, Oland N Ljosdalen, Oland Vikstøy, Oland S Haugedalen, Oland L Malevasslia, Oland O Malveassøygarden, Ol. Hesvassdalen, Homdrom Heistøy, Homdrom Bjørndalen, Homdrom Knutsknatten, Gangsei Nystøy, Olstad Helleren, Olstad Blekom, Øy Gråten, Lia Lauvås, Gjøvland Badstoga, Engenes Meøygard, Engenes Naåen, Engenes Vistøy, Engenes Kraune, Engenes Risdalen, Tveit Ausigard	Busetting fra 1600-talet, seinare støy			
	Tidl. fast bersetning			
	Tidl. fast bersetning			

JORDBRUK OG TIDLEG BUSETNAD				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Dalane, Tveit Buvollen Dobbestøyl, Tveit H. Olasli, Tveit V Lyngvatn, Eppeland Våqli, Bås	Tidl. fast busetting			
Husmannsplassar Fossæ, Sundstøyl Lønnegrav, Sundst. Urdine, Hægestøyl Bjønnåsen, Harstveit Mjåvasstøyllassen Åmekrona, Håkedal Nauthom, Håkedal Åqli, Håkedal Tjønnbrekk, Håkedal Fiskå, Håkedal Åsen, Håkedal Berjits plass, Smørli Hanses plass, Smørli Øvre Kleiva, Tviland Nedre Kleiva, Tviland Solli, Høgeli	Askeladden Synlege tufter Synlege tufter Delvis gjengrodd Haldesteinlar Seinare støyl Uregistrert Uregistrert Uregistrert Husmurar Til nefalls Tufter Til nedfalls	Høg verneverdi Dette er eit utval av husmannsplassar. Full registrering er ønskeleg.	Registrering Bevaring Skjøtsel Kartfesting	
Sommarfjøs Mjåvasstøyllassen Gjerustad: på nordsida av Ufsvatnvegen Bås: på vestsida av Tovdalsvegen Haugen, Rostveit Negard, Eppeland Høgeli, Skjeggedal Epletveit Høgevoll, Åqli Måmon, Simonstad Fossnes, Simonstad Vehus	Ikkje registrert Restar? Bevert, soveplass for hjuringar Godt bevart Godt bevart Bevert Bevert Murar Badstoge	Høg verneverdi	Registrering Bevaring Skjøtsel Kartfesting	Kommunen Grunneigarar
Høyloer/slåttebuer <u>På Vallefeta:</u> Hestedekkane Epletveit Steane Øysteirefet Torbjørnsfet Panteigen To Vallebuer Gunnar Sigridnes bu Austigardsbua Buvollvua <u>På Tveitheia</u> Brandheia Sandvannsmyrane Djuptjønnbekken Pissatjønn Kleivslätta	Ikkje registrert i Askeladden Godt bevart Tre buer er bevart på Vallefeta	Høg verneverdi	Registrering Kartfesting Bevaring av dei som er igjen Avklare eigarskap og sikring av gjenstandar Åqli historielag Turvegar/reiseliv	Kommunen Grunneigarar Historielaget

JORDBRUK OG TIDLEG BUSETNAD

JORDBRUK OG TIDLEG BUSETNAD	Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Stavasstjønna					
Sneglestadbua					
Stavassbua					
Steinvassmyra					
<u>Simonstad:</u>					
Lislåbua					
Vehusdalsbua					
Vollandsbua					
Negardsbua					
Plankekjær					
Trettestlåttbua					
<u>Gjerustad:</u>					
Fleire buer ved					
Gjerustadmyra på					
Kilevollen. Plassbua ved					
Ufsvatnvegen.					
<u>Vestre Mosberg:</u>					
Eilelimyra					
<u>Gjernumndnes</u>					
Løe ved Sigridnesvegen					
<u>Tverrstøy:</u>					
Løe på Øygardssteane		Godt bevart			
Løe på sørsida av		Buene i Vestbygda			
Tvilandsåna		registrert lokalt på			
<u>Eppeland:</u>		1980-talet			
Storemyrløa					
Bjørkhombua					
Våkensbergtjønn					
Klappekleivbua		Riven			
Skarli		Restar			
Hommanebua		God stand			
Bu ved Moen		Rotna ned			
Matknappbua		Til nedfalls			
Olav Sveneshaugens bu		Brunne ned			
Bjortjønn, Bås		Flytta			
<u>Innjorda:</u>		Rotna ned			
Kilebua ved Hisdalen					
Åslausbuk,		Flytta			
Spelemannsheia					
Lindegoggbua					
Tretteslåttbua					
Langemyrbua					
Skavlibua		God stand			
Njukebua		Står			
Bothebua, Njuken		Rotna ned			
Porsdalsbua, Njuken		Haldesteinlar			
Bringebærtoa		Står. Heimefronten			
<u>Vehus:</u>		Står			
Langemyrbua		Står			
SHåstøylbua		Står. Mura eldstad			
Bjørkholtbua 1		Restar			
Bjørkholtbua 2					
Jonshåstøylbua					

JORDBRUK OG TIDLEG BUSETNAD				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Guvdekksmyrbua Holbekksmyra Urnipsbua Haugmyrbua/Tjønnløa Enterstebua Vehustjønn Stigbua Enterste Surpedalsbua Stebua Lauvstakkbua Dyplemyrbua Augusta bi litt Lauvskogsfjell Stemvassbua Lislemyrbua Storemyrbua Oppstadbua Monen Kompehyl Davisdhyll <u>Solberg:</u> Klevløa Langstadløa Spontekkbua Elskjær Skreleiken				
Lauvbuer/lauvstakkar Kiledalen, Innjorda	Askeladden Haldesteinor	Høg verneverdi	Registrering Bevaring Skjøtsel Kartfestning	Kommunen Grunneigarar
Buvegar/gardsvegar Askland Jørundland Roine, Øvre Ramse Kasin, Øvre Ramse Øvre Ramse Vehus Solberg	Askeladden	Høg verneverdi	Registrering Bevaring Skjøtsel Kartfestning	Kommunen Grunneigarar
Steingjerder Jørundland Roine, Øvre Ramse Rostveitlia Astenå, Toskestøy	Askeladden nedgrodd	Høg verneverdi Dette er eit lite utval	Registrering Bevaring Skjøtsel Kartfestning	Kommunen Grunneigarar
Rydningsrøyser Jørundland Solkleivane, Eppeland Rostveit? Buråsane Tjovhelleren, Hægstøy	Askeladden	Høg verneverdi	Registrering Bevaring Skjøtsel Kartfestning	Kommunen Grunneigarar
Hustuftor Jørundland Roine, Øvre Ramse	Askeladden	Høg verneverdi	Registrering Bevaring Skjøtsel	Kommunen Grunneigarar

JORDBRUK OG TIDLEG BUSETNAD				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
m.m. Øvre Ramse Smørli, Tviland Solem, Tviland Solkleivane, Eppeland Tuftine, Rostveit Solberg	Tuftet etter to uthus og bakaromn. Tuftet Tuftet Tuftet Tuftet Tuftet		Kartfesting	
Jern- eller mellomalderbustad Videstøy, Dale Nuten, Dale Ånebjør, Dale Mjåvasstøy Bjortjønn, Bås Gunnleifjell	Askaladden Automatisk freda Automatisk freda Automatisk freda Restaurering. Også litterær verdi Engvald Bakkan I sterkt forfall	Høg verneverdi	Registrering Bevaring Skjøtsel Kartfesting	Fylkeskommunen Kommunen Grunneigarar
Steinalderlokalitet Ånebjør, Dale Årdalen, austsida Årdalen vestsida ved Stuvestøy	Askeladden Automatisk freda Automatisk freda Automatisk freda	Høg verneverdi	Registrering Arkeologiske undersøkingar Bevaring Skjøtsel Kartfesting	Fylkeskommunen Kommunen Grunneigarar
Slåttemark/beitemark Ålmekrona, Håkedal Årli, Håkedal	Askeladden	Høg verneverdi		Kommunen Grunneigarar
Dyrkingsflate Bjønnåsen, Harstveit Ålmekrona, Håkedal Årli, Håkedal Bjortjønn, Bås Smørli, Tviland	Askeladden Lite attgrodde	Høg verneverdi		Kommunen Grunneigarar
Åkerfall Nuten, Dale	Askeladden Automatisk freda	Høg verneverdi	Registrering Arkeologiske undersøkingar Bevaring Skjøtsel Kartfesting	Fylkeskommune Kommunen Grunneigarar
Lauvingslier Øvre Ramse	Askeladden Skjøtselsplan	Høg verneverdi	Bevaring Skjøtsel	Kommunen Grunneigarar
Bur og loft Gunnleifjell	Askeladden Automatisk freda	Høg verneverdi	Bevaring Skjøtsel	Fylkeskommunen Grunneigarar
Stolphus Harstveit Austjordet Harstveit Der nede Oland Austigard		Høg verneverdi	Bevaring Skjøtsel	Fylkeskommunen Grunneigarar
	Automatisk freda			

JORDBRUK OG TIDLIG BUSETNAD

JORDBRUK OG TIDLEG BUSETNAD				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Ø. Vimme	?			
Furuland	?			
Imeland	Flytta			
Flaten	?			
Vestre Vimme	?			
Øynes	?			
Vestre Mosberg	Flytta til Larsnes			
Sigridnes	?			
Gjermundnes	?			
Tverrstøyl	?			
Tviland	?			
Eppeland	?			
Bås	Restaurert			
Selberg	?			
Innjorda	Kvernstein bevart			
Rostveit	?			
Landsås	?			
Vehus	?			
Solberg	?			
Berås	?			
Flateland	?			
Sparhaugtveit	?			

Arkeolog Frank Allan Juhl på befaring til ein røykomm ved Lyngvatn på Kallingsheia. Kolet er datert til år 1160.
Foto: Jens Magne Føreland.

2.6 Jakt og fangst

Dei første menneska kom til Sørlandet for rundt 10 000 år sidan, og slo seg først ned langs kysten. Etter kvart som klimaet blei varmare, følgde jegerstammene etter villreinen innover i landet. Fleire dyrerartar som rype, hare, bjørn, elg, rev, villsvin, urokse, bever, grevling, ulv, jerv og ulike fugleartar slo seg også ned her. Det er funne steinalderbusetnader i Setesdal, ved Vegår og langs Tovdalselva frå 8 000-1800 f. Kr. 172 steinalderlokalitetar er funne langs Tovdalsvassdraget. Truleg flytta folk seg mellom kyst og inland etter årstider og tilgang på mat. Buplassane ligg i ope terreng i nærleiken av vatn eller elver, og jaktforma var truleg drivjakt og dyregraver.

Jakt, fangst og fiske var ein viktig del av naturalhushaldet, og etter kvart også ei kjelde til ekstrainntekter gjennom sal av kjøt og skinn og utleige av jakt. Til fangst både av smått og større vilt ble det brukt snarer, feller, sakser og fallstokkar. Dei første kruttvåpena kom i bruk alt på 1300-talet, og var brukt i militæret. Muskettene var munnladde, og jegeren måtte ha med seg kuler og krutt i eit krutthorn. Åmli er kjent for rikt dekorerte krutthorn. Den første moderne magasinrifle kom i 1894. Fisk blei tatt i garn av lin, med fløter av bark og sokker av stein. Det blei laga fiskesnøre av hestetagl. Også line, lyster og teiner blei nytta. I enkelte vassdrag blei det fanga ål i ålekar.

Rovdyr:

Husdyrhald blei vanleg i Noreg for rund 4 500 år sidan, og rovdyra var lenge ei plage for bøndene. Det var vanleg å gjete husdyra på utmarksbeite for å verne dei mot rovdyr. Det blei innført skotpremie på ulv alt i 1733, og det blei også gjennomført klappjakt. I 1845 blei «Lov om Udrydding af Rovdyr og om Freding av Andet Vilt» vedtatt av Stortinget. Lova hadde først og fremst som formål å redusere rovdyrtrykket på jaktbart matvilt. For skogeigarane var jakt ei viktig inntektskjelde og ressurs. Det blei innført statlege skotpremier på ein rekke

rovviltartar: Bjørn, ulv, gaupe, jerv, ørn, hubro og hønsehauk. Saman med prisen på skinn gjorde dette det attraktivt å jakte rovdyr.

Dei første ti åra etter innføringa av den nye lova blei det felt 249 bjørn, 293 ulv, 6 jerv og 204 gauper og 2 224 ørn i Agder. 220 av dei 249 bjørnane blei felt i tidlegare Aust-Agder fylke. Det er anslått at det midt på 1800-talet levde over 3 000 brunbjørn i Noreg. Agder og Telemark hadde landets tettaste bestand av bjørn. Bjørnejegerar blei lokale og nasjonale heltar. Olav Tverrstøy (1845-1938) frå Åmli var ein av dei mest kjende, og var med på å felle rundt 100 bjørnar. Tidleg på 1900-talet var bjørn og ulv bortimot utrydda. Frå slutten av 1960-talet kom eit nyt syn på rovdyrforvalting, og kongeørn, ulv, jerv, gaupe og bjørn blei freda.

Det er ikkje mange bevarte kulturminne etter denne jakta, men eit unntak er bjørnestiller, også kalla gampestiller, vargard eller skotgard. Dette var solide byggverk av tømmerstokkar og stein med skyteopning, til vern for jegeren dersom ein såra bjørn gjekk til angrep. Ofte låg dei på toppen av ei fjellskrent. Det blei lagt ut eit åte, gjerne av ein gammal hest, for å lokke bjørnen på skothald, medan jegeren låg i bjørnestilla og venta. Til ulv skal det også ha blitt brukt ulvegraver.

Raudreven var og er elles det mest utbreiddde rovdyret. Den vanlegaste jaktforma her har vore hijakt og saks.

Hjortevilt:

Agder har i dag ein av landets største bestandar av elg i forhold til arealet. Den eldste skriftlege omtalen av elgjakt her er fra 1425. Alt mot slutten av 1500-talet var elgbestanden sterkt redusert på grunn av overbeskatning. I 1850 fanst det nesten ikkje elg igjen. Bestanden tok seg opp rundt 1880-90, då rovdyrbestanden gjekk tilbake. Men auka jakt førte igjen til kraftig reduksjon, og i 1920 blei det innført ein fredningsperiode på 20 år i Agderfylka. Frå midten av 1970-talet har elgjakt vore forvalta gjennom mål om optimalt kjøttuttak i forhold til bereevna på beite og skade på innmark og skog.

Spor av hjort på Agder finst 6 000 år tilbake, men på grunn av hard jakting forsvann hjorten fra Agder på 1600-tallet. Han dukka så smått opp igjen på 1900-tallet. I 1992 blei det for første gang gitt fellingstillatelse på hjort i Åmli. Rådyr er eit forholdvis nytt innslag i faunaen i Agder, og blei vanleg frå 1950-talet.

Skogsfugl:

Rypejakt har vore ei viktig inntektskilde i fjellbygdene, Tovdal og Gjøvdal. Store mengder ryper blei eksportert til København, Göteborg og Oslo frå Sørlandet. Snarefanst var ein vanleg fangstform. Rypejakt med ståande hund er byjegerens jaktform, og mange betalte godt for leige av jakterrenn. På 1920-tallet var det rike viltår på Agder, og jegerar kunne skyte 3-400 ryper på ei god veke. På 1920-tallet var det også vanleg å skyte skogsfugl på leik, eller speljakt. Denne jaktforma blei forboden i 1951. Toppjakt på tiur blei også mykje brukt.

Pels:

Fangst av pelsdyr har vore ei viktig inntektskjelde. Oterskinn hadde spesielt høg pris, og heilt opp til 1950-åra kunne ein få 4-500 kr for et oterskinn. Oter er no nærmast utrydda på Agder. Mår hadde også ein verdifull pels, og alt i mellomalderen blei det eksportert mårskinn til Europa. På 1500-talet kunne ein få ei ku for to mårskinn. Vinteren 1946/47 fanga Tellef Oland i Åmli 18 mår. Det blei då gitt 1 000 – 1500 kr per skinn. Måren var truga av utrydding rundt 1920, og i 1930 blei han totalfreda i hele landet. I dag er det igjen lov å fange mår i felle innanfor jakttidene. Også harejakt har vore populært, og på 1950-talet blei det sett ut hare fleire stader for å auke viltbestanden. Sportsjegerar frå byane leigde harejakt og hytter, og gav ei ekstrainntekt til bøndene i Åmli.

Beveren fanst tidlegare over heile det eurasiasiske kontinentet, men på grunn av jakkt for kjøt, skinn og bevergjel, blei han utrydda i dei fleste land. I Skandinavia var det berre ein liten bestand igjen i Nidelva rundt Åmli då beveren blei totalfreda i 1895. Bestanden tok seg opp, og frå 1920-talet blei det sett ut 80 bever frå Åmli i Sverige, og etter kvart fleire andre land. Det blei også sett ut bever fleire stader i Noreg. P. M. Jensen, Sigvald Salvesen var sentrale personar i dette arbeidet. Seinare overtok Aslak Harstveit.

Kulturminne:

- Årdalen: *Moglege dyregraver ved bekken frå Ragnhildstjønna aust for Rjukanfossen (Lindblom)*
Austenå 7/11: *Bjørnehie lengst vest i Elgdalen (Svåbassen) der den siste bjørnen blei skoten i Tovdal (S. Monen).*
- ? *Bjørnehie i kanten av Torridalsmyrane (S. Monen).*
- Austenå/Skjeggedal: *Bjørnehie i heia ovanfor Halvfartjønna halvvegs mellom Skjeggedal og Austenå (S. Monen).*
- Vrålstadvatnet: *«Bjørneholet» der den gamle Tovdalsvegen måtte opp i lia for å kome utanom fjellskjerenga ved Staurshyl (S. Monen).*
- Øvre Ramse: *Bjørnehie i Flekketjønnlia (Børuf Ramse: Jol i Åmli 1999).*
- Askland Langvoll 20/10: *Hellerstjønnhelleren. Askeladden: Heller under fast fjell, liggeplass til to (Hageland 2008: 36).*
- V. Fiskvatn: *Spor, jaktinnretning for bjørnejakt (Bjelkevik).*
Sjølvskotstea (namnelokalitet)
- Gjøvland: *Bjønnehie ved veggen mellom Hegna og Gjøvland (øydelagt av tømmerdrift?).*
- Eppeland: *Solkleivane: Fangstgrop for elg (Føreland, Juhl).*
Lyngvatn: Røykomm (Føreland, Juhl).
- Bås: *Fangstgrop for elg (?).*
- Innjorda: *Klekkeri for settefisk av aure. I bruk til 1955. I enden av Stalldal ved Tretteslåttbua (Fiane: 2014: 471, 482).*
- Tveit: *Bjønnestille ved Venemyr, Tveit (Vaule).*

2.6.1 STATUS FOR KULTURMINNE KNYTT TIL JAKT OG FANGST

JAKT OG FANGST					
Kulturminne	Regnr. I kart	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Dyregraver Årdalen Fangstgrop for elg, Eppeland Solkleivane Fangstgrop for elg, Bås	554 555		Høg verneverdi	Registrering Kartfesting	Kommunen Grunneigarar
Bjørnejakt Bjønnehi, Ø. Ramse Bjønnehi, Gjøvland Bjørneskrelle, Tveit	550 551		Høg verneverdi	Registrering Kartfesting	Kommunen Grunneigarar
Heller/jakty Hellerstjønnhelleren, Askland Langvoll	552		Høg verneverdi	Registrering Kartfesting	Kommunen Grunneigarar
Klekkeri for settefisk Innjorda	553		Høg verneverdi	Registrering Kartfesting	Kommunen Grunneigarar

Sinder fra jernproduksjon på Homedal. Foto: Jens Magne Føreland

2.7 Jern og anna mineralutvinning

Det har ikkje vore mykje organisert bergverksdrift i Åmli, slik som i mange av nabodistrikta - med jerngruve i Nissedal, nikkel-, kopar-, kvarts- og feltspatutvinning på Evje og sølvfunn på Vegårshei. Det har blitt meld mange malm- og mineralfunn, men bare få av desse mutingane har ført til drift. Det er kjend at det blei drive ut feltspat og glimmer i Kleivane- og Hovdemark i 1930, -40 og -50-åra. I det same området blei det òg funne hematitt (jernglans) og molybdenglans utan at det førte til drift. På Flaten blei det i 1950-åra drive ei rutilgruve. På Austre Vimme hadde Nes Verk prøvedrifter etter jern, der skal det også ha vore drive etter nikkel. Nes Verk skal òg ha hatt jerngruver ved Skolbergvatn (Grimeland) og på Furland. I Mørkhudsalen på Tveit er det funne jernmalm. Det var truleg Nes Verk som starta prøvedrift der, men før 1910 hadde *Det Norske Bergkompani* fått rettane til *Mørkhudsalen jerngruber*. Prøvedrift viste at malmen hadde eit jerninnhald på 65 %. Firmaet hadde store planar om taubane frå gruva til Simonstad stasjon, men det blei med planane.

I søndre del av kommunen, i Store Øygardsåsen på Austre Vimme, er det restar etter eit stort dagbrot for klebersteinsdrift i ein fjellvegg. Brotet er ca. 40 m lang og opptil 6 m høgt. Det er truleg frå yngre jernalder (ca. 550 - ca. 1050 e. Kr.). Avfallsmassene viser at det har vore langvarig og stor produksjon her. I Aust-Agder er det kjent fem store klebersteinsbrot: på Hisåsen i Lillesand, Vangen i Øyestad, Sparsås i Froland, Myre i Vegårshei og Vimme i Åmli. Klebersteinsproduksjonen hadde størst utbreiing i vikingtida, og blei mellom anna brukt til gryter og kokekar fordi steinen er lett å skjere ut og ikkje sprekk ved oppvarming.

2.7.1 KOLBOTNAR:

Åmli har også vore sterkt involvert i jernverksdrifta langs Arendalsfeltet i sør, knytt til jernverka på Egeland, Froland og Næs Verk frå 1600-talet til ut på 1900-talet. Gardane i eit område om lag tre mil frå verka hadde leveringsplikt av kol. Delar av Åmli, Gjøvdal og Tovdal var omfatta av cirkumferensen til Froland jernverk frå 1769 og fram til nedlegginga i 1867. I desse tre sokna var det 55 cirkumferensgardar, og 46 av desse hadde leveringsplikt til verket. Søndre og austre del av kommunen låg under cirkumferensen til Næs jernverk. Bøndene innanfor cirkumferensen hadde plikt til «kjørsel og førsel» av trekol og tømmer til jernverket til ein rimeleg pris. Hogst, milebrenning og kolkøyring kravde stor arbeidsinnsats, men gav også noko inntekter. Fleire kom likevel i gjeld til verket, og endte opp som leiglendingar. Leveringsplikta blei oppheva i 1816, og då måtte verka finne ei anna løysing, nemleg å kjøpe opp gardar og forplikte leiglendingane til koldrift. Der dei brann miler, finn me i dag kolbotnar (dial. kolbonnar). Dei er det mange av, men dei er i liten grad registrert. Dei er heller ikkje automatisk freda.

Kulturminne:

Kolmiler:

Simonstad: Stor kolbotn på Foløya, ein på sørsida av Kålmotjønna og truleg ein vest for vegen på Suplandsmoen.

Jørundland:

Åneberglia. Røys, kolmile, to tufter (Askeladden).

Kulturminne:

Gruver/skjerp:

Kleivane:

Mutingsbrev 1904 på jernskjerp (hematitt) i bytet med Hovde. Ved plassen Mjåvassmyra ligg det ein haug med tunge steinar som truleg inneheld jernmalm.

Grimeland:

Nes verk jerngruve i Blautkjærknatten ved Skolbergvatn. 1700/1800?

Østre Vimme:

Nes verk prøvedrift ved Store Øygardsåsen og Åpåltjønn. Fleire gruvehol vest for tjønna og i nordre kant av Lislåsdalen aust for tjønna.

Furland:

Fleire mutingar. Nes verk skal ha drive ved Blautkjær.

Tveit:

Mørkhudsalen jerngruver. Nes verk og seinare Det norske bergkompani rundt 1. verdskrig. Prøvedrift viste jerninnhald på 65 %.

2.7.2 JERNVINNE:

Det har også vore produksjon av myrmalm i Åmli heilt tilbake til 8-900-talet. Jernmalmen blei utvunnen frå skogsmyrar gjennom oppvarming i blesteromnar. Slike finn ein fleire spor etter mellom anna på Hillestad i Tovdal, der det er gjort arkeologiske utgravingar. Det er også funne mykje sinder (slagg) som tyder på stor produksjon, særleg i øvre delar av Gjøvdal og Tovdal. Ved ein vanleg blåster kunne ein produsere nok jern til ei øks på ein dag. Det blei produsert jern både til eige forbruk og eksport. Utførselen gjekk truleg via Fjære og sørover i Europa. Denne forma for jernutvinning varte fram til 1500-talet.

Ordet jernvinne brukast om produksjonen av jern før jernverksdrifta tok til i Norge på slutten av 1500-talet. Vinne kjenner me att i t.d. vårvinne, altså ei onn. Arbeidet med jernet kunne bonden drive med innimellom dei andre onnene på garden. Me må rekne med at det også var trong for fagfolk til å produserte jernet. Fleire stader, t.d. på Hovden, var produksjonen så stor at den må ha vore leia av spesialistar.

Kunnskapen om å produsere jern blei kjent i Norge rundt 500 f. Kr. (eldre jernalder). Metodane endra seg i løpet av det lange tidsrommet jernvinna varte, og det blir rekna med tre ulike teknologiar: fase I ca. 300 f. kr.-750 e. Kr., fase II ca. 800-1400 e. Kr. og fase III Evenstadomnen ca. 1400-1800 e. Kr.

Jernet blei smelta ut frå myrmalm i blesteromnar laga av stein og leire bygd opp som ei rund eller oval pipe (sjakta). Desse omnane kan ein finne spor og restar etter i terrenget, likeeins avfallsproduktet etter smeltinga (slagg). Slagget fekk ulik form etter kva slag smeltemetoden blei bruka, og dei som har kunnskap om jernvinna kan bruke både det og forma på omnane som grunnlag for datering. Der det finst restar etter trevirke/trekol, kan ein bruke meir nøyaktige C-dateringar. Til smeltinga gjekk det med mykje brenne. I fase I brukte dei ved som blei forkola i omnene, seinare blei det produsera trekol i eigne kolgropar.

Truleg er det som hittil er påvist og undersøkt av spor etter jernvinna på Agder og i Åmli, bare toppen av isfjellet. Det var ikkje før frå 1980-åra at utgravingar kom i gang, så her er mykje u gjort.

Eit utgangspunkt for å leite etter spor etter jernvinna, er stadnamn. Myrmalm blei i norrønt språk kalla *rauð*, så t.d. Raue, Raudåna, Raudmyr, kan vere indikasjoner på stader med myrmalm. *Roke/rukke* er òg ord som kan vise til jernhaldig vatn og myrjord (Rukkedalen). Det same kan namn som Surtemyr. *Surte* blei bruka om svart, jernhaldig myrjord. *Sinder* er eit tredje ord som viser til jernproduksjon. Ordet blei bruka i tydinga slagg, men seinare òg om smiavfall. Namn på Jenn-, Jønn-, Jarn- kan òg ha samanheng med jernvinna.

Kulturminne i Askeladden:

Tovdal:

- Y. Ramse: *Båskilen, kol (Askeladden).*
Toftefjorden – vestsida nord for Varpsfoss, kol (Askeladden).
Ruae, kol, slagg (Askeladden).
- Ø. Ramse: *Surtekjellsundet slagg, jernvinne (Askeladden).*
- Vrålstad: *Tarkjellshom, vestsida, sør i Vrålstadvatn, slagg (Askeladden).*
- Vrålstadvatn: *Jernvinnepllass i sørrenden (Lindblom 1982: 65)*
- Vrålstad/Listøy: *Stor jernvinnepllass i Tereåsen. Sinder og tömd kolgrop nær Søgards Listøy (S. Monen).*
- Årdalen: *Jernvinnepllass nord for Bjoruvshyl (slagg) (Lindblom 1982: 60).*
Jernvinnepllass Toradalsmyrane (slagg) (Lindblom 1982: 61).
Jernvinnepllass Ånebjør (slagg) (Lindblom 1982: 63).
Jernvinnepllass på austsida av Stuvestøyåna (slagg) (Askeladden, Lindblom 1982: 63).
Jernvinnepllass på austsida av Stuvestøyåna (blestergrop) (Askeladden, Lindblom 1982: 63).
- Skjeggedal: *Laksodden, Heddevatn, slagg (Askeladden).*
- Nedre Skjeggedal: *Sørvest for gardane, slagg (Askeladden).*

Gjøvdal:

- Jørundland: *Nedre Åsane aust for Bråkonbekken, slagg (Askeladden).*
Sinderbakke i Ånebergdalen, slagg (Askeladden).
- Askland: *Gunhildsbumoen vest for Gjøv, kol (Askeladden).*
- Askland, Hagane: *Slagghaug i Hagehola (Askeladden).*

Åmli:

- Flateland:* Vest for Tovdalsåna, kol (Askeladden).
- Risland:* Imetjønn, slagg (Askeladden).
- Tveit 43/62* Hollimyra, slagghaug og kol, nå øydelagt av snuplass (Askeladden).

Kulturminne ikke registrert i Askeladden:

Gjøvdal:

- Jørundland: Auestadbekken, (Sigmund Monen)
 Flatelandsmoen. Jernvinneplass. Jfr. Randi Aaby/Vibe Müller
- Mjåland: Stedjåna, (Sigmund Monen)
- Smeland: Kor? Slagg (Margit Smeland)
- Rukkedalen: Sinderodden og Surtevika i Rukkevatn (Agderposten 1929:5).

Åmli:

- Eppeland: Homdal, slagg (registrert, men ligg ikke inne i Askeladden ennå)
- Bås: Selbergvegen, slagg (registrert, men ligg ikke inne i Askeladden ennå).
- Eppeland: Tre (køl?) groper nedst i Solkleivane, (Føreland, Juhl).

2.7.3 STATUS FOR KULTURMINNE KNYTT TIL JERN OG ANNA MINERALUTVINNING

JERN OG ANNAN MINERALUTVINNING				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Kolbotnar og kolmiler Simonstad Jørundland	Det finst mange uregistrerte kolbotnar i Åmli	Middels verneverdi	Registrering Kartfesting Bevaring av utvalde	Kommunen Grunneigarar
Gruver/skjerp Kleivane jernskjerp Mjåvassmyra, jernmalm Grimeland: Nes verks Østre Vimme: Nes Verks prøvedrift Furland: Nes Verk mutingar Mørkhudsalen, Tveit: Nesverk og Det norske bergkompani prøvedrift	Uvisst kva som er bevart	Høg verneverdi	Registrering Kartfesting Bevaring	Kommunen Grunneigarar
Jernvinner Båskilen, Ytre Ramse Toftefjorden, Ytre Ramse Raue, Ytre Ramse Surtekjellsundet, Ø. Ramse Tarkjellsholm, Vrålstad Vrålstadvatn Bjoruvshyl, Årdalen Toradalsmyrene, Årdalen Ånebjør, Årdalen Stuvestøyåna, Årdalen Laksudden, N. Skjeggedal Nedre Skjeggedal Nedre Åsane, Jørundland Sinderbakke, Jørundland Gunnhildsbumoen, Askland Hagane, Askland	Askeladden Kol Kol Kol, slagg Slagg, jernvinne Jernvinneplass Jernvinneplass Jernvinneplass Jernvinneplass Jernvinneplass Jernvinneplass Slagg Slagg Slagg Kol Slagghaug	Høg verneverdi	Registrering Kartfesting Bevaring	Fylkeskommunen Grunneigarar

JERN OG ANNAN MINERALUTVINNING				
Kulturminne	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Flatelandsmoen Imetjønn, Sinderbukta på Risland Hollimyra, Tveit	Kol Slagg Slagghaug og kol			
Ikkje registrert i askeladden Austadbekken, Jørundland Stedjåna, Mjåland Smeland Sinderodden, Rukkedalen Surtevika, Rukkedalen Homdal, Eppeland Selbergvegen Bås Solkleivane, Eppeland	Slagg Slagg Slagg Slagg	Høg verneverdi	Registrering i Askeladden Kartfesting	Kommunen Fylkeskommunen Grunneigarar

Skytestilling ved Nelaug stasjon. Foto: Marijana Mikkelsen

2.8 Krigen i Åmli

Mange kulturminne frå 2. verdskrig 1940-1945 er i ferd med å forvitre, og den generasjonen som hugsar krigen er i ferd med å døy ut. Difor er det viktig å ta vare på både dei fysiske minna og kunnskapen om denne dramatiske perioden i vår nære historie.

Dei fysiske minna etter 2. verdskrig i Åmli er ikkje mange, men fortel viktige historier. Fleire minne og forteljingar er skrivne ned i boka «Krigsår og fredsvår i Åmli 1940-1945» (Åmli boknemnd, 2010).

Frå den tyske okkupasjonsmakta er det særleg to kulturminne i Åmli som står att. Like ovanfor Nelaug stasjon med overblikk både over Sørlandsbanen og Treungenbanen, ligg eit felt med fleire løpegraver, skytestillingar og ein påbegynt mannskapsbunker frå slutten av krigen. Anlegget blei aldri fullført, men det var stasjonert soldatar på Nelaug i ei brakke ved maskinhallen (ref. Kåre Ufsvatn). Anlegget er framleis godt synleg i terrenget.

Eit anna viktig kulturminne er flyobservasjonsposten på Tveitheia i Åmli sentrum, også kalla «tyskerhytta». Luftwaffe etablerte flymeldeteneste med Flugwachkommando i Kristiansand med tilknytte varslingspostar allereie i april 1940. Oppgåva til flymeldetenesta var å observere fiendtlege fly slik at det tyske luftforsvaret kunne mobiliserast. På Tveitheia var det to bygningar, samt vakttårn og skytestillingar. Vakttårn og mannskapsbrakke er rivne, og bare meldesentralen står att. Denne er i svært dårlig forfatning.

På Simonstasd blei det etablert ein AT-leir ved Supplandsfoss, der det var tvungen arbeidsteneste og nazipropaganda for norsk ungdom. Supplandsfossen skulle skytast ut og senkast for å utvide gardsbruk og nydyrkning, og det var også vedhogst. Frå 1945 blei dette omgjort til fangeleir for nazistar og krigsfryktarar. Her var høge gjerde, og leiren inneholdt og mellom anna to troppebrakker, ei spisebrakke, ei befalsbrakke, eitt handmagasin, eit verkstadskur, badstoge og latrine, smie, kompressor, kvileskur, grisehus, jordkjellar og vedskur. I 1945 blei det også bygd motorskur og haldeplass ved jernbanen. 2 000 m³ fjell blei sprengt ut og fangdam sett opp. I dag er det ikkje mange fysiske spor igjen etter denne verksamheten. Då fangeleiren blei lagt ned, blei alt materiell auksjonert bort. Restar av brakkene finn ein i dag igjen i det gamle idrettslokalet til Vardild, Skogly på Flaten, på Dølehall og bedehuset på Tveit. Spisebrakka blei kjøpt av Dristug I.L. Senkinga av Supplandsfossen har sett varige spor i landskapet i Åmli.

Det var også russiske krigsfangar i Åmli, på Ytre Ramse i Tovdal, der det var organisert tvangshogst. Fangane var innkvarterte i det gamle skulehuset på Ytre Ramse. Dette er i privat eige.

Heimefronten hadde gjøymestader i fleire skogshusvære i Åmli, og slepplassar for engelske flyslepp med våpen og forsyningar på heiane i Tovdal og Gjøvdal. Enkelte stader finn ein framleis restar etter flykontainrarar i terrenget, men fleire av dei er i ferd med å forvitre. Også flere av skjulestadene i utmarka er i ferd med å rotne ned, men kunnskapen om mange av dei er bevart. Det er også registrert gjøymestader for illegal radio og våpen.

Den opphavlege mannskapsbrakka til flyobservasjonsposten på Tveitheia. Foto innsendt av Arild Håkedal

Kulturminne:

«Tyskarhytta»:

Tyskarhytta på Tveitheia er den einaste bygningen som står att av ein tysk flymeldepost frå 2. verdskrig. Luftwaffe etablerte flymeldeteneste med Flugwachkommando i Kristiansand med tilknytte varslingspostar allereie i april 1940. Oppgåva til flymeldetenesta var å observere fiendtlege fly slik at det tyske luftforsvaret kunne mobilisera. Ein typisk flyvarslingspost var sett opp med ti mann. I 1942 rapporterte meldeposten på Tveitheia til Flugmeldezentrals 4 i Kristiansand. Våren 1945 gjekk rapportane til Stellungs-FMZ (Flugmeldezentrals) Arnika på Tromøya som meldte vidare til Stavanger.

På Tveitheia var det to bygningar og vakttårn og skytestillingar. Vakttårn og mannskapsbrakke er rivne og bare meldesentralen står att. I fylge ein etterretningsrapport som blei send til England i februar 1944, var det eit mannskap på 8-10 på varslingsposten. Dei var innkvartert i prestegarden. Det gjekk telefonline frå posten til Sentralen i Åmli. (Arlid Håkedal: Jol i Åmli 2012, Etterretningsrapport 1944.)

Glimmerforekomst ved Brekka, Osklovdalen gjort av tyske soldatar til krigsføremål.

Folldalsfjell Nelaug:

Løpegraver med skytestillingar og ammunisjonsrom (Kåre Ufsvatn). Det einaste slike anlegget i Åmli (Dokumentasjon manglar).

Trongedalsnuten/ Månen:

Slepp-plass for Milorggruppe med base i Trongedalshytta (dekknamn Månen). På hytta var det 6-7 mann fast stasjonera, men det var stor gjennomgangstrafikk av andre. Det blei tatt imot slepp 23. mars og 23. april 1945. Hytta blei for nokre år sidan brent ned, men det ligg att restar av ein omn. Heimefrontkarane brukte også Fjalebu ved Nesvatn mot Birtedalen og Sola, ei hytte på Rypåsen på heia opp for Rindebakk på Smeland. (Åmli boknemnd 2010: 231, 243).

Reismyr, Homdromsheia:

Slepp-plass, restaurert kontainar som minnesmerke

Skavlibua, Innjorda:

To flyslepp på Lauvhom i Risdal 2. november 1944 blei oppdaga av ein tysk flyvarslingspost på Kleveland i Evje. Folk frå Gestapo og Stapo slo til i Risdal og arresterte mange. Dei motstandsfolka som kom seg unna, tok på røminga og skjulte seg ulike stader i Mykland og Åmli. Den første skjulestaden i Åmli var ei løe på Innjorda som blei bruka av Milorgkarane frå Mykland nokre døgn i november 1944 (Åmli boknemnd 2010: 72, Usterud m.fl. 2010:).

Surtemybua, Tjønnemyrbua, Landsås:

Bruka av Milorgkarane frå Mykland. Den eine ei kort stund, den andre i sju døgn (anna kjelde 8-10 døgn) i november 1944 (Åmli boknemnd 2010: 72, Usterud m. fl. 2010:).

Vå, Y. Ramse:

Bruka av Milorgkarane frå Mykland ei kort stund i november/desember 1944 før dei flytta til Vågsdalsbua (Usterud m. fl. 2010:).

Vågsdalsbua, Y. Ramse:

Bruka av Milorgkarane frå Mykland ein lengre periode før jul i 1944. Herifrå flytta dei til Øy. (Usterud m. fl. 2010:).

Øy, Y. Ramse:

Bruka av Milorgkarar frå Mykland. Her feira dei jula 1944. Frå Øy flytta dei til Venesuv. (Usterud m. fl. 2010:).

Venesuv:

Skogsløe i Skjeggedalsmark ein kilometer nord for grensa mellom Froland og Åmli og ein snau kilometer sørøst for den høgaste Vereknuten. Tilfluktsstad for Milorgfolk frå om januar 1945 til fredsdagane. Den opphavlege løa er i dag borte, men det blei i 2013 lafta opp fire tilfar på tomta. Året før hadde Mykland Bygdesogenemnd sett opp ei minnetavle på staden. (Usterud m. fl. 2010: , Svein Kristiansen: Froland historielag – Årsskrift 2013.)

Suplandsfoss, Simonstad

I 1943/44 blei det bygd leir for Arbeidstenesta ved Suplandsfoss. Leiren blei etter krigen bruka som fangeleir for landssvikarar (til 1951). Brakkar og andre bygningar blei selde etter at leiren var avvikla. I dag er det bare att ein grunnmur av betong på austsida av riksvegen (depot/dynamittlager?) og ei støypt trapp i sjølve leirområdet (usikkert). Ved Nidelva er det spor etter senkingsarbeidet i Suplandsfossen (Fiane 2018 VII: 61).

Ytre Ramse skule:

Bruka til innlosjering av russiske krigsfangar som hogg tømmer (tvangshogst) (Åmli boknemnd 2010: 159).

Kleivane:

Våpenlager i ur/hellarar oppe i heia nord for garden Kleivane. (Åmli boknemnd 2010: 97).

Lauveik, Tveitfjell:

Våpen- og sprengstofflager for Tveitlaget (Milorg). (Åmli boknemnd 2010: 97, 127).

Hytte i Tereleikdalen ved Vikvatn:

Bygd i juni 1944 som skjulestad for Sverre Tveit og andre. (Åmli boknemnd 2010: 128,136).

Skogsbu ved Urdnipen:

Høyrd til Austigard på Vehus. Her låg det eit tysk/jødisk ektepar (Wera og Werner Bucheister) i dekning i 1942/43. (Åmli boknemnd 2010: 174).

Skyttargraver ved Storbrua:

I aprildagane 1940 blei det grave to enkle skyttargraver på tomta til Torvald Storbrua (Langseth 44/49). Føremålet var å ha kontroll med Storbrua og kunne sprengje den viss tyske styrker kom ned Gjerustadkleiva. Tyskarane kom ikkje den vegen og skyttargravene blei ikkje bruka meir. I dag er dei delvis fylt og lite synlege (Otto Storbrua, Frøstrup).

V. Fiskvatn:

Gøymestad for radiosendar. Batteri (Bjørn Eilert Bjelkevik).

Svanetjønn/Rukkedalen

Fleire godt bevara konteinrarar etter flyslepp ligg ved ein bratt fjellvegg nordaust for Svanetjønn. Trongedalsnuten.

Stor stein i Årdalen

I slåttemarka til Videstøyl nordaust for støylsbua. Ingvar Homdrom funnen død der i 1946. Forsvann i 1944 (Åmli boknemnd 2010: 218).

2.8.1 STATUS FOR KULTURMINNE KNYTT TIL KRIGEN I ÅMLI

KRIGSMINNE					
Kulturminne	Regnr. i kart	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Flymeldepostar Tyskerhytta, Tveitheia	501	Står, men i sterkt forfall	Høg verneverdi	Bevaring Restaurering Registrering Kartfestning Blått skilt Kulturtur	Kommunen Grunneigar
Løpegraver Tveitheia Folldalsfjell, Nelaug	501 502	Gjengrodd? Bevart	Høg verneverdi	Rydding Registrering Kartfestning Kulturtur	Kommunen Grunneigar
Skytestillingar Tveitheia Folldalsfjell, Nelaug	501 502	Gjengrodd? Bevart	Høg verneverdi	Rydding Registrering Kartfestning Kulturtur	Kommunen Grunneigar
Vakttårn Tveitheia	501	Riven		Registrering Kartfestning	Kommunen Grunneigar
Skyttargraver Storbraa, Simonstad	503	Nesten borte		Registrering Kartfestning	Kommunen Grunneigar
Ammunisjonsrom Folldalsfjell, Nelaug	502	Bevart	Høg verneverdi	Registrering Kartfestning Kulturtur	Kommunen Grunneigar
Slepp-plassar Milorg Månen, Trongedalshytta Reismyr, Homdromsheia Fjalebu, Nesvatn Sola, Rindebakk/Smeland Lauvhom, Risdal Svanetjønna, Rukkedalen	504 505 508 506	Nedbrent, restar av omn Fleire godt bevarte kontainrarar	Høg verneverdi	Registreing Kartfestning Kulturtur Fotografering ? Rypeåsen	Kommunen Grunneigar
Skjulestader for Milorg og andre Løe på Innjorda - Skavlibia Surtemyrbua, Landsås Tjønnemyrbua, Landsås Silkeborgen, Bås Vå, Ytre Ramse	517 507	Ein del er i sterkt forfall	Høg verneverdi	Registrering Fotografering Kartfestning Bevaring Kulturtur	Kommunen Grunneigar

KRIGSMINNE					
Kulturminne	Regnr. i kart	Status	Verneverdi	Tiltak	Ansvar
Vågsdalsbua, Ytre Ramse Øy, Ytre Ramse Skogsløe, Venesuv i Skjeggedalsmarka Hytte i Tereleikdalen, Vikvatn Skogsbu ved Urdnipen	513 514 515 516	Delvis restaurert med minneplate			
Leirar for russiske krigsfangar Suplandsfoss	509 510 509	Bygningar er selde Grunnmur i betong Støpt trapp Senkingsarbeid	Høg verneverdi	Registering Kartfesting Kulturtur?	Kommunen Grunneigar
Innslosjering av russiske krigsfangar Ytre Ramse skule	511		Høg verneverdi	Bevaring Registreing Kartfesting	Kommunen Grunneigar
Våpen- og sprengstofflager for Milorg Kleivane Lauveik, Tveitfjell	512		Høg verneverdi	Registrering Kartfesting	Kommunen Grunneigar
Gøyhestad for radiosendar Vestre Fiskvatn		Batteri	Høg verneverdi	Registreing Kartfesting	Kommunen Grunneigar
Andre krigsminne Stein ved Nuten, Årdalen, funnstad for Ingvar Homdrom		Lokalitet		Registrering Kartfesting	Kommunen Grunneigar

Inskripsjon på veggen på «Tyskerhytta». Foto: Arild Håkedal

3 Prioriteringar

For å kunne prioritere tiltak, skal planen vurdere ulike kulturminne eller kategoriar av kulturminne sin verdi i forhold til vidare vern, tilrettelegging og formidling. Riksantikvaren skil mellom *verdisetting* og *verdivekting*, dvs mellom ei beskriving av dei ulike kulturminna sin verdi og innbyrdes prioritering mellom kulturminne (jfr. Riksantikvarens veileder for kulturminneplan).

Verdien til eit kulturminne er ikkje objektiv, men noko vi tilskriv det ut frå ulike kriterium, som:

- Kva for kunnskap kulturminnet kan gi oss
- Kva for oppleving kulturminnet kan gi oss
- Kva vi kan bruke kulturminnet til, for eksempel gjennom fortsatt bruk, endra bruk eller som grunnlag for ny verdiskaping.

Verdivekting inneber ei prioritering av dei eigenskapane ved kulturminne ein vel å vektlegge, og dermed eit utval av dei kulturminna ein meiner det er viktigast å ta vare på og formidle. I denne prosessen er det viktig med fagkompetanse, men også lokal medverknad.

Riksantikvaren har foreslått følgjande kriterium for verdivekting av kulturminne:

- Kulturminnet representerer fasar med særleg betydning for historia.
- Kulturminnet er knytt til verksemder med særleg betydning for historia.
- Kulturminnet er knytt til hendingar eller begivenheiter med særleg betydning for historia.
- Kulturminnet er knytt til personar med særleg betydning for historia.
- Kulturminner er av særleg betydning for ei eller fleire etniske grupper.
- Kulturminnet har særleg arkitektonisk verdi.
- Kulturminnet har særleg betydning som kjelde til historia der det finst få eller ingen skriftlege kjelder.
- Kulturminne har særleg betydning som ressurs for lokal utvikling og verdiskaping.
- Kulturminnets alder og type utløyer juridiske verkemiddel på nasjonalt plan, sjå kulturminnelova.

I denne kulturminneplanen har ein ikkje gjort ein systematisk gjennomgang av alle kulturminna i forhold til verdisetting og verdivekting. I utgangspunktet meiner arbeidsgruppa at alle kulturminne innanfor denne planen har høg verneverdi. Det er eit langsigtig mål at alle kjende kulturminne innanfor dei tema som er omhandla i planen bør registrerast og kartfestast, og at det bør bevarast eit representativt utval innanfor kvar kategori der det er praktisk gjennomførbart.

Enkelte kulturminne med spesielt høg verneverdi eller spesielt sårbar status er framheva i handlingsprogrammet. Ein har også valt ut kulturminne som har høg verdi i forhold til formidling, spesielt med tanke på tilrettelegging for kulturturar og formidling gjennom museum/formidlingssenter.

4 Handlingsprogram

Det er obligatorisk med ein handlingsdel i kommunedelplanar, jfr. plan og bygningslova 11-2,3. ledd. Handlingsdelen skal reviderast, og det er viktig at han blir gjort kjent, forstått og integrert i alle delar av kommunens verksemd. Planen bør følgjast opp gjennom administrasjonens arbeid og politiske vedtak.

Tiltaka i handlingsdelen kan omfatte bevaring, forvaltning, formidling og bruk av kulturminne og kulturmiljø i kommunen. Ansvar for iverksetting, kostnadsramma og tidspunkt for gjennomføring bør vere ein del av handlingsplanen.

4.1 Integrering av kulturminne i kommunal verksemd

Ein kommunedelplan for kulturminne er ein tematisk plan og eit kunnskapsgrunnlag. Eventuelt juridisk vern av kulturminne må sikrast gjennom kommuneplanens arealdel eller reguleringsplanar, og omtalast i kommunedelplanens handlingsdel. Riksantikvaren har utarbeidd ein eigen rettleiar for korleis kulturminne, kulturmiljø og landskap kan integrerast i kommuneplanens arealdel og reguleringsplanar («*Kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Planlegging etter Plan- og bygningsloven*», 2011).

4.1.1 OMSYN TIL KULTURMINNE I ANNAN KOMMUNAL PLANLEGGING, INKL. AREALPLANAR

Kulturmiljø og omsynssoner i kommuneplanens arealdel

Det er viktig å sjå på heilskapen når ein gjennomfører registreringar og tiltak knytt til kulturminne. Kunlturminne har ofte tilknytning til landskapet gjennom tidlegare tiders ressursutnytting, og det kan vere tematisk samanheng mellom fleire kulturminne innanfor eit område. Ein kan velje å definere dette som kulturmiljø. Det kan oppretta omsynssoner knytt til kulturmiljø på overordna nivå i kommuneplanen (jfr. Plan- og bygningslova 2008 §11-8).

- Kulturminne som er freda etter kulturminnelova, anten automatisk freda eller freda gjennom vedtak, bør visast i kommuneplanens arealdel som *omsynssone d)* etter plan- og bygningslova §11-8 bandlagt etter kulturminnelova. Det er mogleg å gi bestemmelser til desse omsynssonene.
- Kulturminne og kulturmiljø som ikkje er freda etter kulturminnelova, kan avsettast til *omsynssone c)* etter plan- og bygningslova §11-8. Det kan ikkje knytast bestemmelser, men retningsliner til desse omsynssonene.
- Det er også mogleg å lage eigne temakart som viser viktige kulturminne, som følgjer behandlinga og blir vedtatt saman med kommuneplanen.

Generelle bestemmingar til kommuneplanen

Det kan knytast generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel, jfr. Plan- og bygningslinva 11-9. Desse vil i utgangspunktet ikkje vere knytt til bestemte areal eller arealformål, men gjelde heile kommunen. Ein kan likevel velje å avgrense bestemmelsane geografisk (kartfesta) eller tematisk, for eksempel til kulturminne omtalt i kommunens kulturminneplan.

Kommunenplanen kan gi generelle bestemmelser knytt til følgjande forhold:

- Krav til reguleringsplan for visse areal eller visse tiltak, under dette at det skal ligge føre områderegulering før detaljregulering kan vedtas.
- Byggegrenser, utbyggingsvolum og funksjonskrav, under dette om universell utforming, leike-, ute- eller oppholdslassar, skilt, reklame og parkering.
- Miljøkvalitet, estetikk, natur, landskap og grønnstruktur, under dette midlertidige og flyttbare konstruksjonar og anlegg.
- Omsynssone til bevaring av eksisterande bygningar og anna kulturmiljø.
- Forhold som skal avklare og belyse vidare reguleringsarbeid, under dette bestemmingar om miljøoppfølging- og overvakning.

Kommuneplanen bør rullerast kvar kommunestyreperiode. Kommunestyret har delegert mynde til å vedta mindre endringar i planen mellom kvar rulling, i samsvar med kommunelova. Saka skal leggast fram for berørte partar.

Endringar i forhold til omsynssoner eller bestemmelser som vedkjem kulturminne skal sendast til regional kulturminneforvaltning til uttale.

Reguleringsplanar

Ein regulieringsplan består av eit arealplankart med tilhøyrande bestemmelser som seier noko om bruk, vern og utforming av areal og fysiske omgivnader. Det er krav om at det skal foreligge regulieringsplan før det blir gitt løyve til å gjennomføre større bygge- og anleggsarbeid. Bestemmelsane i regulieringsplanen er avgjerande for god forvalting av område med kulturminne-, kulturmiljø- og landskapsinteresser. Kulturminneinteresser skal synleggjera på plankartet som omsynssoner.

Det kan knytast bestemmelser til alle typar omsynssoner i regulieringsplanar.

Omsynssone c) vil kunne nyttast til å sikre kulturminneverdi, mellom anna gjennom å sikre originale materialar og viktige interiør i plan- og bygningslova §12-7.

Automatisk freda kulturminne skal ha omsynssone d) i regulieringsplanar.

Reguleringsplannivået er delt i to plantypar: områderegulering som normalt femnar om større område, og detaljregulering, som omfattar mindre område/prosjekt. Områderegulering skal vere forankra i kommuneplanens arealdel eller i kommunedelplanar. Dersom områderegulering avvik vesentleg frå kommuneplanens arealdel, skal det utarbeidast konsekvensutgreiingar.

Kulturminne, kulturmiljø og landskap kan sikrast i regulieringsplan på tre måtar:

- Arealformål LNFR med underformål vern av kulturminne og kulturmiljø, §12-5.5
- Omsynssoner med bestemmelser § 12-6
- Bestemmelser til arealformål §12-7

4.1.2 KONSEKVENSUTGREIINGAR

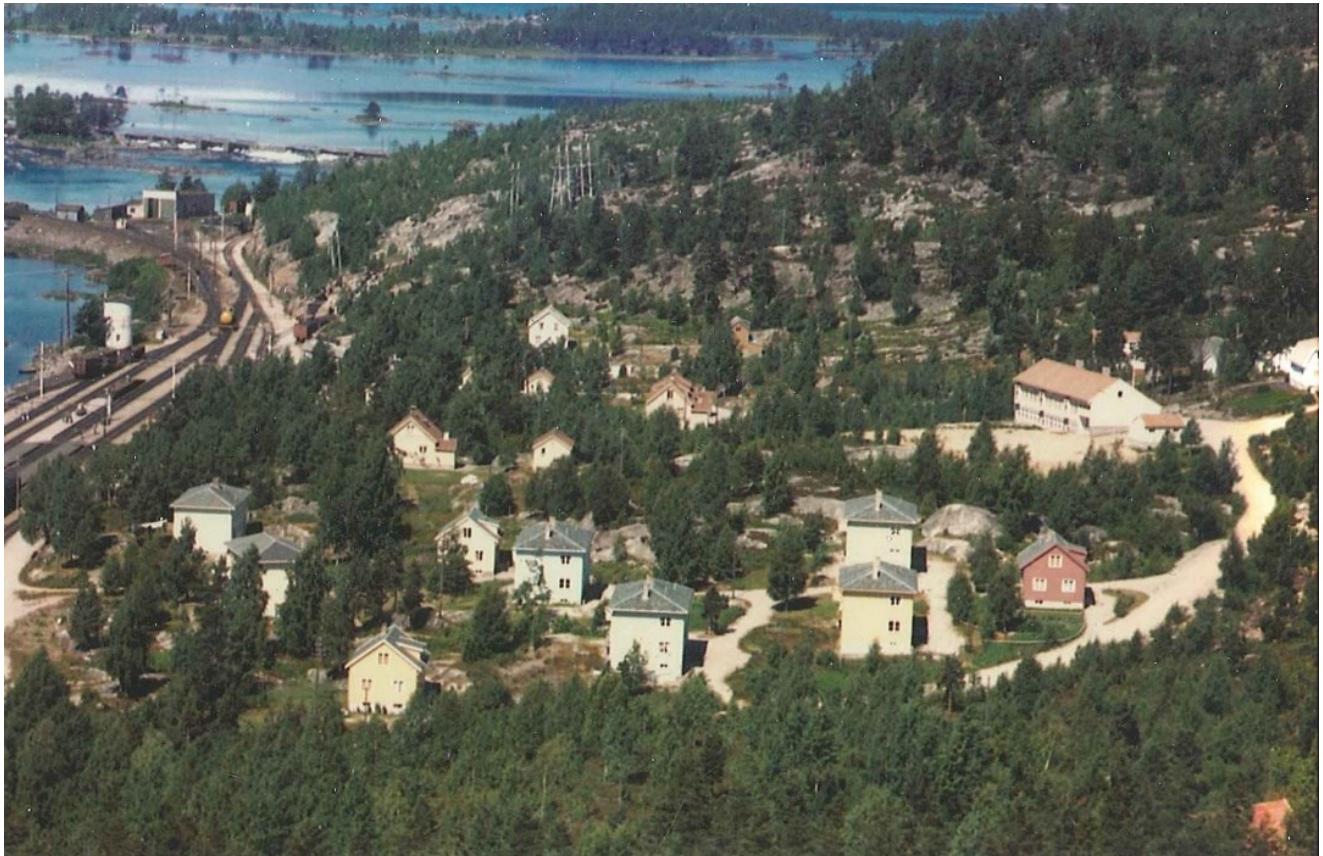
Alle kommunar skal gjennomføre konsekvensutgreiingar for kommuneplanane. Ein kulturminneplan vil vere eit godt kunnskapsgrunnlag for slike konsekvensutgreiingar. Riksantikvaren har utarbeidd ein eigen «*Veileder for Konsekvensutredning av kommuneplanens arealdel for tema kulturminner kulturminner*».

Riksantikvaren har også utarbeidd metodar for kulturhistorisk analyse av landskap og kulturminne.

Stadanalyse (DIVE-analyse) er ein metode for kulturhistorisk analyse av eit område som består av fire trinn: beskrive, tolke, vurdere og aktivere. Denne metoden er nyttig for å forstå kulturhistoriske samanhengar.

Riksantikvaren har utarbeidd ein eigen rettleiar for denne metoden. I Åmli blei det gjennomført ei stadanalyse for Åmli sentrum av Asplan Viak i 2002. Det er ikkje gjennomført konsekvensutgreiingar i arbeidet med denne kulturminneplanen.

<https://www.riksantikvaren.no/veileder/dive-kulturhistorisk-stedsanalyse/>

Funksjonær bustadene på Nelaug og stasjonsområdet rundt 1970. Foto (eigar): Helge Aabakk

Stadanalyse på Nelaug

I handlingsdelen er det foreslått som tiltak gjennomføring av stadanalyse for jernbaneområdet og funksjonær bustadene på Nelaug. Nelaug er eit samfunn som er vaks opp rundt jernbanen, først med Arendal-Treungenbanen som blei bygde i 1908-1913, og seinare Sørlandsbanen i 1935. Vegen til Nelaug blei bygd i 1949, og toget var i fleire tiår den einaste kommunikasjonen til og frå Nelaug.

Den mest karakteristiske delen av bygningsmassa på Nelaug, i tillegg til stasjonsområdet, er bustadene som jernbaneverket sette opp for funksjonærane på jernbanen i perioden 1927-1949. I dag er det 15 slike bustader. Av desse var det opphavleg seks tomannsbustader. Fire av desse (nr. 7, 8, 12, 13) har vore kommunale utleigebustader. Ein av desse er no brend, ein er seld til private og to kjem blir i desse dagar lagt ut for sal. Resten er i privat eige.

Det er viktig å bevare den kulturhistoriske samanhengen og originale historiske element i dette området, med tanke på langsigktig bevaring av områdets karakter. Dei historiske bygningane knytt til jernbanen er ei i kjelde til lokal identitet, og kan vere ein ressurs i framtidig busetnad, næring og utvikling av Nelaug, som dei siste åra har hatt ein tilbakegang. Åmli kommune har tidlegare hatt eit Bolyst-prosjekt med fokus på m.a. tilflytting til Nelaug, støtta av kommunal- og regionaldepartementet. Ei stadanalyse kan vere eit godt reiskap for å vidareføre dette arbeidet gjennom å identifisere verdifulle kulturhistoriske element og kvalitetar på Nelaug som grunnlag for marknadsføring og bestemmelsar på reguleringsplan- eller kommuneplannivå.

4.2 Detaljert handlingsplan 2020-2024

TILTAK	KULTURMINNE	KOSTNAD	ÅR	ANSVAR
Åmli kommunes kulturminnepris	Alle typar kulturminne i denne planen. Pris for spesielt god skjøtsel, vern, vedlikehald eller formidling av kulturminne	10 000 kr annakvart år (ligg alt inne i driftsbudsjettet på kultur, då kulturprisen på 10 000 kr berre blir utdelt annankvart år)	f.o.m. 2021	Åmli kommunen
Forslag til bestemmelser i kommuneplanen generell del og arealdel	Spesielt sårbare/viktige kulturminne og kulturmiljø: Flatelandsmoen	Eingen arbeidsinnsats	Ved neste rullering av kommuneplanen	Åmli kommunen
Kulturmiljø omsynssone c) etter plan- og bygningslova § 11-8 og d) Kulturminne som er freda etter kulturminnelova	Tjøreberget og fekteringen i Gjøvdal/Mosvald Gravfeltet på Vehus Funksjonærbustadene på Nelaug Koppsåna kulturminne Ferjesundet i Åmli Åmfoss bru Gjøvlandsbrua Karlsåna bru Stasjonsmiljøet på Flaten Vasstårnet på Simonstad			
Kulturhistorisk stadanalyse (DIVE-analyse)	Kulturmiljø jernbane og arbeidarbustader Nelaug Sjå omtale under konsekvensutgreiingar.	250 000 kr	2021-2022	Eksterne
Dokumentasjon av kulturminne knytt til jernbane	Første prioritet: Brua og kanalen ved Foløysund bør dokumenterast før utbygging av ny fylkesvei 415.	Eigen arbeidsinnsats	2021-2022	Åmli kommune Arendalsbanens venner
Kartfesting av kulturminne i denne planen som ikkje alt ligg i Askeladden og kulturminnesøk	Ferdelsvegar, jakt/fangst og krigsminne er kartfesta og følgjer denne planen. Dei andre tema i planen gjenstår å kartfeste.	Eigen arbeidsinnsats	f.o.m. haust 2020	Åmli kommune: Askeladden

TILTAK	KULTURMINNE	KOSTNAD	ÅR	ANSVAR
	Kulturminne langs ferdelsvegar blir prioritert først.			Lag og organisasjoner: Kulturminneøk Fylkeskommunen: Rettleiing
Vidareutviling av sykkelveg langs nedlagt jernbane Ta utgangspunkt i <i>Mulighetsstudium Nidelva som frilufts- og reisedestinasjon og plan for Friluftslivets ferdelsårer</i>	1.Ferdigstilling av sykkelveg med eigen Trasè Åmli-Treungen 2.Vidareutvikle sykkelveg med kulturminneskilt mellom Åmli og Nelaug og binde denne saman med eksisterande sykkelveg Nelaug-Arendal	Kostnadsbereking vil bli klart gjennom forprosjekt Spelemidlar til tur/sykkelveg og skilt, evt. interkommunalt anlegg Evt. annan ekstern finansiering: Statens Vegvesen, Miljødirektoratet Fylket Fylkesmannen	f.o.m. 2020	Åmli kommune Statens Vegvesen Miljødirektoratet Fylket Fylkesmannen
Registrere og ta vare på kulturminne langs gammel jernbane mellom Åmli og Nelaug	Prioriterte kulturminne: Hestebom Vallekilten Grinder Måmon, Gamle Harnes Skilt Utvalde gjerder			
Topp 9 kulturturar – tursti med utvalde kulturminne Kartfesting Rydding Merking/skilting Bruke kulturturane til Kulturminne-arrangement	1. Rostveitplassen Husmannsplassar Rydningsrøyser Slåttemark/beitemark Steingjerder Hustufter 2. Folldalsfjellet Løpegraver Skytestillingar Ammunisjonsrom 3. Kløvfjell Ferdelsvegar Steingjerder Hustufter Husmannsplassar 4. Koppsåna Fløytingsskjermar Stemmar Tømmerrenner Vassrenne til sag/kvern Vassag Kvern 5. Bispevegen Ferdelsvegar Steininformasjonar 6. Aslefoss Fløytingsskjermar Vassrenne til sag/kvern Sag Kvern	Eigeninnsats Det er innvilga spelemidlar, tilskot frå fylkeskommunen og kommunal andel i 2020.	Haust 2020-vår 2022 Jfr. eigen framdriftsplan	Samarbeidsavtale er inngått mellom Åmli kommune, Åmli turistforum, Åmli historielag og grunneigarar Fylkeskommunen må involverast der det er fornminne Potensiale for kulturminnearrangement: Åmli kommune, Turistforum, lag og organisasjoner, skular og barnehagar Restaurering av årbare kulturminne: grunneigarar, evt. kommunal hjelp til

TILTAK	KULTURMINNE	KOSTNAD	ÅR	ANSVAR
	7. Sandnes Ferdelsvegar Steinformasjonar/bautasteinar Gravrøyser Hjuringly 8. Tyskerhytta Flyobservasjonspost Skytestillingar 9. Skipsåsen Gravrøyser Steinformasjonar Sag/kvern			søknader til kulturminnefondet
Lokalhistoriske bøker Årleg artikkel i Jol i Åmli: Årets kulturminne	Diverse kulturminne som er omtalt i denne planen	Eigen arbeidsinnsats Ekstern finansiering	f.o.m. 2020	Åmli Boknemnd Jol i Åmli
Arkeologiske undersøkingar Faglig vurdering av lokale registreringar	Alt som ligg i kulturminnesøk	Eigeninnsats	f.o.m.2020 fortløpende ved behov	Fylkeskommunen
Vurdere fredningsprosess	Åmfoss bru Gjøvlandsbrua	Eigen arbeidsinnats	f.o.m.2021	Åmli kommune Fylkeskommunen Riksantikvaren
Avklaring av eideomsforhold og sikring av bygningar	Ferjesundet	Eigen arbeidsinnsats Søke eksterne midlar	f.o.m. 2020	Åmli historielag Grunneigar
Blå skilt på kulturhistoriske bygningar	Ferjestader Skysstasjonar	Søke eksterne midlar	f.o.m. 2022	Åmli kommune i samarbeid med grunneigarar
DKS-tilbod til elevar på Åmli skule	Koppsåna kulturminne Åmli bygdetun Elvarheim museum Ferjesundet	Eigen arbeidsinnsats Tilskot frå Den kulturelle skulesekken, lokal del	2021-2024	Stiftinga Koppsåna kulturminne Stiftinga Åmli bygdetun Elvarheim museum Åmli skule Åmli historielag
Nye registreringar Beskriving Oppmåling Fotografering Kartfesting og registrering Askeladden	<u>Kulturminne langs vassdrag som ikkje tidlegare er registrerte:</u> Nidelva Kvassåna Karlsåna Katteråsåna Fiskåna Stigvassåna Tvilandsåna Ufselva Heståna Stuvåna Bjoråna	Eigen arbeidsinnsats Søke eksterne midlar	Frå 2021	Lag og organisasjonar Grunneigarar Kommunen Fylkeskommunen bistand

TILTAK	KULTURMINNE	KOSTNAD	ÅR	ANSVAR
	Stemvassbekken Håkedalsåna Husmannsplassar			
Fornying og vidareutvikling av utstillingar, forsking og formidling knytt til jakt og fangst, skog og utmark	Elvarheim museum Fornying av gamle og utvikling av nye utstillingar	Eigen arbeidsinnsats Kommunalt/fylkeskommunalt tilskot Ekstern finansiering	Frå 2021	Åmli kommune Aust-Agder museum og arkiv
Gjennomføre mulighetsstudium for formidligssenter for skog	Alle kulturminne knytt til skog og utmark jfr. fylkesmannens besøksstrategi for verneområder i Åmli (Fylkesmannens miljøvernavdeling i samarbeid med Åmli kommune)	Eksternt finansiert gjennom tilskot frå Miljødirektoratet	Ferdigstillaust haust 2020	Åmli kommune Asplan Viak
Informasjon og hjelp til å søke tilskot til restaurering av verdifulle bygningar som er i ferd med å forfalle	Gunnleifjell: bygningar Hestkleiv: bygningar Tveitheia: tyskerhytta Høylør	Eigeninnsats Kulturminnefondet	f.o.m. 2020	Grunneigarar

Dei restaurerte husa på Rostveitplassen ved Dølemo, den første av topp 9 kulturturar. Foto: Jens Magne Føreland

5 Vedlegg

5.1 Innkomne registreringar gjennom planprosessen

- Jens M. Føreland: Solkleivane Eppeland: Gammal buplass
Nedst i Nibbeli, Eppeland: Fangstgrav, elg ?
Ved båtnaust Lyngvatn: Røykomm
- Ingeborg H. Anderssen: Bjønnehiet, Tveitheia: Namn i fjellet (Tarald Høgevoll)
- Kari Øy: Øy: jernbanebru
- Karin Børufsen: Sagtjønn: restar av mur, gammal sag
Risland: gravhaugar
Gammal jernbaneline Sandå: fine bruer
Stemtjønn Tveit: murar etter vatningsanlegg
- Kåre Ufsvatn: Nelaug: tyske militæranlegg
- Barbro Hillestad: Øygarden, gammal støyl ved Skrivarstoga: restar etter grunnmur
Helleren ved Koppsåna
- Oluf Knudsen-Baas: Baas bru 1936
Sommarfjos på Vestsida. Jordgolv og «bjørnetrev» til budeie oghjuring
Bjortjønn bru: brukar
Taraldbekk ved Selbergvegen: Steinsett bekk frå Nipetjønn
Ferjestad ved Bås
Gamle Tovdalsvegen Ø. Ramse- Gunlefjell- Håkedal- Selberg- Skarli-Dølemo
Skilt sokneskiftet Aml/Tovdal
Bjortjønn: Høybu 1890-åra
Koppsåna bru: trebru bygd 1940 på vegen til Mykland
- Lars Johan Skjeggedal: Bruliheia: Brureled
Ellinor/Olav Oland: Granhaugtjønna (vestsida): Steinsetting på bart fjell vest for tjønna mlm. Ljosdalstjønn og Nedre Eiklitjønn: fire høybuer. Ei restaurert, tre dels nedrotna.
Ronæ, Vikstøyl: funn av flintstein i vatnet
Vaskeplass nedanfor bru ved garasjane
Restar av mur i gardsbekken (bekkekvenn?)
Husmur ved gammal bygdeveg (Klinghola, Lundevoll)
Der heim: Steingjerde, murar
Sommarveg til Haugedalen/Vikstøyl
Pallheia: nyllingar?
Fleire spor etter rideveg, bygdeveg.
Steinrøyser, hustufter
Ferjestad Skanten
- Sigmund Monen v/ Anne Tone Aanby: Jernvinna: opplysningar og skisser
- Gudrun Mjåland: LIDAR-registreringar:
Mosvald – kolgroper
Mosvaldmonen - kolgroper
Gangsei – kolgroper
Gangseibekken – kolgroper
Gjøvlandsneset – kolgroper
Javnesmonen – kolmile 12 m i diameter
Ormåsmyr (Gjermundnes) – kolmiler
Suplandsmonen (Simonstad) – kolmiler
Vehus – gravfelt
Flatlandsmoen – graver
Tyskerhytta
Etterretningskart Åmli sentrum 1944
Grytestøyl, Askland
Betlehem, Askland
- Åmli kommune:
Ukjend v/Jan Terje Jansen:
Frank Sander Nilsen:

5.2 Kulturminne med GPS-koordinatar eller kart/synfaringar

Vestre Fjellmannsvegen Hunemo – Sveisbekkdalen(Odd Hunemo synfart)
Vestre Fjellmannsvegen Sveisbekkdalen – Fjellmannmoen (Jens. M. Føreland/Karstein Vaule GPS)
Vestre Fjellmannsvegen Fjellmannmoen – Froland grense (Karstein Vaule GPS)
Vestre Fjellmannsvegen Froland grense – Oland i Froland (Svein Kristiansen GPS)
(Oland – Arendal Svein Kristiansen GPS)
Austre Fjellmannsvegen Telemark grense – mot Tveit (Åse Emilie Øy kart?)
Austre Fjellmannsvegen Fiskvassvegen (Karl Espeland kart Arild Vålandsmyr GPS)
Austre Fjellmansvegen Tveit – Rauhella (Karl Espeland kart, Arild Vålandsmyr GPS)
Austre Fjellmannsvegen Simonstad/Vimsbygd (Helge Aabakk kart)
(Haugsjå, Froland – Arendal Ole G. Fjærbu synfart)
Austenå – Nesvatn (Signe Mjåland kart)
Åmland – Espestøy (Torfinn Hageland/Askeladden)
Innjorda – Dølevadet (Karstein Vaule GPS)
Lører Innnjorda (Karstein Vaule GPS)
Noahs Ark Skipsåsen (Juhl/Paulsen GPS)
Oppsal Berås (Juhl/Paulsen GPS)
Heller Koppsåna Bås (Juhl/Paulsen GPS)
Slagg jernvinne vegen til Selberg (Juhl/Paulsen GPS)
St. Olavs sverd Trongedalsnuten (Egil Fiane bilde, Karstein Vaule bilde, GPS?)
Bjørneskrelle Venemyr, Tveit (Karstein Vaule GPS)
Slipplass Svanetjønn (Karstein Vaule GPS)
Svåune Valefjell: «bautastein» (Karstein Vaule GPS)
Veg Vrålstad – Øvre Skjeggedal – Grendi (Svein Kristiansen kart, GPS?)
Veg Tveit – Skjeggedal (Svein Kristiansen kart, GPS?)
Veg Tveit – Hestkleiv – Høgeli – Bruliheia – Grendi (Svein Kristiansen kart, GPS)
Vegar Torfinn N. Hageland. Ligg inne i Askeladden.
Vegar og andre kulturminne Øvrebygda (Åse Emilie Øy synfart, kart)

5.3 Kart

5.3.1 KART OVER REGISTRERTE KRIGSMINNE I ÅMLI KOMMUNE

Det er laga temakart for krigsminne vi i dag kjenner til. Nummer i kartet svarer til nummer i tabellen over status for krigsminne i Åmli. Kartfesting av andre kulturminne er ein del av handlingprogrammet i planen.

5.3.2 KART OVER REGISTRERTET FERDSELSVEGAR I ÅMLI KOMMUNE

Det er laga temakart for registrerte ferdelsvegar i Åmli. Kartet skiller mellom ferdelsvegar som er synlege i terrenget og gps-merka, og ferdelsvegar ein kjenner til fra gamle kart. Det er foreløpig ikkje lagt inn kulturminne langs ferdelsvegar.

5.3.3 KART OVER TOPP 9 KULTURTURAR

Det er laga foreløpig kart over alle topp 9 kulturturar i Åmli. Rostveitplassen blei ferdigstilt hausten 2019. Dei andre turane er planlagde f.o.m. hausten 2020, og endelig kart blir laga når turane er ferdig oppmerka.

5.4 Illustrasjonar

Utvalde bilete til kvart tema i planen er vedlagt.

6 Litteratur og tidlegare registreringar

Agderposten 7. juni 1929: *Doktor Sam Høyre: Rokkedalen. Gamle stedsnavne i heiene.*
Asplan Viak 2002: *Stedsanalyse for Åmli sentrum.*

- Berg, Arne (1995): *Norske tømmerhus frå mellomalderen. Band V.* Oslo: Landbruksforlaget.
- Bjerke, Thor og Tovås, Ove (1989): *Togbytte på Nelaug.* Norsk jernbaneklubb.
- Dukefoss, Olav (1995): *Fylkesvegene i Aust-Agder.* Statens vegvesen Aust-Agder.
- Fiane, Egil og Aabakk, Helge (2009): *Åmli Ætt og heim III.* Åmli kommune.
- Fiane, Egil (2011): *Åmli Ætt og heim IV.* Åmli kommune.
- Fiane, Egil (2014): *Åmli Ætt og heim V.* Åmli kommune.
- Fiane, Egil (2018): *Åmli Ætt og heim VI.* Åmli kommune.
- Fiane, Egil (2018): *Åmli Ætt og heim VII.* Åmli kommune.
- Fiskaa, H. M. og Falck Mykland, H. 1956 (red.) *Norges bebyggelse. Sørlige seksjon.* Herredsbindet for Aust Agder. Østre del.
- Fløystad, Ingeborg (2007): *Agders historie 1641-1723.* Kristiansand.
- Frøstrup, Johan Christian (2013): *På banen.* Arendal: Friluftsforlaget.
- Hageland, Torfinn Normann (2013): *Stå i stein.* Commentum forlag AS.
- Hageland, Torfinn Normann (2008): *Den store hellerboka for Agder og Rogaland.* Kristiansand.
- Hagelia, Gunnar (1999) *Bispevegen i Jol i Åmli.*
- Helland, Amund (1904): *Nedenes Amt. Første del.* Kristiania: Aschehoug.
- Helland, Amund (1904): *Nedenes Amt. Anden del.* Kristiania: Aschehoug.
- Hodne, Torgils (1977): *Åmli. Ætt og heim I.* Åmli kommune.
- Hodne, Torgils (1981): *Åmli. Ætt og heim II.* Åmli kommune.
- Håkedal, Arild og Fiane, Egil (2018): *Åmfoss bru – 100 år.* Åmli kommune
- Ingebretsen, Olaf (red.) (1988): *Jubileumsalbum for Sørlandsbanen 1938 – 1988.* Vennesla
- Kraft, Jens (1837): *Topographisk – Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge. Tredie Del.* Christiania
- Langstrøm, Hannelore og Rolf, Lønn, Øystein (1984): *Bispevegen gjennom Finndalen.* Stavanger: Dreyer.
- Lindblom, Inge (1982): *Fornminner i Tovdalsvassdraget Aust-Agder.* Varia nr. 8 1982
- Låg, Torbjørn (1999): *Agders historie 800-1350.* Kristiansand.
- Masdalen, Kjell-Olav (1991): *Agders historie 1920-1945.* Kristiansand.
- Nagell, Otto (1950): *Det norske vegvesens historie Bind III (1ste del).* Oslo.
- Nagell, Otto (1950): *Det norske vegvesens historie Bind III (2nen del).* Oslo.
- Nedenes og Robygdelagets Amt (1847): *Fortegnelse over Skydsstationerne og Færgestederne i Nedenes og Robygdelagets Amter.* Arendal.
- Nilesen, Yngvar: Nedenes Amt. Haandbog for Reisende. 1891
- Olstad, Kari Hagelia (2004): Prosjektrapport for Områdetiltak Homdrom
- Olstad, Kari Hagelia (2007): Viktige kulturlandskapsområde i Åmli. Prosjektrapport.
- Ramse, Børuf (1999): *Tårål og bjønnen i Jol i Åmli.*
- Rundberget, Bernt og Stylegar, Frans-Arne (red.) (2008): *Jernvinna på Agder.* Kristiansand.
- Salvesen, Olaf (1936): *Bidrag til Åmli Bygdehistorie.* Stavanger.
- Sandnes, Jørn (1979): *Ødegårdsprosjektet og fallet på gårdsbruk i Norge i høgmiddelalderen.* Historisk Tidsskrif 58.
- Skougaard, Joh. (1899): *Det Norske Veivæsens Historie Bind I.* Kristiania.
- Skougaard, Joh. (1914): *Det Norske Veivæsens Historie Bind II.* Kristiania.
- Slettan, Bjørn (1998): *Agders historie 1840-1920.* Kristiansand.
- Slågedal, Inger Birkeland (2018): Skjøtselsplan for Åmlandsgrenda, beite, og slåttemark. Åmli kommune, Aust-Agder. For Fylkesmannens Landbruksavdeling i Aust-Agder.
- Stemshaug, Ole (1976): Namn i Noreg. Samlaget.
- Store norske leksikon (nettutgåve).
- Svalheim, Ellen (2006): Skjøtselsplan for Øvre Ramse, Åmli kommune i Aust-Agder
- Taraldlien, Bendik (1976 [1910]): *Fyresdal.* Kristiania: Cammermeyer.
- Usterud, Trygve m. fl. (2010): *Nedtegnelser – minner – rapporter fra deltakelse i Milorg.* Mykland bygdesogenemnd.
- Wrånes, Endre (2014): *Tysk invasionsforsvar på Agder 1940 – 1945.* Vest-Agder-museet.
- Øy, Åse Emilie (2012): *På tur til Blekom i Jol i Åmli.*
- Åmli boknemnd (2010): *Krigsår og fredsvår i Åmli 1940-45.* Kristiansand.
- Aarli, Øyvind (2003): *Deknesteinane i Jol i Åmli.*

7 Kjelder

7.1 Skriftlege og digitale kjelder

Askeladden: <https://askeladden.ra.no/>

Kartverket: kartverket.no/Kart/Historiske-kart/

Statsarkivet Kristiansand (SAK):

Ferjing: *Amtmannen i Nedenes/Fylkesmannen i Aust-Agder* – boks 1429, 1436

Råbyggelagets fogderi – boks 250

Skyssstasjoner: *Amtmannen i Nedenes/Fylkesmannen i Aust-Agder* – boks 1429, 1430, 1432

Råbyggelag/Setesdal fogderi – boks 245, 246, 247

Sager: *Østre Råbyggelag sorenskriveri.* Tingbok nr. 16 s.78

Vegar: *Råbyggelag/Setesdal fogderi – boks?* Prestevegen til Mykland

Råbyggelag/Setesdal fogderi – boks? Forslag til vegroder 1834

Digitalarkivet:

Ferjing: *Fogderegnskap Råbyggelaget fogderi 1684-1685* bilde 286.

Kvenner: *Lensregnskaper Nedenes, Mandal, Råbyggelag Landskatt Martini 1621* bilde 331.

Lensregnskaper Nedenes, Mandal, Råbyggelag Skatt av m.a. kvenner 1623 bilde 243.

Støylar: Seterbruket, Seterlistene 1935 (RA/PA-0424/F/Fc/L0008/0001).

Harstveit, Halvard: Kommentarar til kulturminneplanen, høyningsutkast

Homdal, Aslak m.fl.: Registrering av bygningar i Vestbygda.

Mjåland, Gudrun: E-post. Lidarkart.

Monen, Sigmund: Jernvinna. Notat

Kommentarar til kulturminneplanen, høyningsutkast

Oland, Bjarne (1990): *Gamle ferdselvegar i Åmli.* Notat.

Øy, Åse Emilie: E-postar.

Artiklar i Åmliavisa 13.09. og 26.09 2013

Aanby, Randi: Særoppgåve om Flatelandsmoen

7.2 Munnlege kjelder:

Baasland, Olaf

Bjelkevik, Bjørn Eilert

Espeland, Karl

Føreland, Jens Magne

Harstveit, Halvard

Hunemo, Odd

Mjåland, Signe

Moe, Olaf Sundstøy

Oland, Kjell

Ramse, Børuf

Smeland, Margit

Steinsland, Terje

Storbrua, Otto

Vehus, Rolf

Aabakk, Helge

Ufsvatn, Kåre